МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ **З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

УДК: 376-056.2/3(072)
ББК 74.3.я7

П90 Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.: – ТОВ ВПЦ «Літопис –ХХ» - 2010.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України № 1/ІІ-3628 від 30.04.10 р.)

Авторський колектив: Колупаєва А.А., Таранченко О.М. (книга 1), Сак Т.В., Марчук Т.Ф., Прохоренко Л.І. (книга 2), Литовченко С.В., Борщевська Л.С., Жук В.В. (книга 3), Вавіна Л.С., Гудим І.М. (книга 4), Мерсіянова Г.М., Макарчук Н.О. (книга 5), Чеботарьова О.В. (книга 6), Сухіна І.В. (книга 7), Скрипник Т.В. (книга 8), Рібцун Ю.В. (книга 9).

Рецензенти:

Литовченко О.В., к. пед. н., завідувач лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання АПН України,

Стрижеус В.Л., директор ШДС «Паросток»,

Россе Н.Л., завуч ШДС «Паросток»,

Февчук Н.М., методист ШДС «Паросток»,

Вишняк Л.М., директор УВК «Школа-ліцей» №3 м. Сімферополя,

Азарова Н.К., заступник директора з інклюзивної освіти УВК «Школа-ліцей» №3 м. Сімферополя,

Кудряшова Д., член загальношкільного батьківського комітету УВК «Школа-ліцей» №3 м. Сімферополя.

Видання здійснено в рамках виконання проекту "Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні", що реалізується за фінансової підтримки CiDA.

УДК: 376-056.2/3(072)
ББК 74.3.я7

ISBN 978-966-7252-66-3

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 1.
ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: ВИБІР БАТЬКІВ.....

Книга 2.
ДИТИНА ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ……

Книга 3.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ……

Книга 4.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ……..…

Книга 5.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ……..

Книга 6.
ДИТИНА ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ.....

Книга 7.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ.....

Книга 8.
ДИТИНА З АУТИЗМОМ.....

Книга 9.
ГІПЕРАКТИВНА ДІТИНА

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 1.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА:

ВИБІР БАТЬКІВ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Якщо хочеш передбачити майбутнє – створи його сам

Вибір – за вами.

Минув час гнітючого розпачу, надії, що лікарі помилилися, сподівань, що все минеться і дитинка буде такою, як усі, без особливостей, без особливих потреб. Настав час вибору, роздумів про те, як далі вчити, виховувати та лікувати її, який життєвий шлях визначити, яку долю обрати. Як зробити так, аби дитина почувалася комфортно у цьому світі, щоб не викликала зайвого подиву, зневаги, щоб не зневажали її однолітки, а їхні батьки не цуралися. Це означає – адаптуватися у суспільстві, інтегруватися у колектив здорових, повносправних.

Чи може все-таки обрати ізоляцію, оточення людей, які добре розуміють ці ж проблеми, оскільки теж мають порушення? Певно, глухий краще зрозуміє глухого, сліпий – сліпого, інвалід на візочку – такого ж, як він сам. Це і є сегрегація, перебування у середовищі подібних до себе. А з іншого боку, чи так вже й добре, коли вони спілкуються лише один з одним, боячись чи соромлячись мати справу зі звичайними, повносправними?

Отже, інклюзія, тобто входження у суспільство здорових, чи сегрегація, перебування у колективі подібних до себе?

Напевно, в наш стрімкий, відзначений кардинальними змінами час, батьки дітей із психофізичними особливостями опиняються перед вибором з першого ж дня народження малюка. Що ж робити? Тримати вдома, опікуватися лише його здоров'ям, віддати до спеціального дошкільного закладу з тим, аби пізніше він потрапив до спеціального інтернату чи одразу – в оточення здорових діток? Думки не відступають, а рішення приймати треба. Спеціалісти наполягають, друзі застерігають, а, власне, порадитися ні з ким. Водночас, не маючи ні детальних відомостей, ні точних адрес, ні переконливих прикладів, а лише чутки від друзів, знайомих, сусідів та колег, такий вибір зробити нелегко.

Спробуємо в загальних рисах охарактеризувати цю проблему, окреслити сучасні тенденції здобуття освіти неповносправними дітьми. Тенденції, які викликають стільки суперечок, нарікань, сумнівів у батьків, педагогів, широкої громадськості.

Інклюзія – вимога часу.

Демократичні зміни у суспільному житті країни зумовили нове бачення, розуміння та переоцінку багатьох сталих положень. Водночас, цілковите заперечення старих і беззастережне сприйняття нових тенденцій, без належного аналізу і врахування певних умов та обставин, – чи не найяскравіша ознака нашого сьогодення. Вочевидь, не оминули ці тенденції й освіту, зокрема спеціальну. Як позитив, варто відзначити, що в останні 7-8 років, у надзвичайно короткий історичний термін, було усунено соціально-політичні та ідеологічні бар'єри, що стримували розвиток системи

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

спеціальної освіти: почали підтримуватися приватні благочинні ініціативи і патронат церкви над дітьми з обмеженими психофізичними можливостями, розширилися права батьків; надано право вибору освітнього закладу та форм організації навчання.

Як наслідок – на сучасному етапі однією з альтернативних форм здобуття освіти дітьми з особливостями психофізичного розвитку стало інклюзивне навчання. *Інклюзивне навчання,* передусім, передбачає перебування дитини з особливими потребами в масовому загальноосвітньому дошкільному чи шкільному закладі, оволодіння нею знаннями, вміннями та навичками в ті ж самі терміни, що і здоровою дитиною. Сама ідея інклюзії базується на тому, що життя і побут людей з обмеженими можливостями мають бути найбільш наближені до умов і стилю життя суспільства, в якому вони перебувають. Стосовно дітей з обмеженими психофізичними можливостями це означає, що дитина з особливими потребами має право задовольняти свої потреби так як і всі інші члени суспільства; в сім'ї створюються найкращі умови, а обов'язок місцевої влади – надавати можливості для виховання таких дітей вдома; навчатися можуть практично всі діти, незалежно від наявних порушень.

Ці принципи закріплені низкою міжнародних правових актів: Декларацією прав дитини, Декларацією про права осіб з відхиленнями в інтелектуальному розвитку, Саламанекською декларацією, Декларацією про права інвалідів тощо. В Україні закони "Про освіту", "Про загальну середню освіту" утверджують, що всі діти, в тому числі діти з обмеженими психофізичними можливостями, діти-інваліди, мають право на навчання, на здобуття освіти. Варто зазначити, що наголошуючи на освіті неповносправних у нашій країні, передусім мають на увазі спеціальну освіту, яку одержують у спеціальних навчальних закладах. Водночас, стосовно дітей з особливостями психофізичного розвитку, які перебувають у масових закладах, у Міністерстві освіти, Міністерстві охорони здоров'я та в Міністерстві праці розробляються нормативні документи, які забезпечують інвалідам соціальні гарантії, права; соціальні програми з охорони дитинства і подальшого розвитку системи освіти дітей з обмеженими можливостями. Однак, вкрай необхідні документи, які б законодавчо визнали інклюзивну освіту на державному рівні, поки що не затверджені.

Короткий екскурс в історію.

Проблема інклюзивного навчання активно розробляється у більшості країн Західної Європи та Америки, особливо в останню чверть століття. Варто зазначити, що ідея спільного навчання здорових дітей і дітей з відхиленнями в розвитку – не нова. Історія спеціальної педагогіки знає чимало прикладів організації такого навчання дітей. В більшості випадків ця практика не була вдалою, оскільки не були створені відповідні умови, а вчителі масової школи не володіли спеціальними методами та прийомами навчання. Досі вона існує в окремих країнах Азії, Африки, Латинської

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Америки. На початку 60-х рр. XX ст. найбільш розвинені в соціально-політичному та економічному плані країни стали на шлях інклюзії, хоча кожна з них обрала свій. Так, у США, прийняття у 1975 р. Закону про освіту для всіх дітей стало закономірним підсумком тривалої боротьби демократичних сил проти расизму. Ідеї расової інтеграції були перенесені на проблеми осіб з обмеженими психофізичними можливостями і поширення інклюзивних процесів. Вочевидь, певну роль зіграло й те, що сестра Дж.Кеннеді мала порушення інтелекту і президентові повною мірою були знайомі проблеми інвалідів, зокрема пов'язані з їхньою освітою.

В Італії інклюзивні процеси розпочалися на межі 70-х рр. завдяки громадському рухові "Демократична психіатрія". Метою цього громадського об'єднання було досягнення прогресивних змін у психіатричних лікарнях, усунення відособлення й ізоляції соціально небезпечних осіб з порушеною психікою, які стали в'язнями ізольованих закладів. Лідери цього руху вважали, що виникнення психічних відхилень у багатьох випадках провокується суспільством, школою й тому варто ініціювати зміни і, передусім – запровадити шкільну реформу. Освітня реформа 1962 р. спонукала до законодавчого закріплення інклюзивних процесів.

У Німеччині, завдяки діяльності громадської організації, на початку 70-х рр. почали проводитися широкі дискусії щодо надання рівних прав і можливостей для одержання освіти дітьми з особливостями психофізичного розвитку. Ініціювала ці дискусії та їх широке обговорення на сторінках багатьох відомих публіцистичних і наукових видань громадська батьківська організація „Життєва допомога". Члени цієї організації розробили декларативні рекомендації, прийняті Міністерством у справах освіти, релігії і культури, що декларували: „кожна дитина з обмеженими можливостями, незалежно від ступеня і складності захворювання, має бути забезпечена педагогічною підтримкою, залученою до педагогічного процесу".

Федеральна організація „Життєва допомога" зобов'язалася лобіювати інтереси батьків, діти-інваліди яких перебувають і навчаються разом зі здоровими однолітками. Нині в Німеччині, паралельно із системою спеціальних освітніх закладів, функціонують інклюзивні заклади освіти з так званим інтегрованим вихованням.

Варто зазначити, що питання навчання дітей із психофізичними особливостями у спеціальних закладах чи в інклюзивних умовах потребує виваженого підходу, який ґрунтується на узагальнені та аналізі всіх позитивів як ізоляції, так і інклюзії. Спробуємо визначити основні позитиви і негативи цих двох систем.

Для роздумів.

Масовий навчальний заклад	**Спеціальний навчальний заклад**
Переваги	***Недоліки***
Соціальна інтеграція	Ізоляція, соціальна дискримінація
Адаптація до здорового колективу, спілкування зі здоровими однолітками	Відсутність орієнтації на здоровий колектив

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Середовище здорових однолітків стимулює кращу роботу. Здорова дитина одержує можливість впливати на хвору дитину, допомагати їй.	Відсутність позитивних прикладів
Масові школи знаходяться поблизу дому дитини, вона не втрачає контакт із товаришами	Шлях до школи триваліший, необхідний транспорт
Менша кількість гіперактивних учнів, які не можуть негативно впливати один на одного	Значна кількість гіперактивних учнів
Недоліки	***Переваги***
Постійне стимулювання дії, конкуренція, яка призводить до втрати рішучості, недооцінювання і замкнутості	Правильна оцінка діяльності й адекватні вимоги підвищують впевненість у собі
Значна кількість учнів у класі заважає зосереджуватися, концентрувати увагу	Невелика кількість учнів у класі дає змогу вчителеві приділяти більше уваги індивідуальній роботі, створювати необхідні умови
Відсутність необхідної спеціальної апаратури, надання спеціальної допомоги	Надання спеціальної корекційної допомоги, завдяки спеціальним засобам
Можливе непорозуміння зі здоровими однолітками, приниження, насміхання	Щоденна стимуляція дитини тим, що вона має успіхи
Виконання складних для дитини завдань не стимулює її до подальшої роботи	Вчитель враховує повільний темп виконання завдань та інші індивідуальні особливості
Можливе неповне засвоєння шкільної програми. Додаткове навантаження при амбулаторному лікуванні	Систематичні заняття зі спеціальними педагогами, засвоєння відповідної програми
Додаткове навантаження на вчителя, який, щоб працювати з дітьми з особливими потребами має пройти відповідну підготовку	Надання спеціальної медичної допомоги безпосередньо в закладі

Навіть перераховані основні переваги та недоліки обох систем навчання мають бути враховані і педагогами, і батьками дітей з обмеженим психофізичними можливостями, оскільки загальні рекомендації тут навряд чи підходять.

Вибір має бути обґрунтованим.

Вибору передують сумніви. Сумніви викликають роздуми. Роздуми навіюють спогади.

Пригадується випадок з глухою дівчинкою, батьки якої збилися з ніг, влаштовуючи її в масовий навчальний заклад. “Вирок” медичної консультації був однозначним – тільки спеціальна школа для глухих дітей, яка знаходилася за 70 кілометрів від міста. Батьки, побоюючись визначення “інтернатна установа”, намагалися залишити дитину в сім’ї, і, водночас, мріяли дати їй освіту. Зважаючи на об’єктивні показники, як то: психічний розвиток, стан мовлення, загальну готовність до школи, сформованість навичок читання та письма, батьки мали шанси побачити свою дитину першокласницею звичайної школи. Та лише доброзичливість директора, завзятість молодої

вчительки у співдружності зі шкільним логопедом допомогли здійснитися цим мріям. Місцева освітянська влада "закрила очі" – вчиняйте під свою відповідальність. А маленька першокласниця стала однією з кращих учениць класу.

Хоча пригадується й інший випадок. Хлопчик з ринолалією (в народі – "заяча губа") за бажанням батьків вступив до спеціалізованої школи з поглибленим вивченням англійської мови. Батько, відомий в місті можновладець (тому й проблем зі вступом не було) відмовився від запропонованої допомоги, нехтував порадами логопеда та психолога, наполіг на тому, щоб дитина вивчала англійську мову, міркуючи про те, що можливо його син й не буде правильно вимовляти звуки, а писати англійською він все ж навчиться. Через рік дитина мала не тільки проблеми з англійською мовою, а й з рідною, оскільки писати грамотно так і не навчилася. Згодом до цього додалися ще й проблеми психологічного травмування. І ці випадки у нашому житті непоодинокі.

Чому ж багато батьків, маючи дитину з особливостями психофізичного розвитку, намагаються зробити все, аби вона перебувала в масовому навчальному закладі? Вочевидь, однією з причин є те, що масові дитячі садки та школи знаходяться поблизу домівки і, відвідуючи заклад, дитина не відривається від сім'ї, друзів, оточення. Спеціальні заклади часто знаходяться за межами міста, іноді навіть у іншій області, у великих містах. Необхідно витратити більше години на те, аби дістатися до потрібного дитячого садка чи школи. Тому, внаслідок труднощів транспортування, дитина приїздить додому тільки під час зимових чи літніх канікул. Таким чином, навчання у спеціальному закладі надовго відриває дитину від сім'ї, люблячих батьків та родичів. Окрім того, дитина упродовж усього тижня, або й більше, має перебувати в середовищі дітей зі значним недорозвиненням мовлення, зниженим рівнем інтелекту, вадами рухової сфери тощо. І якщо рівень мовленнєвого, інтелектуального розвитку у неї вищий, аніж у дітей її групи або класу, то він, певною мірою, гальмується. Вочевидь стає зрозумілим, чому певна частина батьків не має бажання віддавати свого сина або доньку в інтернатний заклад.

Трапляються випадки, коли певні сімейні обставини, або ж медичні протипоказання не дозволяють дитині перебувати в інтернатних умовах. І тому в масових дитячих садках, школах на сьогоднішній день є значна частина дітей з особливостями розвитку. І хоча збір статистичних даних, які б свідчили про наявність таких дітей у масових закладах, ще попереду, проведення виваженої політики в освітній галузі має забезпечити подальший розвиток системи спеціального навчання і підтримку інклюзивного підходу до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Водночас варто констатувати, що на нинішньому етапі національна система освіти потребує модернізації, оскільки в масових загальноосвітніх закладах відсутні спеціалісти, які в змозі надати необхідну корекційну допомогу дитині, відсутні умови для дотримання відповідного режиму,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

професійно-трудової підготовки, немає відповідних засобів навчання. Всі ці питання мають бути вирішені, хоча, з огляду на їх складність, для цього потрібен певний час.

Порозуміння та взаємодія.

Вибір форми навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку (спеціальна школа чи загальноосвітня) є прерогативою батьків. Це право їм надають основні законодавчі освітні документи (Закони "Про освіту", "Про загальну середню освіту" та ін.). Втім, це рішення варто приймати спільно з фахівцями – медиками, педагогами, які допоможуть зважити всі "за" і "проти", керуючись гаслом " не зашкодь". Консультаційну допомогу батьки можуть одержати, звернувшись до фахівців районного відділу освіти, спеціалістів психолого-медико-педагогічної консультації за місцем проживання. Вочевидь, якщо освітній рівень батьків достатній, матеріально-побутові умови задовільні, то перебування дитини у загальноосвітній школі матиме позитивні результати, оскільки соціалізація дитини не може проходити в умовах ізоляції, яка є в спеціальних школах-інтернатах.

Якщо батьки, вирішуючи де навчатися майбутньому школяреві, віддали перевагу загальноосвітній школі (найчастіше це школа найближча до місця проживання), то необхідно, насамперед, налагодити стосунки з адміністрацією навчального закладу, познайомитися з майбутніми вчителями, ознайомитися з умовами навчання, що є в школі, яку обрали для навчання.

Це стосується безбар'єрного доступу (наявність пандусів або ліфту), наявності кабінету, де надаються додаткові корекційно-реабілітаційні послуги дитині з особливостями психофізичного розвитку різнопрофільними фахівцями, забезпеченості відповідними навчально-методичними та технічними ресурсами.

До обов'язків шкільної адміністрації входить ознайомлення батьків з їхніми правами та обов'язками, однак, батькам дитини з особливими освітніми потребами варто зважати на те, що успіхи майбутнього школяра значною мірою залежать від їхньої участі у процесі інтегрування їхньої дитини в середовище однолітків. Підтримка батьків є неоціненною, оскільки лише вони можуть попередити про завищені або занижені вимоги до знань, сповістити про відсутність належних умов перебування у дитячому колективі, про емоційну напругу тощо.

Саме батьки можуть повідомити про психологічну готовність дитини і бажання навчатись у закладі «масового» типу. Іноді дошкільники з обмеженими можливостями здоров'я не можуть перебувати в інклюзивних шкільних умовах за різних причин. Одні є лідерами у спеціальних закладах, оскільки є найкращими вихованцями, мають, порівняно з іншими, досить високий рівень розумового та мовленнєвого розвитку, тому болюче переживають втрату лідерства, інші – вкрай гостро реагують на свою ваду,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

намагаються її всіляко приховати і тому на фоні здорових однолітків знаходяться у постійному стресовому стані. Є й діти, які звикли до постійної уваги з боку вихователів, батьків, потребують надмірного опікування і у великому колективі губляться, відчувають себе загубленими і занадто сором'язливо поводяться, оскільки звикли до знайомих невеличких колективів і навчальних груп, де не більше 10 чоловік.

Таким чином, вирішення питання про інклюзивне навчання в кожному конкретному випадку потребує попереднього урахування багатьох факторів, в тому числі: різносторонню готовність дитини до навчання у школі і її бажання; надання спеціальної корекційної допомоги, реальні можливості сім'ї надавати постійну необхідну допомогу дитині у процесі навчання.

Налагодження партнерських стосунків між батьками та всіма фахівцями, які працюють у навчальному закладі та надають допомогу дитині з порушенням психофізичного розвитку, є першочерговим завданням. Паритетними мають бути стосунки між батьками здорових дітей та дітей, які потребують особливої уваги, оскільки проведені дослідження засвідчують, що інклюзивне середовище надає можливості для особистісного самовдосконалення, насамперед, звичайним школярам. Вони починають краще розуміти людей, які чимось не схожі на інших, вони мають можливість завжди надати допомогу тим, хто цього потребує, вони вчаться співчувати та оцінювати речі з позицій гуманності.

Діти з особливостями психофізичного розвитку у звичайному шкільному середовищі безперечно потребують уваги, піклування з боку оточуючих, однак, варто зважати на те, що надмірне піклування може бути згубним. У сім'ях, де є бабусі і дідусі, які безпосередньо займаються вихованням дитини з обмеженими можливостями здоров'я, часто панує культ, який призводить до усунення будь-яких труднощів на шляху такої дитини, зокрема побутових. Дитину обмежують у виконанні соціальних функцій, тим самим формуючи у неї споживацькі установки, зменшуючи можливості особистісного і пізнавального розвитку.

Варто зазначити, що сім'я, в якій виховується дитина з особливостями психофізичного розвитку потребує особливої уваги. І це мають усвідомлювати і адміністрація школи, і педагоги, оскільки успішність інклюзивного навчання значною мірою визначається взаєминами, які склалися в сім'ї. Якщо в родині панує оптимістичний настрій, то впевненість у своїх силах і можливостях матиме і дитина. Повсякденне життя сім'ї має передбачати участь дітей з порушеннями психофізичного розвитку у всіх видах домашніх справ: прибирання, миття посуду, допомога по господарству тощо. Батьки при цьому мають бути терплячі, доброзичливі, однак не варто допускати вседозволеності, відсутності будь-яких обмежень. Позитивна атмосфера в родині, захищеність батьківською любов'ю дає змогу бути вимогливими, але не конфліктними. Позитивні вчинки помічаються, оцінюються, підтримуються, негативні вчинки потребують обговорення і відповідної оцінки.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

При зарахуванні до школи сім'я має займати активну позицію, надавати допомогу кваліфіковано та уміло, діяти педагогічно грамотно. Для цього варто часто зустрічатися з педагогами, обговорювати поведінку дитини, проблеми та успіхи, спільно намічати перспективні плани, усвідомлюючи, що певна обмеженість життєдіяльності не повинна заважати працювати, спілкуватися, знаходити порозуміння. Значною мірою від сім'ї залежить особистісне становлення дитини, формування у неї умінь розуміти свої потреби, можливості та нахили. Прогнозовані ситуації вибору допомагають дитині усвідомити, чого саме вона хоче, що бажає, що любить. Корисні розмови в невимушеній атмосфері про те, хто і який ти : добрий чи злий, спокійний чи рухливий та ін. Адже чим краще людина знає себе, тим краще вона може скеровувати свою поведінку, змінювати її відповідно до ситуації. Особливу значущість має створення ситуації успіху у грі, трудовій діяльності, навчанні. Школярі з особливими освітніми потребами на перших етапах навчання мають одержувати посильні завдання, які відповідають їхнім можливостям, їм має надаватися допомога на основі спільної діяльності, детального пояснення. Ситуацію успіху у навчанні забезпечують не лише різноманітні форми діяльності, а й залучення до процесу навчання рухів, смакових, слухових, тактильних відчуттів, тобто забезпечення полісенсорної основи під час формування знань. Конкретні рекомендації з приводу навчання дітей з особливими освітніми потребами, особливо на перших його етапах, батьки мають одержати у фахівців. Наприклад, при навчанні грамоти дитині з інтелектуальними порушеннями пропонується букву, яка вивчається, зробити з кольорового паперу, з тіста; озвучити її: проспівати, прошепотіти, прокричати; викласти її з паличок, кольорових стрічок тощо. Батьки звертають увагу на те, що літери можуть бути схожими на будиночок (д), на яйце (о) тощо, демонструють це на наочному матеріалі, знаходять подібні до букв предмети вдома, пропонують це зробити дитині. Багаторазове повторення сприяє засвоєнню зорового образу букви. Виявляючи винахідливість, терпіння батьки викликають позитивні емоції у дитини на тлі яких і проходять заняття. Подібні вправи можна проводити і з цифрами, використовуючи телефон, номери квартир, тролейбусів. Різні види продуктивної діяльності (малювання, ліплення, конструювання) допомагають у запам'ятовуванні цифр, розрізненні їхньої конфігурації. Кубики, кружечки, палички викладаються у вигляді цифр, контурне зображення розмальовується, штрихується. Разом з мамою ліпляться "смачні" цифри з тіста, викладаються цифрові аплікації. Ці вправи сприяють і розвитку дрібної моторики у першокласників з особливими освітніми потребами, оскільки недорозвиток або порушення рухливості пальців рук ускладнює формування навичок письма.

Зважаючи на те, що дитині набагато легше запам'ятати звучання букви чи цифри, навчання письма має починатися з малювання, улюбленого заняття майже кожного малюка. Саме з малювання починається формування так званої графічної навички, яка з особливими ускладненнями формується

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

на перших етапах навчання майже у кожної дитини з особливими освітніми потребами. Координованість рухів, усвідомлення таких просторових понять як праворуч, ліворуч, вгорі, внизу, посередині тощо викликають цікавість до завдань, сприяють формуванню повноцінного письма. Однак, на початкових етапах оволодіння письмом писати краще олівцем: легше впоратися з натиском, завжди на допомогу може прийти гумка і позбавить дитину відчаю та розчарувань. Для полегшення виконання вправ використовуються збільшені клітинки, які можна розкреслити самим, або скористатися спеціально розробленими навчальними посібниками для дітей з особливими освітніми потребами ("Зошит для дошкільника", "Готуємось до школи" та ін.).

Головним у навчанні школярів з обмеженими можливостями здоров'я є формування у них соціально-побутових компетенції, тобто знань про навколишній світ, про себе, про правила взаємодії з цим світом. Увага має бути акцентована не лише на формуванні умінь читати та писати, а й на тому чи знає школяр про призначення тих чи інших предметів, чи вміє ними користуватися, чи вміє або намагається обслуговувати себе.

На перших етапах навчання батьки мають самі створювати ігрові та навчально-ігрові ситуації, які б стимулювали відтворення різноманітних дій, сприяли б пізнанню нового, викликали позитивні емоції у дитини.

Беручи активну участь у складанні корекційно-освітніх програм і в оцінці їх результативності, батьки спільно з педагогами визначають приоритетні напрями у цих програмах. Зокрема, розвиток комунікативних умінь для всіх категорій дітей, які навчаються в інклюзивних умовах має непересічне значення, оскільки залучення до повноцінної комунікації є одним із важливих і складних завдань упродовж усього навчання. Вочевидь, консультаційні семінари, тренінги, на яких обговорюються ці питання мають бути ініційовані саме батьками дітей, які потребують допомоги. Саме проведення таких заходів дасть змогу батькам усвідомити, що їхня дитина не є дитина з вадами, а є дитина зі своїми особливостями, відмінна від інших, зі своїм світосприйняттям, своїм засобом спілкування, своїм мисленням. Батькам важливо усвідомлювати, що сім'я має жити повноцінним життям і сприймати ситуацію такою, як вона є, оскільки найбільшу допомогу може надати саме родина, те оточення, де займаються особистим зростанням, докладають зусиль, аби краще розуміти «особливу» дитину, відчувають взаємодопомогу та довіру.

Відкритість освітнього процесу у класах інклюзивного навчання передбачає міжособистісні контакти між батьками, педагогами, дітьми. Проведення спільних свят, участь в інтерактивних іграх, заняттях, масових заходах допомагає формуванню у батьків реального образу «особливої» дитини і розуміння її внутрішнього світу.

Зняттю емоційного навантаження, яке часто супроводжує родини дітей з особливими потребами, допомагають так звані релаксаційні (розслаблюючі) вправи, які сприяють зменшенню напруги, поверненню в стан рівноваги.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Створюють певний позитивний настрій “танцювальні хвилинки”, які є складовою танцювальної психотерапії, яка широко використовується для зняття стресового навантаження. Танцювальні рухи, доповнені мімікою, жестами, створюють композицію, яка допомагає знімати психологічне навантаження, оптимізувати позитивні емоції. Завдяки такій взаємодії батьки коригують емоційну сферу дітей, вчать скеровувати свою поведінку, знімають страхи, прояви агресії тощо.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Навчальна команда*

Робочий зошит для батьків дітей з особливими потребами

The Learning team

A handbook for parents Of children with special needs

ALBERTA LEARNING CATALOGUING IN PUBLICATION DATA

Alberta. Alberta Learning. Learning and Teaching Resources Branch.
The learning team: a handbook for parents of children with special needs.

LC4044.2.A3. A333 2003 371.9

For more information, contact Alberta Learning
Learning and Teaching Resources Branch
8th Floor, 44 Capital Boulevard
10044 - 108 Street NW
Edmonton, AB T5J 5E6
Telephone: 780-427-2984 in Edmonton or
to be connected toll-free inside Alberta, dial 310-0000
Fax: 780-422-0576

Copyright ©2003, the Crown in Right of Alberta, as represented by the Minister of Learning. Alberta Learning, Learning and Teaching Resources Branch, 11160 Jasper Avenue, Edmonton, Alberta, Canada, T5K 0L2.

* Матеріал перекладено та адаптовано з дозволу першовидавця в рамках проекту “Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні”, що реалізується за фінансової підтримки CiDA.

Вступ

Усі батьки є важливими членами навчальних команд своїх дітей. Ви їх знаєте найкраще: їхні сильні сторони, здібності, задатки та особливості розвитку, і саме тому можете підтримувати найефективніше.

Ваша постійна участь у шкільному житті може значно покращити успіхи вашої дитини. Важливо, щоб ви брали участь у прийнятті рішень щодо освіти своєї дитини. Саме ви можете надавати важливу інформацію для планування, впровадження та адаптації програми для найкращого задоволення постійно змінних потреб вашої дитини.

Як батьки, ви можете також збагатити навчальний досвід дитини через залучення до громадського життя. Це можна робити через місцеві організації та програми, такі як батьківські чи дитячі групи. Інколи також проходять неформальні зустрічі з великими сім'ями, волонтерами, друзями, сусідами та громадою загалом.

Усі діти навчаються і розуміють матеріал по-різному. В цьому зошиті робиться наголос на різноманітних і постійно змінних навчальних потребах дітей з особливостями психофізичного розвитку. Окрім способів надання підтримки та заохочення батьків, у цьому зошиті описуються методи та дії, які б дали змогу задовольнити існуючі потреби у школі, а також пояснюється, як покращити та збагатити навчання вашої дитини вдома. У ньому також вміщено практичну інформацію та підходи, які допоможуть вашій дитині вдало пройти різні етапи шкільного життя, опишуть ваші турботи та допоможуть отримувати інформацію. В кінці кожного розділу є Батьківський записник. До нього зможете заносити свої думки, які хотіли б обдумати, а також зразки запитань, які потрібно обговорити зі своєю дитиною або її вчителями.

Розділ 1
Хто такі діти з особливими потребами

Діти з особливими потребами, серед яких виокремлюють помірні, середні та значні, а також талановиті та обдаровані діти потребують спеціальних умов навчання для отримання освіти, яка відповідає їхнім освітнім запитам. Керівництво шкіл має створити програми навчання для всіх дітей шкільного віку, включаючи й дітей з особливими потребами, які проживають у їх районі.

Характеристики.

Щоб визначити, чи необхідна дитині спеціальна освітня програма, слід врахувати такі характеристики:

- навчання – як дитина обробляє інформацію, сприймає нову інформацію та утворює зв'язки між поняттями;
- інтелект – здатність аргументувати та розуміти інформацію й поняття;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- комунікація – як дитина використовує мову для спілкування та розуміння світу;
- фізичні характеристики – загальна і тонка координація рухів, стан здоров'я чи будь-які інші обмеження, як то проблеми зору чи слуху;
- навчальна поведінка – як дитина реагує на довкілля та інших людей, відповідна вікова поведінка й ознаки самостійності, здатність пристосовуватися до нових ситуацій.

Такий аналіз має встановити, як ці характеристики впливають на індивідуальне навчання дитини та її діяльність у класі. Виявлення особливостей чи певної недуги не дає достатньої інформації для необхідності створення окремої програми. Наприклад, у двох дітей можуть бути виявлені однакові умови, проте в кожного з них можуть бути дуже різні потреби в навчанні. Одна дитина може діяти досить самостійно і потребувати лише незначної допомоги для отримання успішних результатів, тим часом як іншій для таких само досягнень потрібна дуже структурована програма.

З чого почати.

Якщо вашій дитині навчатися важко, то найперше, необхідно поговорити з її вчителем і встановити, що призводить до таких труднощів і чи можна вжити незначних змін, які б покращили ситуацію.

Для встановлення потреб у навчання вчителі можуть застосовувати чимало неформальних методів:

- поговорити з вашою дитиною;
- спостерігати за роботою дитини у класі;
- аналізувати класну роботу дитини;
- проводити окрему перевірку з читання та математики;
- виконувати тестові завдання.

У багатьох районах існують спеціальні шкільні команди, до яких можуть входити вчителі зі спеціальною освітою, фахівці в окремих галузях чи звичайні шкільні вчителі, котрі мають спеціальні знання, як долати труднощі в навчанні. Вчителі можуть консультуватися з такою командою під час розробки стратегій, спрямованих на навчальні потреби окремих учнів.

Якщо створених на базі школи стратегій вочевидь недостатньо, вчитель після консультування з батьками може вимагати проведення ***спеціалізованого оцінювання***. Перед його проведенням, як то психолого-педагогічний, мовленнєвий тест чи тест оцінки інтелекту (IQ), слід отримати письмову свідому згоду батьків. Свідома згода означає, що батьки чітко розуміють діяльність, на яку дають дозвіл. Батьки мають право відмовити проводити будь-яке пропоноване спеціалізоване оцінювання. В такому разі шкільне керівництво має задокументувати підстави цієї відмови і вказати, що буде зроблено для вирішення ситуації, яка склалася. Керівництво кожної школи має свої методи оцінювання, тому поговоріть з учителем вашої дитини або директором школи стосовно майбутніх дій і їх тривалості.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Направлення школою дитини на спеціалізоване оцінювання не обов'язково свідчить про особливі потреби для неї. Це може свідчити лише про те, що в дитини існують певні проблеми в навчанні саме у певний період часу, і вона може потребувати незначної підтримки.

Оцінювання може знадобитися в будь-який момент навчання дитини. А для тих дітей, у кого справді є особливі потреби, така завчасна ідентифікація та втручання є оптимальним підходом, однак особливі потреби можуть бути все життя і можуть змінюватися залежно від оточення, розвитку застосовуваних до вашої дитини стратегій та багатьох інших факторів.

Що передбачає оцінювання.

Для проведення оцінювання інтелектуального, соціального, емоційного, фізичного, сенсорного, комунікативного та/або поведінкового розвитку дитини можна використати різноманітні способи оцінювання. Розвиток вашої дитини можна оцінити в одній сфері чи в різних їх поєднаннях, залежно від потреб дитини.

Оцінювання має три основні мети:

- виявити, чи має ваша дитина особливі освітні потреби;
- встановити сильні та слабкі сторони вашої дитини;
- встановити відповідну програму та допомогу, які б задовольнили особливі потреби вашої дитини.

Є кілька шляхів залучення батьків до процесу оцінювання. Ви можете збирати інформацію, яка буде корисною для процесу оцінювання: медичні довідки, інформацію про нещодавні зміни в поведінці та спостереження за навчальними потребами дитини, а саме її поведінка та навчання в іншому оточенні. В деяких процесах проведення оцінювання є спеціальні форми, які мають заповнювати батьки. У цих бланках міститься інформація саме від батьків. Наприклад, вас можуть попросити оцінити певні характеристики дитини за десятибальною шкалою або вказати на головні сильні та слабкі сторони дитини.

Після закінчення оцінювання та збору додаткової інформації школа зв'яжеться з вами та призначить зустріч для обговорення результатів, рекомендацій і залучення вас до прийняття рішення.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Моя дитина має успіхи в таких сферах: _____
Ознаки, що вказують на можливі труднощі в навчанні та можливу потребу більшої підтримки: _____
Інформація, яку я можу надати стосовно потреб моєї дитини в навчанні: _____

Зразки запитань, які я можу обговорити з учителями моєї дитини, що стосуються оцінки та ідентифікації:

- *Які успіхи моєї дитини у школі в цьому році? Чи є у вас якісь особливі зауваження щодо її навчання або поведінки?*
- *Як школа визначає дітей, котрі можуть мати особливі потреби в навчанні?*
- *Як я можу взяти участь у оцінці навчальних потреб моєї дитини?*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Розділ 2
Створення навчальної команди

Батьки відіграють важливу роль у забезпеченні успішного навчання їхньої дитини. Всім дітям потрібна підтримка батьків, а учні з особливими потребами часто потребують ще більшого залучення батьків і не тільки на початкових етапах навчання, а часто й у старших класах та під час здобуття вищої освіти.

Ви – важлива частина навчальної команди вашої дитини, до якої ще входять шкільні вчителі та інші залучені до цього процесу особи. Для досягнення якнайкращого результату у навчанні надзвичайно відповідально сформувати позитивні стосунки між членами цієї команди. Батьки та шкільний персонал вкладають у налагодження та підтримання таких стосунків свій час та енергію.

Ви допомагатимете дитині своєю роботою в навчальній команді, а також своєю участю в житті шкільної спільноти, підтримкою навчання вдома та створенням соціальної мережі для допомоги своїй сім'ї.

Створення команди «дім-школа».

Першим кроком для усвідомлення своєї ролі в навчальній команді є розгляд можливостей своєї участі в освітньому процесі дитини та його підтримки.

У разі занепокоєння щодо навчання вашої дитини класний керівник, зазвичай, запрошує на першу зустріч з вас та шкільну навчальну команду. До цієї команди входитиме шкільний учитель, а також можуть залучатися вчителі-предметники, директор чи завуч, шкільний психолог або інші спеціалісти, залежно від встановлених потреб вашої дитини.

Яка ваша роль?

Мати інформацію та бути важливим членом навчальної команди вашої дитини означає:

- брати участь у прийнятті рішень, які впливають на освіту вашої дитини;
- надавати свій письмовий свідомий дозвіл на проведення будь-якого спеціалізованого оцінювання;
- мати повну інформацію про програми, що існують у школі та вашому районі;
- надавати важливу інформацію, яка може вплинути на навчання та поведінку вашої дитини у школі;
- отримувати від учителів, керівників та інших спеціалістів інформацію про навчання та успішність дитини;
- мати доступ до інформації про навчання вашої дитини у школі, включаючи результати спеціалізованого оцінювання та звіти;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- отримувати консультації перед залученням вашої дитини до програми спеціалізованого навчання;
- регулярно отримувати звіти про успіхи вашої дитини протягом навчального року;
- надавати письмовий дозвіл на будь-які додаткові послуги, яких може потребувати ваша дитина;
- отримувати консультації та надавати свідомий письмовий дозвіл на затвердження індивідуалізованого навчального плану (ІНП) для вашої дитини;
- оскаржувати рішення, які на вашу думку, не найкращим чином задовольнятимуть навчальні потреби вашої дитини та працювати з командою над пошуком кращих рішень.

Знайомство з учителями.

Одним із ключових моментів створення ефективної навчальної команди «дім-школа» є налагодження позитивних робочих стосунків з учителями вашої дитини та шкільним персоналом. Найкращий варіант для цього – познайомитися з учителями на початку навчання вашої дитини у школі та налагодити постійну комунікацію з ними. Виділіть час, щоб прийти до класу перед початком занять чи після їх закінчення та познайомтеся з учителем. Це можна зробити і по телефону або електронною поштою. Якщо ви хочете поговорити з учителем, зателефонуйте до школи та призначте найкращий для цього час. Використовуйте батьківські збори та індивідуальні бесіди для співпраці та обміну інформацією. Діти більше поважають учителів і шкільний персонал, коли бачать, що батьки схвалюють та підтримують їхні зусилля.

У навчальних командах учителі виконують кілька важливих ролей:

- залучення батьків і за необхідності учнів та інших професіоналів до розробки, впровадження, моніторингу та оцінки ІНП учнів;
- оцінювання успішності учнів та надання відповідей батькам і за необхідності учням протягом усього навчального року;
- необхідне оновлення ІНП;
- надання асистентам учителів вказівок щодо ролей та відповідальностей за впровадження програми.

Обмін інформацією.

Одним із аспектів роботи в команді є постійне повідомлення вчителям важливої інформації, яка може впливати на навчання вашої дитини. Обмін важливою інформацією може позитивно діяти на освітній процес вашої дитини, оскільки це дає змогу вчителям адаптувати можливості навчання та зі знанням справи вирішувати делікатні проблеми.

Така інформація може охоплювати:

- важливу медичну інформацію;
- успішні навчальні та поведінкові техніки, які ви застосовуєте вдома;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

•зміни в сім'ї – такі як смерть родичів, розлучення, безробіття, загибель домашньої тваринки – можуть спричинити емоційну реакцію;

•минулий навчальний досвід вашої дитини;

•намічені цілі для вашої дитини, над досягненням яких ви працюєте вдома.

Познайомтеся з директором вашої школи.

Директор несе відповідальність за планування освіти в школі. Він може бути джерелом інформації та є важливим членом навчальної команди вашої дитини.

Директор школи:

•забезпечує розробку, впровадження, моніторинг та оцінювання ІНП кожного учня з особливими потребами;

•визначає вчителів, котрих зобов'язує координувати, розвивати, впроваджувати, моніторити та оцінювати ІНП учнів;

•забезпечує наявність у школі процесу та **шкільної команди** для надання **консультацій**, планування та вирішення проблем щодо складання навчальних планів для учнів з особливими потребами.

Розширення команди.

Деяким дітям з особливими потребами для досягнення успіхів необхідна розширена навчальна команда. В таких випадках батьки та вчителі співпрацюють з іншими спеціалістами – асистентами вчителів, консультантами, волонтерами чи працівниками громадських організацій.

Асистенти вчителів.

Асистенти вчителів мають надавати підтримку та допомогу у класах для полегшення навчання учнів, особливо з порушеннями психофізичного розвитку. Поставлені перед ними завдання можуть змінюватися залежно від потреб дітей, наявних ресурсів та інших особливостей школи або класу. Асистенти вчителя отримують завдання від учителя або директора. Виключну відповідальність за планування, впровадження та оцінку програм вашої дитини несуть вчителі.

Асистентам учителів можуть передаватися такі ролі та відповідальності:

•надання індивідуальної допомоги після вказівки вчителя та на основі завдань і цілей, описаних в ІНП учня;

•робота з невеликими групами учнів над удосконаленням поняття чи навички, яких учитель попередньо вже навчав групу;

•надання індивідуальної допомоги в побутових питаннях, перевірка роботи допоміжного обладнання, допомога в підготовці матеріалів;

•надання вчителю інформації про академічну успішність учня, його поведінку, успіхи та потреби;

•контролювання учня за межами класу: на гральному майданчику, в місцях виробничої практики тощо;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

•допомога для підтримання поведінки через забезпечення такої, яку вимагає вчитель.

Ментори.

Для деяких учнів з особливими потребами може бути корисною індивідуальна робота з ментором. Ментор – це дорослий або інший учень, який зобов'язується постійно працювати з учнем протягом певного періоду, зазвичай від однієї до трьох годин на тиждень. Ментори, які працюють з дитиною упродовж навчальних годин, надають допомогу під час навчання дитини у школі. Ментори працюють під керівництвом учителів. Вони особливо опікуються академічними успіхами учня та його соціальним розвитком, знайомлять дитину з новими ситуаціями та виступають рольовою моделлю. Звичайно, менторами стають волонтери, котрих часто залучають, навчають та підтримують громадські асоціації. Ментори можуть бути неформальними членами навчальної команди.

Громадські служби.

Діти з особливими потребами та їхні сім'ї можуть отримувати різноманітні послуги від соціальних служб. Залежно від потреб дитини, це може бути допомога психолога, лікаря, психіатра, соціальних працівників, спеціалістів з поведінки та інших професіоналів. Ці члени навчальної команди можуть допомагати в задоволенні різноманітних соціально-емоційних потреб та вирішенні проблем зі здоров'ям.

Станьте частиною шкільної громади.

Ви можете по-різному брати участь у житті шкільної громади вашої дитини – від залучення до шкільних засідань до волонтерської діяльності у школі. Рішення про форму співпраці маєте обирати залежно від своїх здібностей, інтересів, потреб сім'ї, виду робіт та ін.

Шкільні ради та комітети.

Участь у шкільних нарадах або робота в шкільних комітетах можуть дати інформацію про навчальну діяльність, допомогти налагодити стосунки з іншими батьками та персоналом школи, а також сприяти спільній роботі для забезпечення якісної освіти всіх дітей. На шкільних нарадах виробляються пропозиції керівництву щодо освітніх питань: політики, пріоритетів програм, бюджету, особливих потреб, шкільного клімату та планування заходів.

Волонтерство.

Для деяких батьків робота волонтером у школі їхніх дітей може бути безпосереднім способом демонстрації своїм дітям, що вони цінують освіту та підтримують роботу вчителів і шкільного персоналу. А це, відповідно, покращить ставлення всіх дітей до навчання. Батьки-волонтери також

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

можуть стати переконливими прихильниками шкільної та громадської освіти, створювати важливі зв'язки з ширшою громадою.

Волонтери можуть:

- ділитися набутим досвідом з окремих галузей, напрямів, умінь, сфер інтересів або звичаїв;
- сам на сам працювати з дитиною, яка має освітні проблеми з окремих предметів, наприклад, читання;
- бути ментором дитини;
- виконувати адміністративну роботу вдома – готувати матеріали або телефонувати іншим батькам, щоб повідомити про заплановану подорож або подію;
- допомагати у шкільній бібліотеці;
- під керівництвом учителя допомагати в класі.

Станьте адвокатом своєї дитини.

Адвокат – це людина, яка виступає замість когось, діє від імені або підтримує когось іншого. Ви найкраще знаєте сильні сторони, індивідуальність, труднощі та успіхи своєї дитини. Ви супроводжуєте її протягом усього часу навчання. Батьки природно є адвокатами своїх дітей. А найкращі адвокати здатні підтримувати позитивні робочі стосунки і знаходити взаємовигідні варіанти вирішення проблем. У них є чітке й реалістичне бачення майбутнього своїх дітей і вони здатні донести його до інших людей.

Застосовувані вами навички адвокації стануть міцною основою, на якій ваша дитина будуватиме власні навички обстоювання своїх інтересів. Під час свого зростання від молодшої школи через старшу і аж до вступу в громаду вони перебиратимуть на себе цю відповідальність. Далі вміщено більше інформації стосовно навчання вашої дитини навичок обстоювання своїх інтересів.

Дорослі люди з особливими потребами, які успішно закінчили навчання і результативно долають щоденні перешкоди, часто вдячні своїм батькам за те, що вони постійно залучалися до процесу їхньої освіти.

Як бути ефективним батьком-адвокатом.

- Найкращі адвокати працюють з іншими. Співпрацюючи з учителями та іншими батьками, шукаючи підтримки всередині сім'ї та отримуючи допомогу від громадських організацій, ви знаходите взаємовигідні для всіх сторін рішення.
- Розглядайте адвокатство як тривалий процес. Кожен здобутий досвід покращує ваші навички комунікації та співпраці.
- Очікуйте постійної та тривалої роботи у цьому напрямі, оскільки потреби вашої дитини з часом змінюватимуться.
- Подумайте про коротко- та довгострокові плани для вашої дитини. Чітко визначте їх для себе, щоб могли переконливо донести до інших.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

•Очікуйте ввічливості та поваги від шкільного персоналу. Зазвичай, результативне залучення батьків є ключовою цінністю системи освіти.

•Поважайте людей, котрі працюють від імені вашої дитини.

•Усвідомлюйте свої обмеження та за необхідності шукайте допомоги. Якщо ви попросите, оточуючі зможуть вам допомогти.

•Не втрачайте почуття гумору.

•Будьте спокійними. Інколи для пошуку необхідної вам інформації шляхом проб та помилок потрібно буде витратити багато часу.

•Слухайте інших та зважайте на їхні перспективи – це важливо для формування взаєморозуміння та добрих стосунків.

•Відзначайте успіхи вашої дитини.

•Визнавайте та радійте своїм досягненням та їх позитивному впливу на навчання, емоційне та соціальне життя вашої дитини.

Комунікація – ключовий елемент.

Чітка й постійна комунікація – ключ до успіху навчальної команди. Стара приказка про те, що «не важливо, що ви кажете, а як ви це кажете», дійсно важлива під час роботи з людьми. Необхідно забезпечити чіткість висловлювань та ефективність поширення інформації серед усіх членів навчальної команди.

Ви можете чути незрозумілі для вас терміни, такі як ІНП (індивідуалізований навчальний план), чи інші слова. Завжди, коли вам щось незрозуміло, запитуйте. Для забезпечення ефективної комунікації всі учасники команди мають розуміти мову один одного.

Подумайте, яка підтримка вам необхідна.

Часто батьки беруть із собою на засідання навчальної команди людину, яка теж надає допомогу. Це може бути член сім'ї, товариш, інший учитель чи працівник соціальної служби, які знають дитину.

Такий помічник може відвідувати ці зустрічі лише для ведення нотаток для сім'ї. Проте в інших випадках він може розумітися на особливостях навчання і ставити ґрунтовні запитання.

Якщо ви відчуваєте, що такий помічник буде корисним, потурбуйтеся про це завчасно. Повідомте про свої плани представникам школи, щоб вони підготували додаткові копії документів, робоче місце та чітко розуміли роль цієї людини на зустрічі.

Ведіть нотатки.

Часто на батьків покладається завдання зі збору та підготовки важливої інформації: документів, звітів, списків та інших даних щодо освіти своїх дітей. Ви можете отримувати значний обсяг інформації під час зустрічей та розмов з учителями і членами групи, а також проводячи власні дослідження. Спочатку підготовка таких записів забиратиме певний час, але в перспективі вони можуть виявитися дуже корисними.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Для надання ефективної підтримки своїй дитині вам можуть знадобитися такі нотатки:

- дані про народження, включаючи копію свідоцтва про народження та будь-яку важливу інформацію про перебіг вагітності й пологів;
- дати важливих подій розвитку: перше слово, перший крок та ін.;
- записи про щеплення, номер картки в лікарні чи будь-якого додаткового медичного страхування;
- записи щодо звернень за медичною допомогою, включаючи огляди, лікування та операції;
- історія звернень до лікарів, включаючи дані про призначені медичні препарати, побічні ефекти, дози та цілі застосування;
- список педіатрів та лікарів, котрі ставили діагнози і спостерігали за перебігом лікування – їх імена, спеціальності, номери телефонів та адреси;
- список інших спеціалістів, наприклад, логопедів, психологів, спеціалістів з освітньої медицини;
- звіти про перебіг розвитку;
- індивідуалізовані навчальні плани;
- оцінки за навчання, стандартизовані тести та адаптації/пристосування;
- номери телефонів школи, імена й посади контактних осіб;
- дані про транспортне забезпечення школи – номери автобусів, маршрути, контактні особи;
- переписка зі школою;
- нотатки зі зборів;
- список людей громади, котрі можуть надати допомогу – їх імена, назви організацій та контактні номери;
- інформація, що стосується спеціальних потреб вашої дитини, або можливих залучень чи стратегій.

У батьків є право переглядати інформацію щодо своїх дітей, яка зберігається у школі. Якщо вам це потрібно, завчасно зателефонуйте до школи та призначте зустріч у зручний час. Директору слід буде призначити відповідальну людину, котра б відповіла на ваші запитання, допомогла пояснити наявні звіти чи іншу інформацію щодо вашої дитини, яка зберігається у справі. Якщо ви хочете зробити для себе копію окремих документів зі справи, попросіть про це директора у письмовій формі.

Коли ви вже зберете основну інформацію, то далі потрібно буде просто оновлювати її. Після отримання нових документів одразу ж додавайте їх до свого масиву інформації.

Поради щодо впорядкування інформації:

- Вирішіть, як зберігати інформацію. Заведіть товсту папку-скорозшивач, папку з файлами чи будь-яку іншу зручну для себе систему.
- Зберігайте інформацію в хронологічному порядку з найостаннішими даними зверху, оскільки вони будуть потрібні вам найчастіше.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- Виділяйте дати кольором (маркером) – так буде зручніше шукати.
- Використовуйте клейкі закладки для позначення тих документів, які потрібні постійно, або які необхідно перевірити чи поміняти.
- На окремому аркуші на початку папки запишіть контактні дані важливих людей.

Підтримуйте навчання вдома.

Існує багато способів підтримання навчання вашої дитини вдома: обговорюйте шкільні події, допомагайте дитині тренувати нові навички, запитуйте про навчальні дисципліни та про її шкільні досягнення.

Говоріть про навчання.

Коли ви говорите з дитиною про навчання, то даєте їй зрозуміти, що вам важливо чути про її навчальні здобутки, радості та труднощі. Питайте свою дитину про друзів, що вона робить на перервах, успіхи у виконанні завдань, нові досягнення, що робили на спеціальних заняттях, щоденні події, домашні завдання та проблеми або складнощі. Цікавтеся також планами на завтра та майбутніми подіями.

Коли ви говорите з дитиною про здобутий навчальний досвід, то визнаєте її старання, витрачені сили та успіхи. Це дасть вам змогу визначити поточні потреби та почати створювати стратегії, щоб допомогти своїй дитині саме у цих сферах. Ваші стратегії залежатимуть від здібностей та потреб вашої дитини.

Для деяких сімей достатньою формою комунікації зі школою будуть записи у щоденнику. Батьки та вчителі можуть обговорити найкращий формат співпраці і щодня записувати до щоденника, що дитина робила, нагадування чи запитання, а також хороші новини. Таким чином і батьки, і шкільний персонал поінформовані про все, що відбувається щодня. Цю інформацію можна використати під час розмови з дитиною, попрацювати над уроками та з'ясувати інші труднощі. Ефективність щоденника залежить від постійного його використання як учителями, так і батьками.

Допомагайте розвивати нові навички.

Під час тренування відповідей, мовленнєвих навичок, читання або перевірки слів ви можете бути для дитини слухачем. За допомогою простих ігор або карток покращуєте базові навички – виконання математичних дій, запис слів по буквах, впізнавання нових зображень чи слів зі словника.

Якщо ви знаєте, які завдання поставлені дитині, то зможете допомогти їй підготуватися до їх виконання. Крім обговорення цього завдання з дитиною ви ще можете проконсультуватися з учителем – часто у школі до щоденника записують майбутні події, дні контрольних робіт і наступні заплановані шкільні заходи.

Дізнайтеся, що вивчає ваша дитина.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Дізнайтеся, над якими навичками та поняттями ваша дитина працюватиме протягом навчального року. Є щорічні програми для кожного класу, в яких визначаються теми та навички для кожного предмета. Їх можна отримати в школі – запитайте про це вчителів або директора.

Якщо учні навчаються за адаптованими чи модифікованими програмами, то специфічні поняття та навички, над якими вони працюватимуть протягом навчального року, викладені в ІНП учня. Послідовність тем можна обговорити з учителем.

Якщо ви знаєте, що вчитиме ваша дитина, то зможете більше уваги приділяти цим темам вдома, щоб покращувати нові навички та краще засвоювати інформацію. Наприклад, якщо ваша дитина на одному з предметів вивчає таке специфічне поняття як «відчуття», то вдома ви зможете більше уваги звертати саме на цьому і пояснювати, як людина за допомогою відчуттів отримує інформацію.

Визнавайте досягнення.

Демонструйте дитині, що її досягнення в навчанні важливі для вас. Якщо вона щось зробила своїми руками, розмістіть цю річ на видному місці. Так, малюнок можна вставити в красиву рамку і повісити на стіну, а виготовлену поштову листівку – вкласти у конверт і надіслати бабусі та дідусеві.

Створюйте соціальну мережу.

Шукайте підтримки не лише в школі, а у ширшій громаді. Ви можете отримати поради, інформацію та допомогу від інших людей, різних організацій і спілок, соціальних служб у громаді. Такі зв’язки нівелюють відчуття ізольованості та нададуть вам можливість ділитися своїми знаннями й досвідом з іншими.

Соціальні служби та групи.

Соціальні служби можуть надавати широку підтримку та інформацію. Існує багато некомерційних організацій, основним завданням яких є підтримка сімей, де є діти з особливими потребами. Багато з цих організацій пропонують програми для батьків та дітей, різну допомогу – від бібліотек, постійних зустрічей, інформаційних заходів до різноманітних консультацій.

Інші батьки.

Значним джерелом підтримки можуть бути інші батьки дітей з особливими потребами. Від них ви можете отримати підбадьорення та співчуття, інформацію про ресурси, групи підтримки та громадські служби, про стратегії боротьби зі щоденними труднощами.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Члени навчальної команди моєї дитини: _____

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Інформація про мою дитину, яку я маю надати школі на початку навчального року: _____
Як я можу залучатися до навчання моєї дитини в школі: _____
Документи та інформація, які я маю зібрати:_____
Як я можу підтримати навчання моєї дитини вдома:_____
Групи та люди, які б могли стати частиною громадської мережі моєї дитини: _____

Зразки запитань, які я можу обговорити з учителями моєї дитини щодо навчальної команди:

- *Як ми можемо підтримувати зв'язок, щоб я міг сприяти тій роботі, яку ви здійснюєте в класі? Як з вами найкраще зв'язуватися?*
- *Чи є в школі консультанти з навчання, які б могли надати додаткову інформацію та консультації щодо планування програми моєї дитини, якщо така допомога буде потрібна?*
- *Як я можу допомогти моїй дитині вдома? Як я можу потренувати ті підходи, які моя дитина вивчає і опановує в школі?*

Зразки запитань, які я можу обговорити зі своєю дитиною щодо навчальної команди:

- *Хто допомагає тобі у школі? Що вони роблять і радять, щоб допомогти тобі?*
- *Коли я приходжу до тебе в клас, на що ти хочеш щоб я звертав увагу?*
- *Що ми можемо робити вдома, щоб допомогти тобі у навчанні?*

Розділ 3
Задоволення різноманітних освітніх потреб дитини

Всі діти можуть вчитися, але не всі однаково, одночасно чи з однаковими оцінками. Навчання – процес індивідуальний. Задоволення різноманітних навчальних потреб дитини означає виявлення цих потреб, розробку індивідуальних цілей для дитини, вибір або створення належних форм і послуг підтримки, а потім – добір найкращого навчального оточення.

Ефективне програмування.

Можна створювати ефективні програми для різного оточення. Належне місце навчання для учнів з особливими потребами слід обирати на індивідуальній основі. Адже не всім підходить одне й те саме.

Навчання та програмування є ключовими для успішної освіти. Існує кілька головних принципів для ефективного програмування:

- програмування має базуватися на індивідуальних потребах учня, однак може здійснюватися в контексті навчальної групи, утвореної кількома окремими учнями, кожен з яких має унікальні потреби;
- програмування – це активний процес, який безперервно моніториться та адаптується, щоб відповідати потребам учнів;
- багато підходів, що застосовуються для підтримки учнів з особливими потребами, будуть корисними для всіх учнів;
- програмування потребує постійного використання відповідних стратегій у рамках певного оточення;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

•програмування потребує командної роботи та співпраці між учнями, батьками і шкільним персоналом;

•програмування вимагає постійної комунікації;

•програмування вимагає таких організаційних структур та шкільної культури, які б сприяли співпраці, залученню батьків, залучення до групи дитини, реалізації індивідуалізованих навчальних планів;

•програмування для учнів з особливими потребами будується на обсягах, які задаються стандартами освіти – знання, вміння та навички, яких очікують від учня у рамках опанування програми предмета. Однак зміст може потребувати внесення змін або адаптацій навчальної діяльності чи інструкцій, щоб відповідати індивідуальному рівневі здібностей учня.

Адаптована програма зберігає всі результати, що передбачені стандартами загальної освіти, та адаптує інструкції, аби вони відповідали особливим навчальним потребам учня. Результати ж ***модифікованої програми*** значно відрізняються від програм масових загальноосвітніх шкіл і спеціально добираються так, щоб відповідати особливим потребам конкретного учня.

Індивідуалізований навчальний план.

Кожен учень, котрий був визнаний «учнем з особливими потребами», повинен мати індивідуалізований навчальний план (ІНП). ІНП – це письмове зобов'язання про наміри навчальної групи забезпечити належне планування для учнів з особливими потребами. Це робочий документ, до якого записуються успіхи учня.

ІНП це:

•план співпраці учня, батьків, учителів та допоміжного персоналу. Залучені до роботи особи можуть час від часу змінюватися залежно від потреб учня;

•розроблений для задоволення особливих освітніх потреб окремих учнів;

•документ планування, що допомагає контролювати та оцінювати освітню програму учня та її виконання;

•збірка пристосувань та адаптацій, які допоможуть учневі ефективніше здобувати знання;

•основа для планування переходів.

Створення ІНП передбачає наступні шість взаємозв'язаних кроків:

1. З'ясування потреб.
2. Визначення напряму розвитку.
3. Створення плану.
4. Впровадження плану.
5. Перегляд та внесення змін.
6. Планування переходів.

Крок 1. З'ясування потреб.

На початкових етапах розробки та визначення напрямів роботи за ІНП саме ви є джерелом важливої інформації. Ви можете надати інформацію про свою дитину в таких сферах:

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- риси характеру;
- сильні сторони та потреби;
- історія сім'ї та навчання, що впливає на теперішній стан навчання учня;
- інтереси, таланти та бажання;
- необхідна медична інформація та потреби догляду за здоров'ям;
- бажання та цілі для вашої дитини;
- допомога, яку ваша сім'я може надавати вдома для повторення, закріплення і підтримання сформованих навичок;
- інформація про соціальні служби, позашкільну роботу та опікунів, які можуть позитивно впливати на навчання вашої дитини.

Конче необхідно, щоб до ПІП вносилася така важлива інформація:

- дані оцінювання;
- поточний рівень виконання та успішності;
- визначення сильних сторін і наявних потреб;
- цілі, рівень досягнення яких можна виміряти;
- процедури оцінювання успішності учня;
- встановлення необхідних паралельних послуг підтримки, включаючи допомогу за станом здоров'я;
- важлива медична інформація;
- необхідні адаптації: зміни стратегій навчання, процедур оцінювання, матеріалів, ресурсів, засобів навчання чи обладнання;
- плани переходів;
- офіційний розгляд досягнень наприкінці кожного запланованого звітного періоду;
- зведені результати наприкінці року.

Крок 2. Визначення напряму розвитку.

Встановлення пріоритетів допомагає навчальній команді зосередитися на найважливіших для вашої дитини освітніх моментах у поточному навчальному році. Команда визначає пріоритети на основі всієї зібраної на цей момент інформації та наявних ресурсів.

Для визначення найважливіших освітніх потреб команда розглядає:

- пріоритетні сфери, на яких потрібно зосередитися;
- можливості використання відповідної нової навички чи вміння в інших сферах або умовах;
- пов'язані з ними сильні сторони;
- як ця потреба впливає на навчання та досягнення загалом;
- можливість використання навички в інших дисциплінах;
- внесок у формування самостійності;
- відповідність вікові;
- скільки часу займе оволодіння новою навичкою;
- як навичка чи вміння стосується майбутніх цілей вашої дитини.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Крок 3. Створення плану.

Як член команди з планування ІНП, ви можете вносити пропозиції та надавати інформацію під час визначення довгострокових цілей для вашої дитини. Зазвичай, ці цілі являють собою результат, який би дитина могла досягти в певній сфері за визначений період часу (наприклад, один навчальний рік). Важливо, щоб команда встановила посильні для дитини цілі. І саме тут батьківська допомога може бути дуже важливою.

Довгострокові цілі – ширші твердження про досягнення, наприклад:

- До кінця року Оксана покращить оцінку розуміння свого читання до рівня (вписується відповідний рівень).
- До кінця року Андрій буде гратися та працювати разом з однолітками.

Короткострокові цілі – маленькі вимірювані кроки, що вестимуть від теперішнього стану учня до досягнення довгострокової цілі. Наприклад, короткострокові цілі для досягнення вказаної вище довгострокової могли б бути:

- До 31 січня Оксана зможе сама прочитати вибрану книжку і переказати загальний зміст іншій людині.
- До 15 лютого Андрій успішно розв'язуватиме приклади в невеликій групі і виконуватиме всі групові завдання.

Коли ви зрозумієте коротко- і довгострокові цілі програми вашої дитини, то зможете вирішити, яку підтримку найкраще надавати вашій дитині вдома.

Крок 4. Впровадження плану.

На цій фазі процесу навчальна команда переглядає зміст ІНП та систему вимірювання досягнень. Потім учителі застосовують навчальні та оціночні стратегії та, за необхідності, коригують короткострокові цілі. Подумайте, як ваша сім'я може підтримувати цілі ІНП вдома.

Крок 5. Перегляд та внесення змін.

Засідання щодо перегляду дають змогу обговорити програму вашої дитини та розглянути можливі внесення змін. Надзвичайно важливим є розгляди наприкінці року, на яких команда переглядає освітній план та надає письмові рекомендації до ІНП. Особливо це стосується дітей, котрі переходять із однієї школи до іншої або мають інший перехід (з початкової в середню школу тощо).

Ви також можете зв'язатися зі школою і попросити переглянути ІНП у будь-який час, якщо у вас виникли сумніви стосовно успішності вашої дитини або якщо у неї сталися значні зміни в поведінці, успішності, ставленні до оточення чи стані здоров'я. ІНП можна переглянути або змінити у будь-який час упродовж навчального року, коли команда вважатиме це за необхідне.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Поради для проведення ефективного засідання з ІНП.

Перед засіданням.

- Обговоріть позитивні елементи в індивідуалізованому навчальному плані з вашою дитиною.
- Прийміть рішення щодо участі вашої дитини в засіданні і її ролі в ньому. Подумайте, чи буде корисно дитині взяти участь у засіданні або хоча б його частині.
- Перегляньте зауваження з останньої характеристики вашої дитини та цілі попереднього ІНП. Чи є зміни? Відзначте моменти, які вас непокоять.
- Запитайте свою дитину:
  - Що тобі найбільше подобається в школі?
  - Які зміни допомогли б тобі вчитися краще?
  - Які цілі ти поставив перед собою?

(Якщо ваша дитина буде присутня на цих зборах, вона зможе відповісти на ці запитання під час їх проведення).

- Підготуйтеся. Напишіть список запитань та проблем, які ви хочете обговорити. З'ясуйте, які з них найважливіші.
- Якщо ви відчуваєте, що потрібна буде додаткова підтримка, запросіть із собою близьку людину. Вона зможе надати вам моральну підтримку, допомогти поглянути на справу з іншого боку, зверне увагу на важливу річ, яку ви можете упустити, або просто вестиме для вас нотатки.

На засіданні.

- Ставте запитання, щоб переконатися, що ви чітко і правильно зрозуміли досягнення своєї дитини та її програму.
- Запитайте, чи були проведені нові оцінювання, спостереження чи написані звіти.
- Запитуйте про сильні сторони, інтереси, сфери досягнень, слабкі сторони та дружні стосунки вашої дитини.
- Розкажіть про ваші теперішні та майбутні цілі для своєї дитини.
- Обговоріть будь-які моменти, що вас непокоять.
- Повідомте про нещодавні зміни в сім’ї чи оточенні, які можуть вплинути на успіхи або поведінку вашої дитини у школі, а також про зміни стану здоров’я.
- Принесіть із собою зразки творчих робіт дитини, якщо ви вважаєте, що це може допомогти кращому розумінню вашої дитини. Зазвичай в учителів є зразки дитячих робіт у школі, попросіть їх показати вам.

Під кінець засідання.

- Встановіть взаємопогоджені цілі та стратегії для вашої дитини.
- З’ясуйте, як ви можете підтримати свою дитину вдома.
- Запишіть рекомендації та часові рамки, додаткові послуги чи оцінювання.
- Усно підсумуйте своє розуміння та інтерпретацію прийнятих рішень та необхідних до виконання дій, часових рамок, ролей і зобов’язань кожного учасника.
- Повідомляйте людям, котрі працюють з вашою дитиною, про її успіхи в тих сферах, де ви помітили позитивні зрушення, значну роботу або зміни. Коли люди відчувають визнання та похвалу, вони більш заохочуються до роботи.
- Поставте підписи під ІНП як згоду з планом. Якщо ви з планом не погоджуєтесь і не хочете його підписувати, представники школи зобов’язані вказати причину вашого рішення та які дії були вжиті для вирішення цього питання.
- Попросіть взяти з собою додому копію ІНП.
- Призначте дату наступного засідання.

Після засідання.

- Розкажіть своїй дитині про засідання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

• Обговоріть, що слід зробити для досягнення цілей ІНП. Обговоріть роль вашої дитини та як ваша сім'я підтримуватиме план.

Для ***оцінки ефективності ІНП*** вашої дитини дайте відповідь на такі запитання:

• Як ІНП підкріплює сильні сторони моєї дитини?

• Чи зосереджується ІНП на індивідуальних потребах моєї дитини?

• Чи зосереджується ІНП на ключових цілях моєї дитини?

• Чи адаптовані зовнішні умови до сильних сторін, потреб та навчального стилю моєї дитини?

• Чи є належний баланс для моєї дитини? (Кожен учень має вчитися за загальним розкладом з окремими адаптації, які б сприяли успіху).

• Чи використовується в ІНП більше ніж один метод оцінювання для визначення сильних сторін і потреб?

• Чи є в моєї дитини соціальні та поведінкові потреби, які потрібно вказати в ІНП?

• Чи наводяться в ІНП плани переходів?

• Якщо за освітню програму моєї дитини відповідають кілька вчителів, чи є процедури доступу до ІНП кожного з них, щоб вони могли використовувати його для планування навчання, контролю успішності, оцінювання досягнень цілей чи їх змін?

• Чи містить ІНП кілька стратегій оцінки та інтерпретації успішності вашої дитини?

• Чи часто контролюються цілі ІНП? Чи встановлюються нові цілі після досягнення поставлених? Якщо моя дитина не демонструє успіхів, чи переглядає команда програму і вносить зміни?

Крок 6. Планування переходу.

Планування переходу передбачає визначення видів навичок, якими мають володіти учні для успіхів у майбутньому, та розробку плану дій, які б забезпечували набуття таких навичок. Воно також може містити специфічні плани для переходів між класами/школами/програмами.

Адаптації.

Для покращення можливостей навчання більшості учнів з особливими потребами необхідні адаптації. ***Адаптація*** – це зміна звичного способу навчання учня, способу виконання завдання чи перебування учня в класі. Є три загальноприйняті типи адаптацій:

•Пристосування класу та фізичних предметів: спеціальні стільці, технічні пристосування тощо.

•Адаптації способів навчання: надання копій записів, інші матеріали для читання тощо.

•Адаптації способів оцінювання та тестування: додатковий час, усні тести тощо.

Щоб бути ефективними, ці адаптації мають задовольняти особливі навчальні потреби окремих учнів.

Пристосування кабінету.

Шкільна атмосфера має сприяти навчанню й успіхам усіх учнів, надавати підтримку. У вчителів може виникнути необхідність здійснення

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

різноманітних адаптацій для того, щоб це оточення відповідало й вимогам учнів з особливими потребами.

Шкільний персонал може пристосувати обладнання та матеріали, щоб допомогти учням успішніше вчитися. Серед пристосувань можуть бути й такі:

- збільшення шрифту матеріалів для читання;
- заведення окремого зошита для запису пропозицій учня з особливими потребами;
- частіше використання унаочнення під час лічби;
- надання спеціальних пристроїв для тримання ручки чи олівця;
- використання маркерів для виділення ключової інформації;
- надання настільних карток з цифрами чи буквами алфавіту;
- доступ до комп'ютера для перевірки правильності написання слів, обробки текстів, побудови графіків та планування робіт;
- підготовка паперу різних типів: у клітинку, в лінійку, з пунктирними лінійками.

Можна також пристосовувати кабінети. Наприклад:

- використання індивідуальних кабінок або парт для учнів, котрим необхідне робоче місце, щоб не відволікатися;
- дозволяти учневі виконувати окремі роботи стоячи, а не сидячи;
- пересаджувати учня по класу доти, поки не буде знайдене найзручніше для нього місце.

Адаптації процесу навчання.

Адаптація процесу навчання ґрунтується на розумінні того, яким чином окремий учень може демонструвати максимальні успіхи в навчанні. Відповідні навчальні адаптації забезпечують можливості для навчання і підтримку, яких потребує учень. Обговоріть з однокласниками своєї дитини адаптації, які б на їхню думку, сприяли навчанню вашої дитини.

Ось деякі зразки адаптацій процесу навчання:

- розбивка процесу навчання на підетапи;
- залучення однокласників та індивідуальних учителів (репетиторів);
- використання методів навчання, що задіюють усі канали сприйняття. Наприклад, на уроці про переробку відходів можна показати про це фільм, виставити унаочнення – продукти переробки та прочитати відповідні тексти.
- демонстрація прикладів виконання поставленого завдання;
- формулювання запитань, які потребують різних рівнів розумової активності;
- використання рольових ігор для тренування нових навичок;
- використання елементі «мозкових атак» – це допоможе учням вчитися у партнерів та будувати свої ідеї на основі ідей інших.

Допоміжні технології.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Допоміжна технологія, що використовується у спеціалізованій освіті, є необхідна учням з особливими потребами для доступу до успішного навчання і не потрібна учням, у яких немає особливих потреб. Допоміжна технологія (яку ще іноді називають адаптативною технологією) допомагає зменшити бар'єри у навчанні, спричинені внаслідок фізичних, сенсорних, когнітивних, мовленнєвих чи навчальних порушень, і допомагає учням виконувати ті завдання, які без неї було б важко чи неможливо виконати самому. Найвідомішими серед допоміжних технологій є комп'ютери, проте існує багато інших різноманітних способів допомоги в навчанні учням, яким воно дається нелегко.

У навчальної команди може виникнути необхідність використання певної допоміжної технології для вашої дитини. Однак, не кожен учень з особливими потребами матиме успіхи від застосування допоміжної технології. Рішення про застосування допоміжної технології має прийматися індивідуально до кожного випадку з урахуванням сильних сторін, потреб та мотивацій вашої дитини й оцінки ефективності та вартості застосування.

У багатьох шкільних закладах допоміжні технології можуть успішно застосовуватися для широких груп учнів. Наприклад, аудіо книги можуть слухати групи учнів з різним рівнем потреби, а також ті, у кого особливі потреби не виявлені. Таким чином, створюються можливості однакової участі, а також відчуття спільноти та рівності.

Комп'ютери як засоби навчання.

Комп'ютери можуть бути мотивуючим засобом навчання дітей читання та письма. Сам процес письма потребує фізичних і фізіологічних напружень, тим часом як комп'ютери можуть запропонувати окремим студентам ефективний спосіб письма. Комп'ютерні програми допомагають учням перевіряти правильність написання слів та формування в учнів навичок читання з допомогою інтерактивних засобів, таких як аудіо текст, анімація, захоплюючі малюнки, виділені слова та запитання з відповідями.

Багато пристосувань, таких як сенсорні екрани, спеціальні кришки екрана та голосові активатори надають учням з особливими потребами можливості повною мірою залучатися до навчання та роботи з комп'ютером. Спеціальні програми можуть допомагати окремим учням розвивати та тренувати нові набуті навички.

Допоміжні технології з кожним роком розвиваються, і те, що ваша дитина не змогла отримати цього року, може стати більш доступним наступного.

Поради щодо вибору програмного забезпечення, яке ваша дитина може використовувати вдома.

Будьте допитливими та ставте подібні запитання:

- *Чи адаптована програма до потреб моєї дитини?*
- *Яких здібностей чи понять вона навчає або які вдосконалює?*
- *Чи швидкість її роботи прийнятна для моєї дитини?*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

• *Чи дає вона змогу моїй дитині приймати власні рішення з мінімальною допомогою від дорослих?*

• *Чи цікава вона для моєї дитини?*

• *Чи мотивує вона мою дитину?*

• *Чи достатньо вона гнучка, щоб давати змогу користувачам вибрати або змінити рівень складності чи пропонований навчальний матеріал, щоб її можна було використовувати для розвитку навичок моєї дитини?*

• *Чи вона достатня для розвитку, навчання та соціалізації?*

Адаптації шкільного оцінювання.

Для деяких учнів потрібна спеціальна адаптація шкільного оцінювання, щоб батьки та вчителі могли збирати інформацію, необхідну для формування чіткої й реалістичної картини успішності та досягнень учня. Зазвичай, учні знають, що їм потрібно для демонстрації своїх знань у класі та під час тестувань. Важливо обговорити пропозиції вашої дитини з учителями, або, якщо можливо, дати нагоду самій дитині почати таке обговорення та запропонувати необхідні адаптації.

Серед таких адаптацій можуть бути наступні:

• більше часу на виконання;

• перерви під час виконання тесту;

• менше запитань;

• розбивка тесту на частини і їх представлення учням на різних уроках;

• СКРАЙБ (комунікатор із сенсорним екраном) для запису відповідей;

• можливість записати відповіді на диктофон;

• детальніші пояснення;

• використання пристрою зчитування текстів.

Ефективне використання адаптацій.

Оскільки батьки є членами навчальної команди, вони можуть консультувати вчителів щодо добору та оцінки використання адаптацій, таких як додатковий час на виконання тестів чи аудіо версії навчальних підручників. Розуміння звичних бар'єрів для ефективного використання адаптацій може допомогти групі у виробленні ретельних і всебічних рішень щодо адаптацій, необхідних для окремих учнів.

Бар'єри в ефективному використанні.

Деякі батьки, учні та вчителі вважають, що адаптації надають учням з особливими потребами несправедливу перевагу над іншими учнями. Інакше кажучи, адаптована зміна способу виконання тестового завдання чи вправи інколи розглядається як надання учневі з особливими потребами певних додаткових можливостей, яких не мають інші діти. Насправді ж адаптації усувають чи хоча б зменшують вплив порушень учня і таким чином надають йому однакові можливості для успіху.

Другим неправильним підходом є сприйняття адаптації як заміни необхідності набувати чи розвивати базові навички. Ефективні адаптації

зменшують вплив обмежених навчальних можливостей багатьох учнів і полегшують отримання та генерування ними інформації. Водночас, застосування адаптацій слід збалансувати з навчанням і тренуванням базових навичок, щоб забезпечити подальше оволодіння учнями новими навичками та стимулювати самостійності.

Поради, щодо забезпечення належних адаптацій для вашої дитини:

- *обговоріть переваги та обмеження застосування адаптацій зі своєю дитиною, її вчителями та іншими професіоналами;*
- *під час вибору адаптації забезпечте врахування сильних сторін вашої дитини;*
- *якщо можливо, залучіть свою дитину до процесу вибору та оцінки адаптацій. Часто діти самі знають, що для них краще;*
- *забезпечте запис кожної адаптації в ІНП вашої дитини;*
- *ставтеся позитивно до адаптацій, що зазвичай асоціюються з проблемами, яких у вашої дитини немає. Наприклад, учні, яким важко навчатися, отримають від прослуховування аудіо записів таку саму користь, як і учні з вадами зору;*
- *переконуйте команду встановлювати пріоритетність адаптацій, якщо їх треба впровадити кілька. Вашій дитині може знадобитися час для звикання до першої з них перед тим, як впроваджуватиметься друга;*
- *обговорюйте з дитиною користь адаптацій після того, як вона їх спробує;*
- *порівнюйте результати до і після використання адаптацій;*
- *де можливо, посилюйте застосування адаптацій вдома.*

Місце навчання.

Багато дітей з особливими потребами навчаються у звичайних кабінетах своїх шкіл та протягом дня забезпечуються програмами, підтримкою та послугами, що відповідають їхнім особливим потребам. Місця навчання можуть бути різними – різні діти потребують різних видів підтримки. Рішення щодо місць навчання учнів найкраще приймати в кожному випадку окремо.

Рішення стосовно місця навчання окремої дитини має прийматися в ході співпраці. Якщо є незгода, батьки можуть оскаржити рішення. *Більше інформації щодо врегулювання розбіжностей дивіться у Розділі 6.*

Розміщення у звичайних класах.

Інклюзія за своїм визначенням стосується не простого залучення до масової загальноосвітньої школи, а спеціально розроблених освітніх програм та підтримки учнів з особливими потребами у звичайних класах і школах поблизу домівки.

Є кілька термінів, які описують адаптації учнів з особливими потребами, а саме ***мейнстрімінг, інтеграція*** та ***інклюзія***. Щоб бути ефективною, інклюзія потребує підготовки з боку батьків і вчителів, належних освітніх адаптацій та ретельного планування. Учні без особливих потреб також отримують позитивний досвід – у них розширяється розуміння, сприйняття і повага до інших.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Спеціалізовані заняття.

Всі рішення про зарахування учня в колектив мають прийматися в інтересах кожної окремої дитини, щоб вона могли долати труднощі й досягати успіхів. Для деяких учнів з особливими потребами повна інклюзія може й не бути найкращим варіантом. Іншим дітям з особливими потребами чи з надзвичайними здібностями може бути корисним навчання за спеціалізованими програмами. В окремих випадках цих дітей відправляють на навчання у спеціалізовані класи сусідніх або районних шкіл. Вони можуть відвідувати спеціалізовані заняття постійно або вивчати окремі предмети у звичайних класах.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Інформація, яку я хочу надати під час складання ІНП моєї дитини: _____
Адаптації, які зроблені для моєї дитини вдома: _____
Допоміжні технології, про які я хотів би більше дізнатися: _____

Зразки запитань, які я можу обговорити з учителями моєї дитини:

- *Як ви оцінюватимете успіхи моєї дитини та розуміння нею понять на своїх уроках?*
- *Які ви бачите сильні сторони і потреби моєї дитини? Як вони впливатимуть на її навчання та заняття у класі?*
- *Які адаптації будуть зроблені для моєї дитини у вашому класі?*
- ***Зразки запитань, які я можу обговорити зі своєю дитиною перед засіданнями з ІНП:***
- *Які, на твою думку, твої успіхи у школі? Що тобі дійсно добре вдається?*
- *Чи є якісь проблеми, які ми маємо вирішити?*
- *Які твої цілі на цей навчальний рік?*

Розділ 4
Підтримка соціального та емоційного розвитку

Пропагуйте розуміння специфічних потреб вашої дитини

Найбільше ви зможете допомогти дитині, коли розумітимете та цінуватимете її сильні сторони та особливі потреби. Дитина стає більш впевненою і спокійною, коли розуміє свою особливість та значимість.

Залежно від міри розуміння вашої дитини шукайте способи як допомогти їй усвідомити та працювати з її унікальними сильними сторонами й освітніми потребами.

Поради щодо обговорення з вашою дитиною особливих освітніх потреб.

•Поговоріть про поняття особливих потреб та що це значить для навчання;

- давайте окремі поради, які б допомогли вашій дитині зрозуміти, що їй допомагає вчитися краще, наприклад: «Мені здається, що ти краще запам'ятовуєш інформацію, коли бачиш предмети»;
- якщо необхідно, пояснюйте своїй дитині результати оцінювання, щоб вона краще розуміла свої можливості та потреби, а також їх зв'язок з навчанням та життям;
- пояснюйте, що кожна людина навчається зі своєю швидкістю та особливим підходом. Наприклад, одні діти навчаються краще, коли прослухають пропоновані їм матеріали, а інші – коли прочитають або побачать ситуацію на власні очі;
- використовуйте слова, які ваша дитина розуміє;
- наголошуйте на тому, що ваша дитина не лишається на самоті зі своїми проблемами. Їй зможуть допомогти батьки, дідусі та бабусі, родина, персонал школи;
- допомогу, яку отримуватиме ваша дитина, описуйте конкретно, реалістично та позитивно;
- обговоріть, як потрібно реагувати на можливі образи від однолітків;
- проводьте рольові ігри, моделюючи можливі складні ситуації у школі;
- шукайте можливої підтримки та інформаційного забезпечення. Коли ваша дитина зростатиме, допомагайте їй робити це самостійно, щоб з часом вона могла обстоювати власні освітні потреби;
- доцільно заохочувати дитину до активної участі в роботі навчальної команди з ІНП, визначення реалістичних цілей за результатами навчання;
- запевняйте дитину, що існує низка можливостей для осіб з особливими потребами;
- дайте почитати дитині книги, в яких описуються подібні до її проблеми. В дитячій літературі людські стосунки, умови та ситуації описуються яскраво та переконливо;
- книги надають змогу дітям встановлювати зв'язки між подіями та головними героями і проводити паралелі з їхнім власним життям. Саме так часто пом'якшується відчуття самотності, сум'яття чи ізоляції. В житті діти можуть опиратися на мудрість та моделі поведінки, запозичені з прочитаних чи прослуханих книжок.

Підбадьорюйте.

Після того, як сім'я вперше дізналася, що у дитини є особливі потреби, їй знадобиться час для адаптації. Дитині також може бути нелегко в цей період. Підбадьорюйте її, більше звертайте увагу на її сильні сторони – це допоможе сформувати рівновагу зі щойно виявленими проблемами. Здібності є в усіх дітей, їх потрібно лише виявити і розвивати.

Будьте готові допомагати дитині, однак, за найменшої можливості посилюйте її незалежність. Підбадьорюйте та заохочуйте дитину, щоб виховати у неї самовпевненість.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Хваліть завжди за конкретну дію, будьте красномовними:

- «Ти дуже добре зробив …»
- «Я бачу, що ти набагато краще вчишся, коли …»
- «Я помітив покращення в …»
- «Хочеш, попрацюємо разом над …»
- «Я дуже ціную твою значну роботу та зусилля, витрачені на …»
- «Чим я можу тобі допомогти…»
- «Я бачу, ти добре попрацював над …»
- «Дякую, що ти ретельно виконав завдання…»

Поради, як заохочувати до впевненості та самостійності.

- Складіть список усіх сильних сторін і потреб своєї дитини та часто користуйтеся ним;
- якщо можливо, допомагайте вашій дитині висловлювати свої думки. Для зразка висловлюйте перед нею свої думки вголос;
- наголошуйте на позитивному: визначайте, підтримуйте та формуйте сильні сторони своєї дитини. Створюйте ситуації, де ці сильні сторони можуть якнайкраще виявлятися. Визнання та похвала від інших утворюють міцне підґрунтя для навчання нових і незнайомих навичок чи виконання завдань. Уникайте порівнянь дитини з іншими дітьми, оскільки це нівелює унікальність кожної особи;
- надавайте вашій дитині можливості навчитися нового – займатися спортом чи рукоділлям. Дітям потрібно відчувати, що вони щось вміють або знають, як робити;
- створюйте для своєї дитини та підтримуйте ситуації, в яких вона відчуватиме задоволення від допомоги іншим;
- допомагайте своїй дитині гордитися її етнічним походженням. Розкажіть їй про корені та історію своєї сім'ї. Разом досліджуйте своє родове дерево. З цими знаннями у дитини сформується глибоке відчуття самоідентифікації;
- сформуйте стабільні зразки суспільної поведінки. Вони допоможуть дітям почуватися більш захищеними і краще вирішувати низку соціальних проблем;
- вдома прищеплюйте своїй дитині позицію «я можу», щоб вона впевнено випробовувала нові навички. Коли дитині не вдається досягати успіху, намагайтеся виробити в неї ставлення до цього як до навчання, а не як до поразок. Запитуйте: «І чого ти навчився?» або «Що ти зробиш по-іншому наступного разу?».

Навчайте дитину навичок прийняття рішень.

Впевненість приходить тоді, коли дитина має навички вирішення проблем для прийняття правильних життєвих рішень. Дітям потрібен набір навичок, які б допомагали приймати рішення у мінливих умовах.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Щоб допомогти своїй дитині вирішувати проблеми, застосовуйте просту модель їх вирішення, зразок якої надається далі.

- Використовуйте стратегію заспокоєння – перед прийняттям рішення порахуйте до десяти або поговоріть самі з собою.
- Визначте проблему. Нехай ваша дитина висловить існуючу проблему своїми словами. Можливо, вам треба поставити їй запитання, щоб допомогти у цьому.
- Сформулюйте можливі шляхи вирішення. Не критикуйте жодну ідею.
- Звузьте варіанти, відкинувши ті з них, які будуть незручними або непосильними для вашої дитини.
- Зважте всі «за» та «проти» тих варіантів, що залишилися, а потім виберіть найкращий з них. Запитайте: «Що буде, якщо ти спробуєш ось так?»
- Обговоріть, що слід робити для втілення цього рішення і як діяти в разі виникнення проблем.
- Після прийняття рішення дійте.
- Оцініть це рішення. Наскільки вдалим було прийняте рішення? Що наступного разу можна зробити по-іншому? Чого ви навчилися?

Моделюйте навички вирішення проблем своєї дитини. Обговоріть шляхи співпраці та активної роботи з партнерами для пошуку взаємовигідних рішень.

Формуйте комунікативні навички.

Покращення комунікативних навичок дитини підвищує її шанси стати впевненою, незалежною та успішною дорослою людиною. Ефективні комунікативні навички дають змогу дітям висловлювати свої потреби та побажання, розвивати соціальні стосунки.

Поради, як будувати комунікативні навички вашої дитини.

- Заохочуйте свою дитину висловлювати власні ідеї, почуття, думки та погляди, а самі уважно слухайте. В сім'ї обговорюйте події під час вечері, поїздок на машині, прогулянок або перед сном.
- Слухайте свою дитину. Додавайте кілька слів, щоб підбадьорити, заохотити до спілкування. Коли навички активного слухання моделюються вдома, дитина, ймовірно, повторюватиме їх під час свого спілкування з іншими.
- Заохочуйте дитину ставити запитання.
- Давайте дитині змогу спілкуватися з різноманітними людьми: сусідами, членами родини, меншими дітьми чи професіоналами.
- Для тренування комунікацій у різноманітних ситуаціях використовуйте рольові ігри.

Стимулюйте дружні стосунки.

Дітям з особливими потребами можуть знадобитися підтримка та заохочення для налагодження дружніх стосунків. Взаємодіючи з іншими

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

людьми, діти вчаться вирішувати свої власні конфлікти, розуміти суспільні рамки, здобувати повагу інших і розвивати чуттєвість до унікальних потреб інших людей.

Поради, як розвивати дружні стосунки.

- Обговорюйте елементи дружби – повагу, довіру, задоволення, прийняття.
- Заохочуйте дітей запрошувати їхніх друзів до себе додому.
- Запросіть друга вашої дитини на якусь сімейну подію.
- Запропонуйте групи, команди чи організації, до яких може приєднатися ваша дитина – часто дружба виникає в організаціях, де в дітей є спільні інтереси.
- Заохочуйте дитину ставити запитання та демонструвати інтерес щодо інших людей.

Ментори-однолітки.

Ментори-однолітки можуть допомогти дітям з особливими потребами розвивати соціальні та дружні навички; бути рольовими моделями, джерелом інформації, читачами і друзями в навчанні; зробити свій внесок для розслаблення навчальної ситуації, оскільки говорять тією ж «мовою» і часто мають подібний досвід.

Навчайте обстоюванню власних інтересів.

Самоадвокатство означає висловлюватися та вживати активні дії для покращення ситуації. Вперше діти набувають навичок обстоювання власних інтересів під час спостереження, як це роблять за них батьки, шкільний персонал та ін. Чудовим способом підготовки дітей до їх звичної ролі самоадвокатства є моделювання ефективного та співробітницького обстоювання власних інтересів.

Діти, які навчилися навичок самоадвокатства в юному віці, краще підготовлені до самостійності у старшому віці. Ті, хто мають сильні навички самоадвокатства, мають добре розуміти, як їх обмежені можливості впливають на навчання.

Поради щодо навчання вашої дитини навичок обстоювання власних інтересів.

- Починайте змалечку обговорювати сильні сторони та освітні потреби вашої дитини, а також спостерігайте, коли вона вчиться найкраще. Залучайте її до обговорення під час складання індивідуалізованого плану – навіть просто слухаючи, вона зможе вчитися співпраці та вирішенню проблем.
- Якомога раніше починайте залучати дитину до зустрічей з учителями. На шкільних засіданнях виділіть час для того, щоб ваша дитина прозвітувала про свої успіхи та висловила побажання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

•Допомагайте своїй дитині готуватися до зустрічей або розмов з учителями та до інших ситуацій, що стосуються навчання. Виділіть час, щоб допомогти своїй дитині записати необхідні для обговорення теми. Якщо потрібно, проведіть рольову гру або моделювання ситуації.

•Залучайте дитину до планування та впровадження ІНП. Рівень участі в плануванні та засіданнях має зростати відповідно до зростання самого учня.

•Формуйте можливості для створення планів і надання вибору.

•Допомагайте дитині встановлювати відповідні та реалістичні освітні цілі та переглядайте результати після їх досягнення.

•Якомога більше залучайте дитину до оцінювання її діяльності.

•Допомагайте дитині бути підготовленою та організованою. Щоб бути ефективним, самоадвокатство має бути організованим та поінформованим.

•Заохочуйте свою дитину сповіщати іншим, що зусилля помічені й належним чином оцінені. Здатність позитивно впливати на інших – важлива складова обстоювання власних інтересів. Створюйте можливості спілкування з ровесниками, які мають особливі потреби – діти зможуть у них також вчитися. Відеозаписи успішних результатів можуть бути сильним стимулом для деяких дітей (та їхніх сімей).

•Усвідомлюйте, як нелегко займатися самоадвокатством та підтримуйте намагання своїх дітей.

•Розумійте, що навички обстоювання власних інтересів слід демонструвати, практикувати в рольових іграх, тренувати та оцінювати. Надавайте активну підтримку в початковій та середній школі, щоб отримати високі результати самостійної поведінки в старшій школі.

•Радьтеся з учителями своєї дитини щодо стратегій і пропозицій для навчання навичок обстоювання власних інтересів.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Позитивні речі, які я можу сказати своїй дитині: _____
Як я можу підтримати дружні стосунки моєї дитини: _____
Як підтримати сподівання та духовну єдність моєї сім'ї: _____

Зразки запитань щодо дружби та заохочень, які я можу обговорити з учителями моєї дитини:

- *Як моя дитина поводиться з іншими учнями у класі?*
- *Чи помітили ви якесь заохочення, яке дуже ефективно впливає на мою дитину?*

Зразки запитань щодо дружби та заохочень, які я можу обговорити зі своєю дитиною:

- *З ким ти товаришуєш у школі? Що ви робите разом? Як ти поводишся?*
- *Що заохочує тебе до більш напруженої роботи?*
- *Як ти опишеш свої особливі освітні проблеми новому вчителю або новому другу?*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Розділ 5
Підготовка до переходів

Перехід – це будь яка подія, що веде до змін у постійному ритмі життя, у стосунках, очікуваннях чи виконання ролей. Переходи в житті є звичними і відбуваються протягом усього життєвого циклу. Під час навчання переходи у дітей стаються у різні моменти: початок навчання у школі, перехід із класу в клас, зміна школи.

Якщо проблеми під час переходу виникають у звичайних дітей, то в дітей з особливими потребами вони можуть бути ще більшими. Для мінімізації таких труднощів необхідне детальне планування переходів.

Рішення щодо планування переходів мають враховувати індивідуальність кожної дитини, тобто розуміння її сильних сторін і потреб, цілей, а також ситуації в сім'ї. Планування переходу має бути динамічним і постійним, щоб враховувати зміну його переваг та обставин з часом. Письмовий варіант планування переходу має бути включений до ІНП разом із цілями та стратегіями переходу.

Щоб переходи були успішними, до них також залучається вся навчальна команда, включаючи батьків, дітей, учителів і, можливо, представників з громади (наприклад, членів приймальних комісій навчальних закладів професійної та вищої освіти, потенційних роботодавців та ін.). Залучення різноманітних спеціалістів гарантує, що будуть прийняті усвідомлені рішення, взята спільна відповідальність та забезпечений широкий спектр підтримки дитини.

Протягом навчання в школі дітей потрібно рік за роком дедалі більше залучати до планування їхніх переходів. Участь у процесі планування допомагає дітям краще розуміти свої потреби та сильні сторони. Під час планування вони краще усвідомлюють види адаптацій та пристосувань, необхідних для подолання своїх освітніх труднощів, отримують можливості розвивати такі необхідні навички обстоювання власних інтересів та вирішення проблем.

Планування наступного розвитку дитини починається тоді, коли вона висловлює зацікавленість виконувати якусь роботу, коли стане дорослою. Проте планування переходу має зосереджуватися не лише на необхідних для успіху академічних навичках, а й на допомозі дитині в розвитку здатностей вирішення проблем у нових ситуаціях, моніторити та регулювати свою діяльність, відповідно взаємодіяти з однолітками та старшими.

Успішність переходів залежить від:

- завчасного та систематичного планування;
- усвідомленого визначення сподівань і мрій;
- детального вивчення діапазону можливостей;
- використання належних стратегій, які б допомагали вашій дитині рухатися від одного етапу до іншого.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Завчасне планування.

Для успішних переходів необхідно заздалегідь планувати теперішні зміни. Таким чином планування у нас завжди буде орієнтованим на майбутнє, існуватиме постійна програма протягом усіх років навчання вашої дитини, а також застосування цієї програми та необхідних способів допомоги. Наприклад, перехід вашої дитини із загальноосвітньої школи до вищого навчального закладу потребує неформального планування у початковій школі та серйозніше планування вже у середній школі. Так у вас і вашої дитини буде час познайомитися з наявними послугами та оточенням, для впровадження необхідних планів у дію, щоб таким чином вона досягла поставлених перед собою цілей.

У ранньому віці вашій дитині необхідно зрозуміти, що зміни й випробовування є невід'ємною частиною життя. Для досягнення маленького, але вимірного успіху, дітям необхідна підтримка та заохочення. Хваліть здібності своєї дитини та разом формуйте її сильні сторони. Особисті навички та ставлення дійсно впливають на індивідуальний підхід до навчання протягом усього життя. Коли ви допомагаєте своїй дитині ставати більш впевненою та самосвідомою, то працюєте над тим, щоб вона краще вміла ставити реалістичні цілі та розвивати навички, необхідні для досягнення цих цілей. Навчання долати переходи у ранньому віці створює гнучку, адаптивну та результативну поведінку в постійно мінливому світі.

Визначення сподівань та мрій.

Важливо виявити сильні сторони, здібності й таланти вашої дитини і внести їх до індивідуалізованого плану. Також маєте допомогти дитині визначати мрії та сподівання на майбутнє. Це надзвичайно важливо для планування переходу від вищої освіти до самостійного дорослого життя.

Говоріть з дитиною про її думки щодо розвитку подій після завершення навчання: проходження навчальних тренінгів, залучення до ринку праці, варіантів вирішення життєвих ситуацій, способів проведення вільного часу – про всі її думки щодо майбутнього. Вам слід також визначитися зі своїми власними реалістичними бажаннями та очікуваннями щодо своєї дитини й формувати бачення майбутнього для всієї сім'ї.

Взаємозв'язки між етапами.

Перехід може стати складним періодом для вашої дитини. Лише ви залишаєтеся з нею постійно під час зміни одного оточення на інше. А оскільки ви знаєте свою дитину найкраще, то вам відомі ті сфери, де дитині буде потрібна подальша підтримка та зусилля, щоб впоратися з новими труднощами. Вони можуть стосуватися покращення навичок самоадвокатства та прийняття рішень, самостійного вирішення проблем та позитивного ставлення до своїх здібностей.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Під час переходу вашої дитини на нову навчальну програму чи до нового навчального закладу у вас може виникнути багато питань. Ось деякі приклади:

- Які стратегії застосовуватимуть, щоб допомогти моїй дитині задовольнити її особливі освітні потреби?
- Як у цій програмі вимірюються досягнення?
- Чи буде навчатиметься моя дитина за звичайною загальноприйнятою програмою?
- Скільки моя дитина буде навчатися за цією програмою?
- Що нам потрібно зробити для майбутнього зарахування на програму?
- Це нова чи вже апробована програма?
- Чи будуть у класі діти з подібними до моєї дитини освітніми потребами?
- Як мені поінформувати вчителів про індивідуальні освітні цілі та мрії моєї дитини на майбутнє?
- Як ця нова програма чи школа сприятиме досягненню наших цілей?

Під час переходу діти мають знати, що на випадок виникнення у них особистих чи навчальних труднощів у закладі існують засоби підтримки. Переконайте свою дитину, що вчителі та співробітники будуть готові підтримати її в цей новий для неї період життя. Залучайте до допомоги також братів та сестер, інших членів родини, сусідів і всіх, хто може позитивно впливати на перехід вашої дитини.

Поради щодо переходу з початкової школи.

- *Пам'ятайте про природну потребу вашої дитини бути незалежною.*
- *Переконайтеся, що у ІНП планується розвивати ті навички, що допоможуть вашій дитині стати самостійнішою.*
- *Допоможіть своїй дитині призвичаїтися до нового оточення й людей, відвідайте нову школу та нових учителів до переходу туди дитини.*
- *Визначте, які навички знадобляться вашій дитині в новому оточенні та підтримуйте можливості опанувати саме їх.*
- *Залучіть дитину до оздоровчих програм у рамках громади.*
- *Дослухайтеся до побоювань вашої дитини щодо переходів. Обговоріть із нею перехід та зробіть наголос на позитивних аспектах нового оточення.*
- *Відзначайте розвинені вміння та навички вашої дитини всередині родини – це допоможе їй оволодіти новими та наблизитися до здійснення своїх мрій.*

Поради щодо переходу з середньої школи.

- *Підтримуйте зусилля школи, спрямовані на набуття робочого та обслуговуючого досвіду.*
- *Забезпечте, щоб до ІНП були внесені ті навички, яких ваша дитина потребуватиме в різноманітних ситуаціях.*
- *Якщо можливо, навчайте дитину користуватися громадським транспортом.*
- *Вивчайте необхідні допоміжні технології та вчіть дитину працювати на комп'ютері.*
- *Починайте з'ясовувати варіанти розвитку кар'єри дитини.*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

• *Заохочуйте дитину визначати свої сильні сторони в навчанні.*

• *Активно заохочуйте дитину встановлювати перед собою цілі.*

• *Навчайте дитину стежити за своїми успіхами. Допоможіть їй розробити план, як ділитися цією інформацією з навчальною командою.*

• *Визначайте сфери успіхів дитини і спирайтеся на них.*

• *З'ясуйте, які підходи не дають результатів і шукайте альтернативні методи та плани вирішення ситуацій.*

Поради щодо переходу зі старшої школи.

• *Станьте ментором своєї дитини. Дослухайтеся до сподівань і мрій вашої дитини та продовжуйте їх підтримувати.*

• *Допомагайте дитині аналізувати наслідки прийнятих рішень та яким чином сподівання, ставлення та цінності впливають на життя і прийняття рішень щодо кар'єри.*

• *Підтримуйте прагнення дитини до самостійності та давайте їй змогу залучатися до життя громади.*

• *Продовжуйте досліджувати необхідні адаптації та допоміжні технології.*

• *Вивчайте наявні можливості та допоміжні служби, що можуть знадобитися після закінчення навчання.*

• *З'ясуйте вимоги до вступу у вищі навчальні заклади, які цікавлять вашу дитину;*

• *Зберіть усі необхідні документи для надання підтримки вашій дитині у вищій школі.*

• *Дізнайтеся про наявність усіх необхідних пристосувань для навчання й проживання вашої дитини до того, як вона вступить до навчального закладу.*

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Сильні сторони моєї дитини: _____
Навички моєї дитини: _____
Моя дитина цікавиться: _____
Мої цілі та бачення майбутнього моєї дитини:_____

Зразки запитань щодо переходу, які я можу обговорити з учителями моєї дитини:

- *Які навички потрібно розвинути моїй дитині, щоб успішно вчитися наступного навчального року?*
- *Чи здивувала вас якась зацікавленість чи сильна сторона моєї дитини? Якщо так, то яким чином їх можна використовувати під час навчання у класі?*
- *З огляду на навчання моєї дитини цього року які б поради ви дали щодо підготовки до наступного навчального року?*
-

Зразки запитань, які я можу обговорити зі своєю дитиною:

- *Що б ти хотів змінити наступного року?*
- *Що б ти хотів, аби новий учитель знав про тебе?*
- *Які в тебе цілі та мрії на майбутнє?*

Розділ 6
Вирішення суперечностей

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Батьки мають право та зобов'язані брати участь у прийнятті рішень, що стосуються освіти їхніх дітей. Хоча в питаннях забезпечення належного планування освіти та вибору навчального закладу всі діти покладаються на своїх батьків, діти з особливими потребами значно більше залежать від батьківської участі в цих процесах.

Керівництво школи має докладати всіх можливих зусиль на рівні школи та району для спільного з батьками вирішення проблем. Однак, незалежно від докладених зусиль, можуть існувати розбіжності в поглядах на навчання учнів з особливими потребами між батьками (або інколи старшими учнями) та школою. Існує багато стратегій для успішного врегулювання таких суперечностей у разі їх виникнення.

Висловлення незгоди на місцевому рівні.

Завжди намагайтеся вирішити проблеми з тими людьми, які безпосередньо працюють із вашою дитиною. Для цього потрібно зустрічатися у рамках навчальної команди та шукати взаємовигідні рішення.

Поради для вирішення суперечностей на рівні школи.

- Почніть з прохання зустрітися з викладачами вашої дитини і повідомте, які питання ви хочете обговорити. Так учитель зможе виділити достатньо часу та краще підготуватися до відповідей на ваші запитання та обговорення конкретних питань.
- Підготуйтеся до зустрічі. Запишіть запитання та теми, що вас непокоять.
- Викладіть своє бачення освітніх потреб вашої дитини. Виділіть найважливіше та спрямуйте на нього свої зусилля.
- Будьте готові розглянути або запропонувати можливі варіанти вирішення.
- Подумайте, який результат від цієї зустрічі ви очікуєте. Так ви зможете зосередитися на обговоренні та вирішенні проблеми.
- Якщо можливо, залучіть свою дитину до пошуку вирішення питання.
- Ставте стільки запитань, скільки вважаєте за потрібне для чіткого зрозуміння успіхів вашої дитини та дотримання її плану.
- Ведіть записи, особливо занотовуйте поради. Підтвердіть свою згоду з наданими рекомендаціями (перелічіть їх) усно наприкінці зустрічі та письмово в листі до вчителя.
- Якщо вам потрібна додаткова інформація, по закінченню розмови призначте наступну зустріч.
- Дайте вчителям та школі час на впровадження змін.
- Якщо ви дійшли згоди щодо започаткування якоїсь зміни, визначте, як ви дізнаєтеся про її впровадження та початок виконання. Поговоріть про очікувані результати та домовтеся, як будете їх контролювати та переглядати.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Якщо ви не зможете вирішити ці питання з учителем вашої дитини, тільки тоді просіть призначити зустріч з директором школи. Повідомте директора про свої проблеми. Сповістіть його про те, що намагалися вирішити їх з учителем вашої дитини, проте не дійшли згоди. Вчитель також має бути присутнім на зустрічі з директором. Таким чином всі учасники зможуть поділитися інформацією, своїм баченням та можливими шляхами вирішення проблем.

БАТЬКІВСЬКИЙ ЗАПИСНИК

Як отримувати інформацію про програму моєї дитини: _____

Питання, які мене непокоять:	*Можливі варіанти вирішення:*
___	___
___	___
___	___

	Так	*Ні*
Я вже зустрічався з директором школи		

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 2

ДИТИНА ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТК

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ВСТУП

Затримка психічного розвитку у дитини – це „відкриття”, яке породжує у батьків розгубленість та неспокій. Воно вносить у родинну атмосферу розлад між подружжям, між батьками і малюком, інколи навіть призводить до неусвідомленого неприйняття дитини батьками. Дитині незатишно у сім’ї. Якщо це хлопчик – батько його недолюблює, бо він не виправдовує сподівання на те, що син ростиме кмітливим, фізично вправним. Матір малюк виводить з рівноваги своєю хворобливою розгальмованістю, неспокоєм, що породжує у неї почуття провини та власної неспроможності позитивно вплинути на дитину. У дитячому садку малюк також почувається незатишно. Дуже часто його не розуміє вихователька. Особливості поведінки, зумовлені хворобливими проявами нервової системи, вона сприймає як невихованість, впертість. Водночас, і малюк на заняттях не розуміє вихователька. З ним не хочуть гратися ровесники, бо вважають його „бовдуром”, зазвичай ображають. У дитини накопичується почуття тривожності, страху, депресії, що ускладнює і так хворобливий стан. У школі ця дитина також серед невстигаючих. Учителька її не любить, адже вона найгірше читає і пише, до того ж часто заважає на уроці. У початкових класах діти завжди прихильні до того, кого хвалить педагог, і не люблять тих, ким він не задоволений. Тому у класі ця дитина виявляється ізольованою. Вона починає протестувати, демонстративно не слухається старших, серед ровесників, якщо це хлопчик – доводить свою “правоту“ кулаками, а дівчинка може вдаватися до істеричних реакцій. Постійні догани, незадоволення батьків і вчителів породжують у дитини вороже ставлення до школи. Вона шукає розуміння і самоствердження на вулиці, серед неблагополучних ровесників.

Отже, для того, щоб запобігти формуванню у дитини негативних рис особистості, виростити її самостійною, цілеспрямованою людиною, яка вміє жити у суспільстві та задовольняти свої потреби, дуже важливо якомога раніше попередити і подолати затримку психічного розвитку.

Причини затримки психічного розвитку у дітей.

Причин, які зумовлюють затримку психічного розвитку у дітей, багато. Це можуть бути:

- *несприятливі умови виховання;*
- *спадкова схильність;*
- *довготривалі хронічні захворювання у ранньому дитинстві;*
- *порушення функціонування мозку, що виникають ще під час внутрішньоутробного розвитку;*
- *ускладнені пологи.*

Відповідно до причин виділяють певні форми затримки психічного розвитку (далі ЗПР).

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

«Хлопчик-Мізинчик», «Дівчинка-Дюймовочка».

Однією з форм затримки психічного розвитку є так званий гармонійний інфантилізм. Цей стан поєднує психічну і фізичну незрілість дитини.

Дитина не лише поводиться як молодша за віком, а й виглядає у 5 років, як трирічна. Вона народжується з невеликими вагою і зростом, мініатюрна. Це "хлопчик-Мізинчик" або "дівчинка-Дюймовочка." Дитина граційна, тендітна. Вона не відстає від своїх ровесників у психомоторному і мовленнєвому розвитку, а тому засвоює фразове мовлення у звичайні терміни і навіть раніше, на заняттях у дитячому садку успішно опановує рахунок, читання, добре малює. Часто ці малюки схильні до музики, емоційно жваві.

Однак, у малюка відстає розвиток уміння правильно оцінювати ситуацію, коли слід залежно від обставин змінювати і поведінку, а також здатність передбачати розвиток подій і, відповідно, можливі наслідки. Коли настає шкільний вік, виявляється, що у дитини не сформовані шкільні інтереси, вона не враховує навчальної ситуації, не вміє зосереджуватися на завданні і виконувати його. Тому таким дітям, за рекомендацією психолога, доцільно починати навчання на рік пізніше.

Чим небезпечні хронічні захворювання дитини.

Затримка психічного розвитку може виникнути *внаслідок тривалого захворювання дитини на хронічні недуги (тонзиліт, панкреатит, гастрит, коліт, цистит, бронхіт, різноманітні алергічні захворювання, ревматизм та ін.).* Під впливом загального захворювання організму відбувається ослаблення функції мозку. Хронічні захворювання порушують тонус судин, які живлять мозок, внаслідок чого наступає кисневе голодування. До того ж, різноманітні токсичні речовини, які утворюються під час хвороби, отруюють ще не сформований і недостатньо стійкий до подібного впливу дитячий мозок.

У малюка настає тимчасова недостатність інтелектуальних функцій, тобто знижується не інтелект дитини, а його продуктивність внаслідок порушення пам′яті, уваги, працездатності.

На заняттях у дитячому садку дитина швидко втомлюється, зі значними труднощами вчить вірші, відволікається, коли решта дітей уважно слухає казку. *Хронічна фізична та психічна астенія гальмують розвиток активності дитини, спричинює формування таких рис особистості як несміливість, боязливість, невпевненість у власних силах.* До шкідливих наслідків самої хвороби може додаватися неправильне виховання. Постійна тривога за здоров′я, а інколи і життя дитини, робить батьків поблажливими до неї. Часто вони задовольняють всі примхи, виконують те, що вона мала б робити сама. Це породжує у дитини пасивність, безініціативність, егоїзм.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Чому дитині необхідна турбота і піклування дорослих.

Затримка психічного розвитку так званого психогенного походження може виникнути через недостатнє піклування про дитину. Для того, щоб кора головного мозку успішно функціонувала та розвивалася, одразу після народження дитячий організм має отримувати із зовнішнього середовища комплекси подразнень. Так, любляча мати бере малюка на руки під час годування, сповиває, купає, заспокоює та заколисує, стає тим самим могутнім джерелом подразнень практично для всіх органів відчуття: слуху, зору; сприймання дотику, тепла; зміни положення тіла у просторі. Коли ж дитина позбавлена материнського догляду, який втілює комплекс цих подразнень, та емоційного контакту, у неї може виникнути затримка психічного розвитку.

Буває так, що після пологів, у перші місяці життя дитини, у матері виникає неусвідомлене неприйняття маляти. Його може спричинити фізичний або генетичний розлад; коли дитина ночами не спить і своїм криком «замучила» не підготовлену до материнства жінку; коли мати – одиначка, а дитина стала «перешкодою» до облаштування власного життя. Дитина для такої матері – відраза, тому й доглядає вона за нею так, ніби виконує обридлу роботу: в голосі роздратування, очі байдужі, руки не лагідні, обличчя не усміхнене. Усе це може призвести до затримки психічного розвитку малюка.

Церебрально-органічна форма затримки психічного розвитку.

Серед форм затримки психічного розвитку найчастіше спостерігається *церебрально-органічна* (церебрум – лат. мозок). Вона вважається найбільш стійкою і складною, оскільки виникає внаслідок ураження головного мозку дитини. Причинами виникнення цієї форми ЗПР може бути:

- патологія переважно другої половини вагітності;
- вплив токсичних речовин, зокрема алкоголю, тютюну, наркотиків упродовж усієї вагітності;
- токсичні речовини, які є у навколишньому середовищі (свинець, радіоактивне випромінювання);
- загроза викидня, важкі вірусні інфекції, резус та групова несумісність крові плоду й матері та ін.

Ці ж фактори зумовлюють передчасні пологи і пологові травми.

У перші 2 роки життя дитини затримку психічного розвитку можуть спричинити тривалі важкі інфекційні захворювання, які вражають мозок: сепсис, менінгіт, енцефаліт, паротит, грип; травми головного мозку: струси та удари тощо.

Порушення, які виникають внаслідок органічного ураження мозку, помітні вже у перші тижні народження дитини. Малюк перебуває у стані постійної напруги і втоми: плаче, погано ссе; сон у нього нетривалий і неспокійний. Дитина відстає у фізичному та психічному розвиткові, у формуванні навичок охайності.

Мозкова недостатність може виявлятися у підвищеній *збудливості*,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

розгальмованості або, навпаки, *загальмованості* дитини. Вона дуже часто супроводжується й іншими розладами. Діти надмірно чутливі до яскравого світла, шуму, задухи; на зміну погоди реагують головним болем; погано переносять поїздки у транспорті, різкі рухи, перевороти під час ігор. Їх дуже швидко стомлюють розумові навантаження, а тому продуктивність на заняттях у них низька.

Отже, затримку психічного розвитку можуть спричиняти різноманітні чинники. Час виникнення, глибина, особливості прояву цього відхилення у психічному розвитку дитини різні. Батькам дуже важливо вчасно помітити та докласти зусиль для їх усунення упродовж перших 6-ти років життя, оскільки цей час є визначальним для майбутнього успішного навчання дитини у школі та й усього її подальшого життя.

Якщо ви помітили, що ваша дитина відстає у розвитку, проконсультуйтеся із психологом, дитячим лікарем-психіатром, проте пам'ятайте, *подальший розвиток вашої дитини найбільше залежить від вас.*

Не сподівайтеся, що затримка розвитку дитини мене сама по собі, або що ви, доклавши зусиль, зможете швидко подолати це відставання. Важливо не забувати, кожна дитина, хвора чи здорова, – індивідуальність, яка потребує особливого підходу, має притаманний лише їй темп та специфіку розвитку, свої можливості.

Розвиваючи дитину із затримкою психічного розвитку скористайтесь такими порадами.

- ***Усуваючи відставання у розвиту дитини, звертайте увагу на всю її психічну сферу.***

Мовлення, процеси пізнавальної діяльності (увага, сприймання, різні види пам'яті, мислення) взаємопов'язані. Розвиток одних процесів відбувається на основі інших, які, окрім того, можуть формуватися раніше; якість їх перебігу також залежить один від одного. Ось чому тренування у запам'ятовуванні, до якого часто вдаються батьки з метою поліпшити пам'ять дитини, не приносить очікуваного результату, оскільки воно базується на механічній пам'яті, яка мало позначається на розумовому розвитку дитини. Те, що дитина запам'ятала механічно, а не усвідомила і осмислила, рідко їй знадобиться. Це саме стосується й уваги. Часто дитина не може зосередитися на завданні, бо не розуміє його. Отже, для розвитку пам'яті, уваги, потрібен розвиток мислення. Звичайно, мислення проходить складний шлях розвитку, і його відставання на якомусь етапі може негативно позначитися у подальшому на формуванні інших психічних процесів. Тому дуже часто роботу з дитиною слід починати із збагачення чуттєвого пізнання навколишнього світу, тобто набуття тих знань, уявлень, вражень, які у свій час дитина не отримала під час безпосереднього знайомства з предметами.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

• ***Пам'ятайте про підвищену схильність дитини втрачати увагу.***

Під час занять з малюком потурбуйтеся, щоб навколо не було нічого, що могло б відволікти увагу: зайвих речей, увімкненого телевізора чи приймача. Водночас, той, хто займається з дитиною, і сам не повинен відволікатися сторонніми справами; слід бути терплячим, доброзичливим, вимогливим до дитини. Відзначайте її найменші спіхи та заохочуйте до виконання.

•***Пам'ятайте про згубний вплив на головний мозок дитини електромагнітного випромінювання,*** яке виникає під час роботи комп'ютера, мобільного телефону, мікрохвильових печей тощо.

•***Тривалий час дитина із затримкою психічного розвитку потребує допомоги дорослого.***

Спочатку це може бути дія, яку дорослий виконує рукою малюка, а потім зразок, який він демонструє дитині. Дуже часто потреба у застосуванні зразка може бути досить тривалою.

• ***Заняття з дитиною доцільно проводити у вигляді гри.***

Треба пам'ятати, що у дошкільник, особливо із затримкою психічного розвитку, ще не в змозі цілеспрямовано навчатися, він навчається у грі. Тому не перетворюйте заняття на урок.

Ми розповімо Вам як формувати пізнавальну сферу дитини із затримкою психічного розвитку. Такі заняття будуть корисними і для дітей з особливостями поведінки (розгальмованих або надмірно загальмованих, з вродженою нервовістю).

Як формувати мовлення.

Розвиток зв'язного мовлення, збагачення словника дитини із затримкою психічного розвитку безпосередньо залежить від зусиль батьків. Чим частіше вони спонукають дитину розповідати про побачене на прогулянці, в парку, на вулиці, дорогою у дитячий садок, тим швидше розвивається її зв'язне мовлення.

Дуже важливо вчити говорити дитину виразно, дослухатися, як говорять дорослі. Тому, під час читання оповідання або казки важливо створювати перед маленьким слухачем яскраву і правдиву картину зимового лісу, переживання дівчинки, яка заблукала в лісі, радість зайчика, який знайшов свою маму та ін. Це викликатиме у дитини відповідні почуття, що безпосередньо впливатимуть на її мовленнєвий та емоційний розвиток.

Вчимося розглядати сюжетні малюнки.

Розширюватиме знання про навколишній світ, збагачуватиме словник та розвиток мовлення дитини систематичне розглядання сюжетних малюнків.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Розповідь про те, що зображено на малюнку вчить дитину сприймати предмети, явища навколишнього світу у певній системі. Колізія малюнка спонукає давати моральну оцінку подіям, співпереживати дійовим особам, які там зображені.

Розглядання сюжетного малюнка дитиною із затримкою психічного розвитку має низку особливостей. Насамперед – це недосконале сприймання дитини. Так, малюк впізнає і правильно називає окремі предмети, водночас, багато деталей, які є суттєвими для розуміння змісту малюнка, залишаються поза його увагою. Обмеженість знань та уявлень про різні життєві явища призводить до того, що окремі деталі зображень (наприклад, здивування чи переляк на обличчі персонажа), можуть сприйматися правильно, але не пробуджують уяви про окремі події. Часто спостерігається безсистемність у розгляданні малюнка, а тому розповідь дитини про зображене малозмістовна, обмежується перелічуванням зображених на малюнку предметів. Наприклад, п'ятирічна Оксанка, яка відстає у розвитку, розповідає за ілюстрацією до казки "Коза-дереза": "Це лисиця. Це заєць. А це таке… квітка. Лисиця стоїть. А там ще дерево". Ось як коментує цю саму ілюстрацію дівчинка Галинка, яка розвивається нормально: "У лісі сидить зайчик і гірко плаче. А біля нього стоїть лисичка. Шкода лисичці зайчика і вона гладить його по голівці. На дереві сидить ворона. Вона думає, що ж там трапилося?"

Дитину із затримкою у розвитку потрібно вчити розповідати за малюнками. Для цього можна використати ілюстрації з художніх книжок, дитячих журналів. Під час розглядання малюнка дорослому слід скеровувати сприймання дитини, ставлячи запитання, наприклад такі: "Хто зображений на малюнку?" "Що роблять звірі?" "Звідки видно, що зайчик плаче?" "Як ти думаєш, лисичці шкода зайчика?" „Де знаходяться звірі?" "З чого видно, що вони у лісі?" Необхідно привертати увагу до деталей, які важко помітити, пояснювати їх значення, якщо вони малозрозумілі, активізувати висловлювання дитини. З часом, разом із дитиною можна придумувати назви до малюнків, складати розповідь про одного з персонажів.

Гра дитини із затримкою психічного розвитку.

У дітей із затримкою психічного розвитку ігрова діяльність відстає у розвитку. Тривалий час дитина затримується на діях з предметами, а рольові ігри засвоює значно повільніше і недостатньо продуктивно. Рольові ігри у неї досить одноманітні за змістом і мало розгорнуті за сюжетом. Якщо ж дитина починає гру зі своїми ровесниками, то під час розгортання сюжету швидко „зісковзує" з відведеної їй ролі, порушуючи правила, а отже і саму гру. Тому діти її або не беруть у гру, або відводять другорядні ролі. Неспроможність дитини дотримуватися правил гри часто пов'язана з хворобливою розгальмованістю. Розгальмованій дитині дуже важко зосередитися, виконувати необхідні дії у заданій послідовності, утримуватися від зайвих дій, або чергувати їх, відповідно до сюжету гри.

Пасивна, загальмована дитина уникає колективних ігор. Вона не може

зрозуміти, у чому полягає зміст гри, оскільки розвиток її ігрової діяльності, перебуває на рівні дій з предметами. Тому й ігри такої дитини стереотипні (часто це лише маніпулювання предметами).

Як навчати дитину гратися.

Зважаючи на знижену активність дитини із затримкою психічного розвитку, ініціативу щодо організації гри має перебрати на себе дорослий – він придумує сюжет гри. До того ж, завдання дорослого полягає у стимулюванні активності дитини, як під час підготовки, так і у процесі гри. Для того, щоб дитина успішно виконувала призначену їй роль, вона має добре уявляти сюжет гри. Зважаючи на обмежений рівень уявлень дитини про навколишню дійсність, взаємини між людьми, це їй зробити важко. Тому, коли дорослий запропонував дитині гратися, наприклад, у „продуктовий магазин", то перед початком гри такий магазин обов'язково слід відвідати, звернути увагу дитини на те, що там робить продавець, касир, як поводяться покупці. Нехай дитина сама заплатить гроші й отримає покупку. Дорогою додому потрібно ще раз поговорити про те, що відбувається у магазині, а прийшовши додому, почати гру. Домовляючись з дитиною, хто яку роль виконуватиме, що буде «грошима» і «чеками», а що «продуктами», дорослий стимулює її активність, спонукає виявляти ініціативу.

Так само можна гратися „в аптеку", „пошту" чи „поліклініку", попередньо їх відвідавши. Ці ігри не лише збагачують знання та уявлення дитини про навколишній світ, а й готують до життя у суспільстві. До того ж, під час гри у дитини виробляється вміння дотримуватися певних правил – виконувати дії у заданій послідовності, утримуватися від зайвих дій, чергувати їх відповідно до правил. Ці компоненти довільної поведінки у дітей із ЗПР дуже часто недорозвинені.

Вміння регулювати свою поведінку виробляється і під час гри за правилами, в якій учасники мають терпляче очікувати своєї черги, щоб зробити відповідну дію, гамувати бажання повторити ту, яка зроблена неправильно.

Чому у дитини із затримкою психічного розвитку обмежені знання про довкілля.

Важливою складовою інтелектуальної готовності дитини є загальна обізнаність про довкілля. Це знання про деякі соціальні явища, живу та неживу природу. У дітей із затримкою психічного розвитку ці знання обмежені. Так, дуже часто діти не розмежовують свої прізвище й ім'я, не знають черговість пір року, назв пташок, тварин і рослин, елементарні поняття. Недосконале сприймання, знижена пізнавальна активність веде до того, що малюк багато чого не помічає навколо себе. Якщо ж предмет не виділяється, то не виникає потреба назвати його, словниковий запас дитини не поповнюється. Закономірно, що збіднене уявлення про навколишній світ неминуче гальмує розвиток мовлення.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Як формувати знання про довкілля.

Початком засвоєння знань про довкілля є формування образів та уявлень про конкретні предмети і явища та їх позначення словами. Це відбувається під час безпосереднього сприймання предмета дитиною. Наприклад, погладжуючи рукою м'яку пухнасту шерсть кішки, малюк чує словесні позначення від дорослого: "м'яка пухнаста шерсть", " білі лапки й грудка". Безпосереднє відчуття м'якості, зорове сприймання забарвлення та їх мовленнєве позначення дає дитині змогу зрозуміти й засвоїти ці образи.

Отже, предмети, які сприймаються, мають позначатися словом, водночас, слово завжди має підкріплюватися чуттєвим досвідом. Формуючи у малюка знання про навколишній світ, батькам слід обов'язково домогтися зв'язку між відчуттям і словом, сприйманням і словом, уявленням і словом.

Збагачення дитини уявленнями про довкілля починається з побуту. Будь-яка робота по господарству, яку виконує дорослий – чудова нагода для навчання малюка. Наприклад, мама готує обід і запрошує дитину допомогти їй, каже які страви вони готуватимуть. «Спочатку ми зваримо борщ і компот, приготуємо салат, посмажимо котлети. Ти допоможеш мені помити овочі й фрукти». Мама показує і називає овочі, які бере для приготування борщу. Потім, запитує дитину: "Які овочі ми взяли, щоб зварити борщ? Як одним словом можна назвати буряк, моркву, цибулю, картоплю (овочі)?". Розповідає, як готують салат: "Ось ти помив овочі, тепер я поріжу помідори, огірки, перець, цибулю. Яким одним словом їх можна назвати (овочі)? Тепер ти овочі посоли, полий олією і перемішай. Тепер приготуємо компот. Які фрукти покладемо в компот?" Показує, й допомагає дитині їх назвати, потім перепитує: "Як одним словом називають яблуко, грушу, сливу (фрукти)?". Нагодою для розвитку малюка може стати прибирання дорослим шафи для посуду, прання та прасування білизни, якась "чоловіча" робота, наприклад, ремонт праски чи електричного дзвінка.

Спостерігаючи роботу батьків і беручи в ній участь, дитина на власному чуттєвому досвіді пізнає предмети навколишнього оточення та їх назву, дізнається про їх призначення, засвоює елементарні поняття.

Як вчити дитину спостерігати у довкіллі.

Важливим чинником збагачення знань дитини про довкілля є спостереження. Саме під час спостереження формується вміння спостерігати – властивість, якою потрібно оволодіти до школи. *Спостережливість – це вміння виділяти об'єкт і бачити в ньому істотне, помічати ознаки, якості, зміни у предметах, самостійно робити елементарні висновки.* Так, п'ятирічний Андрійко з радістю повідомляє: " Надворі падає сніг, скоро він вкриє землю і настане Новий рік". Хлопчик помітив ознаки зими, зробив свої перші висновки. У дітей із затримкою психічного розвитку помітні значні труднощі формування цієї розумової дії. Насамперед, вони пов'язані із

хворобливими проявами психічного стану дитини. Це може бути розгальмованість, коли дитина неспроможна тривалий час зосереджувати увагу на конкретному об'єкті, а коли дитина загальмована, їй важко виділити об'єкт для спостереження. Суттєвою перешкодою є недосконале сприймання, що звужує поле зору дитини, та знижена пізнавальна активність, коли малюк може пройти і не помітити у предметі чи явищі того, що привертає увагу його однолітків. Тому таку дитину потрібно спеціально вчити спостерігати.

Спостерігаємо за рослинами.

Для цього слід вибрати рослину, яка помітно змінюється протягом дня, наприклад кульбабу. Або тривало спостерігати за якоюсь однією рослиною, наприклад деревом, що росте біля вашого будинку. Підведіть до нього дитину, скажіть як воно називається, а вона нехай повторить назву. Покажіть дитині кору, яка вона на дотик, назвіть її колір. Запитайте у дитини: "Якого кольору листя? Якої воно форми? Чи всі листочки однакові за розміром?" Допоможіть малюкові відповісти на ці запитання. За одним і тим самим деревом варто спостерігати в різні пори року. Дитина помічає зміни, які відбуваються у природі, разом з вами пригадує, як виглядає дерево у різні пори року: ніжні світло-зелені листочки навесні, влітку – темно-зелене цупке листя, восени – жовте, а взимку дерево з голими вітами. Дітей треба залучати порівнювати кілька дерев, запитуючи їх про відмінність. Але перед цим дорослому необхідно показати й розповісти про характерні ознаки кожного дерева. Покажіть малюку кущі, розкажіть за якими ознаками, наприклад, кущ смородини, відрізняється від яблуні, вишні.

Цікавим об'єктом для спостереження у природі є квіти. Проходячи з дитиною повз клумбу, обов'язково зверніть її увагу на квіти. Спочатку, виберіть якусь одну і назвіть її, нехай дитина повторить за вами цю назву. Зверніть увагу дитини на пелюстки, колір, форму квітки, розгляньте листочки. Нехай дитина покаже такі самі квіти, і разом з нею порівняйте їх з іншими, які ростуть поряд на клумбі. Поясніть, в який період літа вони цвітуть.

Взимку можна спостерігати за гілками тополі, верби, вишні, смородини, поставленими у вазу з водою, та за птахами, які прилітають до годівнички. Водночас слід пам'ятати, що ініціатором спостереження на цьому віковому етапі має бути дорослий.

Розвиток пізнавальної діяльності.

У дітей із затримкою психічного розвитку розумові дії формуються із відставанням й недостатньо продуктивно, до того ж, недосконалими є процеси пізнавальної діяльності: звужене й обмежене сприймання, недостатня пам'ять та увага. Тому дітей потрібно спеціально вчити розрізняти та називати колір, форму, розмір предметів, їх розташування у просторі, вміти застосовувати ці знання практично. Під час занять слід пам′ятати, що дитина, яка відстає у психічному розвитку не лише пасивна, а

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

й легко відволікається.

Тому, коли ви навчаєте дитину, ніщо не повинно відволікати її від заняття. Необхідно прибрати зайві речі в найближчому оточенні, подбати щоб було тихо, і сам дорослий не відволікався на сторонні справи. Заняття проводяться у вигляді гри. Це важливо, бо діти ще не готові цілеспрямовано навчатися, нові знання найкраще засвоюють тоді, коли вони викликають інтерес, представлені доступно.

Формування уявлення про колір.

Під час формування уявлення про колір з малюком треба послідовно виконати такі завдання:

- дібрати предмети конкретного кольору за зразком (предметом) та словесною інструкцією (вказівкою);
- дібрати предмети такого ж кольору як і тло;
- скласти групи предметів однакових за кольором;
- зробити конструкції та аплікації з урахуванням кольору; викласти візерунки, орнаменти з мозаїки.

Ігри для ознайомлення з кольором.

Гра ***"Де чий колір".***

Дорослий дає дитині кружечки основних кольорів (червоний, жовтий, синій, зелений) і пропонує поставити на кожен із них іграшки і предмети відповідного кольору. Дії супроводжуються називанням предметів, іграшок та їх кольорів.

Гра ***"Добери такий".*** Дорослий дає кружечки основних кольорів (червоний, жовтий, синій, зелений) і 4–5 відтінків кожного з них. Дитина має дібрати до основного кольору його відтінки і назвати їх: "червоний", "світліший", "ще світліший", "зовсім світлий".

Гра ***"Склади вежу за кольором".***

Для цієї гри потрібно підібрати кольорові розбірні вежі, піраміди. За вказівкою дорослого малюк складає вежу відповідного кольору. Нанизування кілець і частин вежі супроводжується називанням кольору і розміру: "велике червоне кільце", "тепер менше, рожеве".

Вивчення форми предметів.

Вивчення форми предметів полягає у тому, щоб навчити дитину розрізняти плоскі та об'ємні геометричні фігури. Малюка слід ознайомити з геометричними фігурами (круг, овал, трикутник, прямокутник, квадрат); навчити розрізняти, знаходити їхні обриси в різних навколишніх предметах.

Навчання починається з *виділення конкретної форми*, наприклад, чотирикутника. Дорослий показує з яких елементів він складається, разом із малюком знаходить предмети, які схожі на чотирикутник серед навколишніх

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

предметів, на малюнках (шафа, книжка, прапорець, марка тощо). Після вивчення кожної форми разом із дитиною необхідно виконати завдання на відтворення: побудувати з паличок, намалювати на папері, вирізати, виліпити з глини чи пластиліну, намалювати у повітрі. Це сприяє розвитку вміння аналізувати, порівнювати, відділяти деталі від конкретного предмета.

Дитину слід *вчити порівнювати* фігури між собою. Наприклад, квадрат – прямокутник, квадрат – трикутник, коло – овал, квадрат – коло тощо. Щоб закріпити знання про форму, дитину можна вчити перетворювати фігури: з однієї чи кількох геометричних фігур побудувати нові шляхом їх реконструкції або сполучення; домалювати незавершені контури фігур або предметів, які містять форми, що вивчалися.

Варто пам'ятати, що під час виконання всіх видів діяльності малюк має розповідати про те, що він робить, називати кожну форму, що вивчається, відповідним словом.

Вивчення величини предметів.

Перед тим, як ознайомити дитину з величиною, можна провести гру *"Великий – маленький"*. На столі виставляються предмети та іграшки різної величини. Це можуть бути вкладні мотрійки, яйця, діжечки, мисочки або ляльки, ведмедики, зайчики та ін. На пропозицію дорослого малюк спочатку збирає всі маленькі предмети, називаючи їх: "маленька лялька", "маленька мотрійка", "маленький гриб", "маленьке яйце", а потім добирає великі предмети і називає їх: "велика лялька", "великий гриб". Можна запропонувати дитині знайти найменший гриб, найбільший гриб, поставити їх поряд і порівняти.

Далі дитину слід залучати *до конструювання за зразком***.** Під час складання розрізаних малюнків, фігур із паличок, з геометричної мозаїки, конструкцій з різного будівельного матеріалу, малюка потрібно вчити аналізувати величину предметів – порівнювати їх між собою та зразком, зіставляти частини предметів, використовувати умовні мірки, та шляхом накладання і прикладання. До того ж, конструювання за зразком – ефективний спосіб розвитку просторового сприймання дитини. Під час складання предмета малюк встановлює залежність між цілим і частинами, усвідомлює можливість розчленування його на частини, а потім знову створення єдиного цілого, що має надзвичайно важливе значення для розвитку просторового сприймання.

Як формувати уявлення про напрями простору.

Серед іншого, надзвичайно важливим є формування уявлень про напрями простору, зокрема, вміння орієнтуватися на місцевості, площині, розуміти розташування предметів у просторі.

У дітей із затримкою психічного розвитку вміння орієнтуватися у напрямах простору формується зі значним запізненням. Тривалий час діти не можуть зрозуміти значення слів, які позначають просторові відношення між

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

предметами (на, поряд, під, за, над, ліворуч, праворуч). Тому їм складно осмислювати положення кожної фігури у просторі, її розташування відносно інших предметів і на основі цих ознак розкривати змістові відношення, що пов′язують предмети між собою. Особливо яскраво це виявляється тоді, коли діти розглядають малюнок, або коли потрібно орієнтуватися на сторінках зошита чи альбому. Надзвичайно важко діти засвоюють відношення „праворуч" і „ліворуч", що пов′язане зі сприйманням та оцінкою положення власного тіла. *Тому дуже важливо вчити дитину виділяти та вміти пояснювати просторові відношення між предметами, використовувати їх у практичній діяльності.*

З цією метою можна скористатися прийомами, які запропонував К.Ушинський. Дорослий показує малюкові одні й ті самі предмети, але відношення між ними і словесні позначення цих відношень змінюються. Наприклад, дорослий практично показує і словесно позначає відношення між предметами: "Лялька за коробкою", "Лялька перед коробкою", "Лялька на коробці" тощо. Потім предмети міняє, а відношення та їх позначення зберігаються. Наприклад, "Стільчик стоїть перед столом", "Лялька попереду машинки", "Машинка попереду ляльки" тощо.

Для того, щоб закріпити назви просторових понять можна використовувати гру *"Куди підеш?"*. Дорослий ховає іграшки в різні місця кімнати (ведмедика – праворуч від місця, де сидить дитина, зайчика – ліворуч за шафою, ляльку – ззаду під столом, машинку – спереду за кріслом). Дорослий каже: "Праворуч підеш – ведмедика знайдеш, ліворуч – зайчика, назад – ляльку, вперед – машинку. Куди підеш?" Дитина каже, куди вона хоче піти і що при цьому знайде.

Формування вміння орієнтуватися в сторонах предмета.

Достатню увагу слід приділити виробленню вміння орієнтуватися в сторонах предмета, який знаходиться перед дитиною – визначати орієнтири на аркуші паперу, в альбомі; вміти знаходити верх і низ, правий і лівий бік тощо. З цією метою можна застосовувати такі вправи: позначати лівий верхній кут аркуша однією умовною позначкою, нижній – другою, середину – третьою; поділити аркуш на певну кількість частин і виконати за словесною інструкцією малюнок у кожній із цих частин. З цією ж метою даються завдання на штрихування зображень предметів або геометричних фігур, малювання смужок: зліва – направо, знизу – вгору, похило.

Безумовно, формування розуміння просторового відношення між предметами у дитини із затримкою психічного розвитку потребує значно більшого часу, ніж для тієї, що розвивається успішно. Якщо дитина навчиться виділяти просторові ознаки та відношення, узагальнювати та осмислювати їх, вона зможе сприймати будь-який доступний її вікові малюнок, зможе бачити "логіку просторових відношень". Розуміння просторових відношень впливає і на мовленнєвий розвиток дитини. Мовлення збагачується прийменниками, прислівниками, стає розгорнутішим.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Як вчити дитину розповідати про предмети.

До школи дитина має навчитися описувати знайомий предмет, використовуючи знання про колір, форму, розмір. Зазвичай, коли діти самостійно розглядають предмет, вони майже нічого не можуть розповісти про його властивості. Це можна проілюструвати таким прикладом. Дошкільникам із затримкою психічного розвитку демонструється іграшка "Буратіно". Вони правильно називають іграшку: "Буратіно", розповідають, що бачили його малюнок у книжці, або чули про нього казку, бачили фільм тощо, але не називають ніяких суттєвих ознак. Ці висловлювання підтверджують думку психологів про те, що дитина, дивлячись на предмет, не аналізує його, а лише пригадує, що чула про нього раніше. На прохання уважніше розглянути іграшку "Буратіно" і розповісти про неї діти, переважно, висловлюють емоційну оцінку; інколи називають одну-дві ознаки, а потім вдаються до фрагментарного переліку частин іграшки, називаючи окремі її властивості, або ж знайомі кольори ("У нього штанці сині", "У нього шапка червона" тощо).

Різнобічний і послідовний аналіз ґрунтується на вмінні розрізняти кольори, форму й величину предмета, розташування предметів та їх частин у просторі.

Цьому вмінню дитину слід спеціально навчати. Для описування треба добирати відомі дитині предмети, іграшки, малюнки. Спочатку дорослий демонструє зразок опису конкретного предмета. Наприклад: "Це лялька. Ляльку звати Маринка. У неї блакитні очі, біле волосся, рожеві щоки, червоні губи, маленький ніс. Вона усміхається. Одягнена лялька у плаття синього кольору і білий фартушок. На ногах – білі шкарпетки і сині черевички. На голові блакитний бант. З лялькою діти граються, годують, кладуть спати, одягають її". Потім обирають інший предмет. Дорослий нагадує дитині, в якій послідовності потрібно розповідати, запитуючи: "Як це називається?, "З чого зроблений?", "Для чого потрібний?"

У процесі аналізу предмета важливо підтримувати тісний зв'язок між спостереженням, практичною діяльністю та розвитком мовлення дитини.

Організувати практичну діяльність, спрямовану на виділення певних ознак предмета, можна під час безпосередньої дії з ним. Наприклад, під час прогулянки до парку разом із малюком зберіть листя з різних дерев і кущів, вдома навчіть дитину порівнювати їх накладанням один на одного, з'ясуйте ознаки листків, обвівши їх контури олівцем на папері, визначте на дотик особливості поверхні тощо.

Пам'ятайте, дитина швидше навчиться аналізувати предмети, якщо її залучати до виготовлення різних аплікацій, малювання, розфарбовування, створення виробів з природного матеріалу. На початку навчання цей вид діяльності допомагає дитині показати, як вона сприймає предмет, тобто те,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

про що вона ще не вміє розповісти.

Як розвивати розумові дії дитини.

Вчимо порівнювати і зіставляти предмети.

Дошкільника треба вчити *порівнювати і зіставляти* предмети.

Спершу діти не розуміють, що означає порівняти. На прохання порівняти два предмети вони розповідають про один із них, виділяючи при цьому яскраві або добре знайомі з практичного досвіду деталі; потім переходять до опису другого, не зіставляючи його ознаки з ознаками першого. Визначення схожих і відмінних ознак предметів, які порівнюються, для дитини залишається складним навіть після детального, проведеного за допомогою дорослого аналізу кожного з них. Так, встановивши відмінні ознаки предметів, вони не можуть визначити подібні, і, навпаки, виділяючи спільні ознаки, не можуть назвати відмінні.

Вміння проводити аналіз та порівнювати предмети у дітей формується досить тривалий час. Основи цього закладаються ще під час ознайомлення з кольором, формою, розміром предметів. Тоді діти набувають практичного досвіду зіставлення форми двох фігур. Встановлюючи колір або величину двох предметів, вони порівнюють їх з аналогічними властивостями інших предметів. Опанувавши вміння бачити схожість предметів за однією, двома ознаками, діти вчаться помічати однорідні властивості в несхожих предметах (наприклад, яблуко та огірок однакового кольору, але різної форми тощо). Далі на доступному матеріалі потрібно постійно залучати дітей здійснювати порівняння окремих предметів, підводити їх до розуміння, що порівняти – це означає визначити схоже і відмінне в двох чи кількох предметах. Наприклад, можна запропонувати для порівняння такі групи предметів, малюнків: помідор – огірок; яблуко – груша; морква – буряк; кішка – собака; кріль – заєць та ін. При цьому дорослий допомагає дитині, ставлячи запитання: “Як називаються предмети?” “Чим відрізняються один від одного: кольором, розміром, формою?” “Де вони ростуть?” “Чим харчуються?“ „Чим схожі ці предмети?”

Як формувати родові поняття.

До початку навчання у школі дитина має знати деякі родові поняття: овочі, фрукти, меблі, одяг, взуття, посуд, тварини, рослини, транспорт. Усвідомлення дитиною змісту родового поняття відбувається поступово. Спочатку дитина безпосередньо ознайомлюється з предметом (спостерігає, дивиться, виконує з ним дії, чує від дорослих його назву), потім у неї формується уявлення про цей предмет (знає, для чого він потрібний, що з ним можна робити). Пізніше ці уявлення вона позначає словами, наприклад: «Це чашка, з неї п′ють чай, молоко». Дитина починає виділяти ту ознаку в предметі, яка набула для неї найбільшого значення. Такою ознакою є звичайно призначення, те, як його використовує дорослий. Згодом дитина вчиться виділяти в предметі ті істотні ознаки, за якими цей предмет можна

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

віднести до певної групи. Тоді вона відповідає: «Кішка – це тварина, звір», «Лялька – це іграшка», «Виделка – це посуд».Однак, правильно групувати предмети дитина може лише тоді, коли їй відоме відповідне узагальнююче слово-термін. Не знаючи слів «транспорт», «меблі», або розуміючи слово «машина» як назву тільки автомобілів, дитина не може правильно розподілити за групами предмети, малюнки. Так, групуючи предмети вона робить помилки: лійка потрапляє в одну групу з рибою і човном, «бо їм усім потрібна вода»; літак, повітряна кулька виявляється в одній групі з птахами, «бо всі вони літають», телевізор потрапляє в групу меблів, «бо все це стоїть у кімнаті».

Узагальнення, якого має досягнути дитина перед вступом до школи, складає: знання про предмети, які входять до певної групи (родове поняття); і знання слова-терміна, яке позначає цю групу предметів.

Під час формування родових понять можна виконувати такі вправи.

- *Добирати малюнки за функціональною ознакою* (наприклад, предмети якими малюють, їдять, п′ють, граються, працюють та ін.).
- *Добирати предмети за матеріалом* з якого вони виготовлені (наприклад, скляні, глиняні, дерев′яні, залізні тощо).
- *Добирати малюнки за родовою ознакою* (овочі, фрукти, тварини, меблі, птахи, рослини, гриби, комахи та ін.).

Зважаючи на недосконале сприймання дітей із затримкою психічного розвитку, спочатку такі вправи слід проводити з двома предметами, збільшуючи їх кількість поступово.

Для закріплення вміння узагальнювати можна застосовувати вправи в яких потрібно згрупувати малюнки за різними родовими ознаками (наприклад, «меблі» – «техніка», «овочі» – «фрукти», «птахи» – «комахи», «взуття» – «одяг» тощо).

Вчити дитину узагальнюючих слів (слів-термінів) потрібно на основі достатньо сформованих уявлень про предмети. Для цього можна використовувати вправу-гру: *«Скажи одним словом».* У грі дорослий називає різні предмети (огірок, помідор, картопля, буряк, морква) і пропонує дитині назвати все це одним словом. Теми для гри можуть бути різні: фрукти, меблі, транспорт, квіти та ін. Однак, дуже важливо, щоб у дітей було вже сформоване уявлення про ті предмети, які показуються і називаються під час гри.

Формування вольової дії.

Важливим показником інтелектуальної готовності дитини до шкільного навчання є передумови для формування навчальної діяльності – це вміння зрозуміти завдання, інструкцію, керуватися нею; виконувати правила. Ці передумови закладаються ще у дошкільному віці. Так, дитина 3 – 4 років,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

наслідуючи дорослого і виконуючи його вказівки, засвоює нескладні дії з такими предметами як ложка, олівець, набуває навичок самообслуговування. В дещо старшому віці вона вміє користуватися ножицями, голкою, лінійкою. Старші дошкільники вже оволодівають навичками шиття, прання, штрихують тощо. Однак, дитина має володіти не тільки навичками, а й спеціальними інтелектуальними вміннями – вміти визначати, які дії і в якій послідовності виконувати. Маленькі діти ще не вміють планувати свою діяльність, свідомо і послідовно виконувати потрібні дії. Тому, навіть найкращі спонукання і чіткі цілі, які ставить дитина, не завжди ведуть до успіху. Наприклад, малюк сам хоче полагодити машинку. Він не раз спостерігав, як тато брався за цю справу. Насамперед, потрібно розкрутити всі гвинтики. Йому це вдається. А далі? Малюк не знає, що робити з цими частинами.

Уміння планувати свої дії формується в дошкільників тоді, коли вони змінюють ставлення до інструкції дорослого. Молодші дошкільники наслідують і відтворюють окремі дії дорослого, хоч і прагнуть виявити самостійність. Так, малюк рішуче заявляє: “Я сам умію”. Старші ж дошкільники з вказівок дорослого прагнуть дізнатися, як треба робити, яким способом, які рухи слід використовувати, щоб вийшло добре і без допомоги дорослого.

У дітей із затримкою психічного розвитку формування навичок відбувається значно повільніше. Тривалий час рухи дітей залишаються незграбні, нечіткі. Для того, щоб навчитися виконувати якусь дію, наприклад, застібати ґудзики, зав’язувати шнурки, розрізати аркуш паперу по накресленій лінії, їм потрібно значно більше часу, ніж їхнім ровесникам. Дії дітей тривалий час залишаються нерівні, нечіткі та повільні. Здатність сприймати інструкцію дорослого, керуючись нею виконувати дії, тісно пов’язані з інтелектуальним розвитком. Притаманне дітям із ЗПР відставання в інтелектуальному розвитку, складність вироблення навичок – все це гальмує формування вміння працювати за інструкцією, послідовно виконувати завдання. Вже з перших днів навчання у школі дитина «випадає» із загального темпу роботи на уроці, оскільки неспроможна виконувати вказівок учителя. Під час спостереження за роботою такої дитини найперше, що кидається у вічі, – це надлишок зайвих, непотрібних для виконання завдання рухів, які нагадують хаотичні спроби, яких могло б і не бути, якби дитина вміла аналізувати зразок, обдумувати і планувати майбутню діяльність.

Як вчити дитину працювати за зразком.

Ще до школи слід почати навчати дитину працювати за зразком, за інструкцією. Таку роботу можна проводити під час *конструювання.* Наприклад, дорослий пропонує дитині скласти будиночок, «такий як на малюнку». Разом вони аналізують зразок, визначають послідовність складання конструкції, потім дорослий допомагає малюкові зіставляти зі

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

зразком кожну частину виконаної роботи.

Вчити малюка послідовно виконувати низку дій слід під час *малювання***.** Дорослий розділяє роботу, яку має виконати дитина, на окремі дії, і разом із нею визначає послідовність їх здійснення. Під час малювання того чи іншого предмета послідовність дій обумовлюється відтворенням однієї частини після іншої. Починати потрібно із найбільшої частини або з частини, яка знаходиться ближче до центру (коли малюється тварина – з тулуба, дерево – зі стовбура), і до цієї частини домальовувати інші, менші за розміром, які знаходяться вище, нижче, з боків. Так, кожна наступна частина отримує опору у зображеній, співвідноситься з нею; в першу чергу зображаються основні частини, потім деталі.

Поступово дитину слід привчати до виконання словесних інструкцій особливо тих, які пов′язані з розумінням складних конструкцій з прийменниками та прислівниками “за”, “перед”, “між”, “біля”, “близько”, “далеко”; з розумінням просторових відношень між предметами. Це вміння дасть змогу дитині орієнтуватися у зошиті, на сторінці підручника, буде засобом здобуття математичних і граматичних знань.

Формування вольової готовності.

Показником вольової готовності дитини є довільність, яка виявляється у здатності побороти бажання і відмовитися від цікавої гри заради того, щоб допомогти мамі або виконати доручення (наприклад, чергувати у їдальні), у вмінні подолати страх (увійти в кабінет зубного лікаря, в темну кімнату), подолати біль і не заплакати (коли ненавмисне ударять під час гри). Отже, показником довільності є вміння підпорядкувати мотиви своєї поведінки.

У сім’ї виховання волі дитини починається задовго до шкільного навчання. Набутий дошкільником досвід дій з різними речами, його успіх у практичній діяльності, опанування різних навичок сприяють виникненню почуття впевненості в своїх силах. Дитина стає дедалі самостійнішою. Це виявляється в словах “я сам”, “я можу”, “я хочу” і ”я не хочу”. Щоб виконати якесь доручення дорослих (прибрати іграшки, допомогти мамі та ін.), дитині доводиться гальмувати свої бажання і припинити справу, яка цікавила її в даний момент. Звичайно, самостійність, впевненість, воля дошкільника ще тільки формуються. Тому йому дуже важко утриматися від якоїсь спокуси, тривалий час виконувати одноманітну роботу. Дуже часто, не продумуючи розпочатої справи, дитина не уявляє собі всіх тих перешкод і труднощів, які виникатимуть на її шляху під час реалізації задуму, і не може оцінити свої сили, вміння, знання. У цьому виявляється імпульсивність дошкільника, відсутність оцінки майбутньої дії. Ось малюк робить човник: вистругав корму, вирізав парус, а скріпити їх разом не вміє. Що робити? Якщо дорослий своєчасно не допоможе, малюк легко втратить інтерес до цієї справи і відмовиться від поставленої мети. Тому дуже важливо підтримувати прагнення дитини до самостійності. Бажання робити по-своєму, виявляти свою ініціативу, а, отже, якоюсь мірою не підкорятися дорослому, зростає

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

разом зі збагачення досвіду дитини, та її розвитком. Для того, щоб запобігти зіткненню, конфліктів дорослих із дитиною з ранніх років необхідно привчати її підкорятися вимогам старших. Ці вимоги мають постійно ускладнюватися. Тоді діти переконуються в тому, що дорослі рахуються з їхніми зрослими можливостями, тобто визнають їх "дорослими". Водночас, вимоги мають бути розумними, спрямованими на те, щоб у дитини виробити здатність оцінювати свою поведінку, свідомо сприймати заборону, погоджуватися із запропонованими правилами та вміти їх виконувати.

У сім'ї виховання самостійності, волі дитини починається з чітко визначених правил. Слід наполегливо й терпляче домагатися того, щоб дитина сумлінно й до кінця доводила розпочату справу: прибирала іграшки та одяг, неухильно виконувала гігієнічні процедури. Чим молодша дитина, тим вона менш здатна підкорятися правилам, тим більше потребує допомоги батьків. У будь-якому випадку особливе значення має позитивна оцінка, якою дорослий підкріплює зусилля, що доклав малюк для виконання тієї чи іншої справи. Вже після схвалення зробленого малюком, можна висловити деякі зауваження і тактовно допомогти йому.

Наскільки діяльність дитини цілеспрямована, можна робити висновки з того, як вона йде до мети:

- *послідовно, не відволікаючись, чи її увага дуже швидко розпорошується;*
- *діє самостійно, чи весь час потребує допомоги;*
- *потребує постійного спонукання та нагадування, чи обходиться без них;*
- *доводить розпочату роботу до кінця.*

Ці моменти можна використовувати як показник вміння дитини регулювати свою поведінку під час виконання навчальних і трудових завдань.

Так, старші дошкільники із достатнім рівнем регуляції діяльності задану роботу починають організовано, уважно слухають завдання та пояснення до нього, під час виконання лише інколи ставлять запитання, доводять роботу до кінця без нагадування дорослих, уміють порівнювати роботу із завданням, та оцінити її.

Натомість, у дітей із затримкою психічного розвитку з перших днів навчання та упродовж перших років перебування у школі спостерігається низький рівень регулювання діяльності. На уроках діти неуважні, одні з них пасивні, а тому важко входять у роботу, інші навпаки, розгальмовані, ставлять безліч запитань, однак, ці запитання поверхові й часто не стосуються завдання; діти не виявляють активності та самостійності, чекають допомоги дорослого. Одні з них постійно відволікаються, забувають мету завдання, потребують нагадування, до того ж, ніколи не доводять розпочату роботу до кінця. Інша частина дітей знає, що треба робити, однак, у процесі діяльності не можуть себе організувати.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Тому під час підготовки до школи дуже важливо вчити дитину цілеспрямовано планувати свою діяльність. У процесі такої роботи дитина концентруватиме увагу, розвиватиме вміння регулювати власну поведінку, й врешті осмислюватиме те, що робить.

Формування вміння планувати діяльність.

Одним із можливих способів вироблення вміння планувати діяльність і передбачати її результати є поділ роботи на етапи і позначення кожного етапу певним знаком. Спочатку дитині слід пояснити роль цих знаків (наприклад геометричні фігури: трикутник, чотирикутник, коло, прямокутник). Перед виконанням будь-якої роботи дорослий разом із дитиною виділяє етапи, які виконуватимуться, і пояснює, що кожен етап вони позначатимуть певним знаком. Ознайомлення із завданням, його аналіз позначатимуть трикутником (початок виконання); добір необхідного матеріалу, його розкладання на столі – чотирикутником; побудова конструкції, скріплення її частин – колом, а закінчення роботи, зіставлення зробленого із зразком – прямокутником. Таке позначення (що і після чого потрібно зробити) дуже часто застосовують і дорослі. Згадайте різні “вузлики” на пам’ять, які ми використовуємо, щоб не забути зателефонувати, зробити якусь покупку.

Якщо виконувати різну роботу і кожний її етап зіставляти із знаком, наприклад, виготовляти аплікації, конструювати, ліпити з пластиліну, дитина поступово засвоїть: початок роботи – трикутник, підібрав матеріал – чотирикутник і т.д. Робота із застосуванням знаків сприяє тому, що дитина менше відволікається. Кожний етап фіксується певним знаком, отже зумовлює його аналіз і планування виконання наступного етапу, при цьому дитина разом із дорослим обговорює, що вона робитиме, уважніше дослухається до пояснення, краще запам’ятовує послідовність дій, у неї зростає самостійність. Окрім того, детальне обговорення кожного етапу роботи сприяє осмисленню того, що виконується.

Безумовно, для дитини із затримкою психічного розвитку це досить складне завдання, і тільки з часом спостерігаються зміни у способі виконання завдання: вона починає стежити за знаками, які виставляє дорослий, і зіставляти з ними етапи своєї діяльності. Коли дитина засвоїть уміння успішно виконувати роботу, користуючись знаками, вона зможе перейти до самостійного планування своєї діяльності.

У роботі з дошкільниками можна використовувати й інші знакові засоби. Так, засвоєння правил поведінки полегшується, якщо *використовувати зовнішні опори, які допомагають орієнтуватися у своїх діях і планувати їх.* Досить ефективним засобом контролю за своїми діями для дошкільників є піщаний годинник (один-, дво-, три-, п’ятихвилинний). Такий годинник для дитини є гарним орієнтиром: чим більше висипалося

піску, тим менше часу залишилося для виконання завдання.

Постійне зіставлення показників піщаного годинника зі своїми діями, усвідомлення того, скільки можна встигнути за відведений час допомагають дітям оволодіти темпом виконання дії, навчитися орієнтуватися в часі і в межах його невеликих відрізків, сприяє виробленню певних звичок, які позитивно впливають на засвоєння норм поведінки.

Пам'ятайте, застосування зовнішніх опор слід поєднувати з позитивними оцінками поведінки дітей. Старші дошкільники дуже чутливі до того, як оцінює їхню поведінку дорослий, прагнуть заслужити схвалення, тому батькам необхідно помічати найменші спроби дитини бути організованою, своєчасно підбадьорювати, хвалити, висловлювати впевненість в успіхах дитини.

Гра – як засіб формування волі.

Важливим способом формування волі, а також мотиваційної готовності дитини до навчання є гра. Саме у грі закладається здатність добровільно, за власною ініціативою підкорятися різним вимогам. Сюжетна гра потребує партнера, тому учасники гри вдаються до співробітництва. Саме співробітництво є основою колективної діяльності дітей на уроці, під час виконання суспільно корисної праці. Розгорнута гра об'єднує всіх її учасників одним задумом. Кожний із гравців вносить свою частку фантазії, активності в розвиток схваленого всією групою задуму. Водночас, кожна дитина підкоряється правилам, що диктує її роль. Обравши ту чи іншу роль дитина добровільно виконує правила, які регулюють діяльність певного персонажа. Якщо Наталка грає роль вчительки, то Мишко без її дозволу не має вставати з місця і ходити по "класу", він змушений підкорятися цим вимогам, які для нього, як «учня», обов'язкові. У таких іграх формується воля дитини, її вміння спілкуватися, співпрацювати з іншими дітьми, без яких неможливе навчання у школі, подальша трудова діяльність. Саме в процесі гри формуються новоутворення, які готують дитину до шкільного навчання – це готовність залучатися до нового виду діяльності.

Формуємо волю дитини із затримкою психічного розвитку у грі

Корисними для дошкільника є ігри за правилами. Під час гри дуже важливо стежити за послідовністю дій дитини, формувати у неї вміння дотримуватися правил. Це розвиватиме у неї вміння регулювати свою поведінку, підпорядковувати власні дії та вчинки усвідомленій необхідності – "можна", "не можна", "потрібно". Звичайно, добирати ігри потрібно враховуючи можливості дитини, починати слід від простіших і вести до складніших. В іграх з правилами дорослий, граючись із малюком, вчитиме діяти за правилом, а якщо зроблено помилку, терпляче очікувати своєї черги, щоб знову продовжити гру і виправитися. З цією метою слід використовувати й рухливі ігри, в яких дитина має стежити за діями

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

партнера, вчасно на них реагувати. До того ж, рухливі ігри допомагають розвивати моторику, що особливо важливо для дитини із затримкою у розвитку.

ВИ УСИНОВИЛИ ДИТИНУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Нині в нашій країні зростає кількість дитячих будинків сімейного типу. Збільшується кількість сімей, які беруть на виховання сиріт. З перших днів перебування дитини у сім'ї прийомних батьків з'являється низка запитань, пов'язаних з розвитком малюка.

Ви всиновили новонароджену дитину. Вашим завданням у цей час є створення оптимальних умов для фізичного догляду за немовлям і закладання підґрунтя для майбутнього спілкування. Всі зусилля слід спрямувати на розвиток повноцінного "комплексу пожвавлення". Для цього з перших днів перебування дитини у сім'ї оточіть її турботою і ніжністю. Починайте спілкуватися з дитиною лише в позі "під грудьми", так само її годуйте. Всі процедури догляду за малям супроводжуйте лагідними словами. За таких умов "комплекс пожвавлення" у нього з'явиться досить швидко.

Ви усиновили піврічну дитину. Необхідно пам'ятати, що діти, які виховуються у дитбудинку, на другому півріччі життя спілкування обмежують емоційним рівнем. Тоді як у "домашніх" дітей у цей час вже розвивається ситуативно-ділове спілкування. Тому, найперше, треба встановити емоційні зв'язки з дитиною. Спілкуйтеся з нею так само, як з дитиною першого півріччя, і поступово переходьте на етап ситуативно-ділового спілкування. Для цього використовуйте ігри-забавляння, наприклад, "сорока-ворона", "ку-ку", "коза". Якщо малюк неохоче сприймає гру, не примушуйте його. Запропонуйте дитині якусь іншу гру. Поступово, з часом ігри йому сподобаються.

Якщо дитина вже перейшла на етап ситуативно-ділового спілкування, вона вас може побоюватися. Це ви відчуєте ще у дитячому будинку. Зацікавте малюка іграшкою. Покажіть йому машинку, розберіть матрьошку або пірамідку і запропонуйте дитині зробити так само. Спочатку малюк не захоче віддавати вам іграшку, не наполягайте, нехай награється сам. Якщо ви побачите, що іграшка малюка вже не цікавить, дайте йому іншу, покажіть, що хочете з ним гратися. Якщо ви зробите з іграшкою щось, що зацікавить малюка, він сам її віддасть, щоб ви повторили цю дію. Це *перший крок до налагодження контактів з дитиною.* Наступного разу малюк пригадає, як з ним гралися, й захоче повторити це.

Багато дітей люблять сидіти у дорослого на руках. Не позбавляйте їх цього задоволення, особливо якщо вони всиновлені. Адже такі діти особливо

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

потребують емоційного контакту.

Якщо вашому малюку близько року або вже рік, він може маніпулювати іграшками. Особливістю дітей з дитбудинку є невміння співпрацювати з дорослим. Гра відбувається окремо від спілкування. Малюк зовсім не реагує на вашу похвалу й зауваження, не прагне повторювати ваші дії з іграшкою. Все це – ознаки затримки психічного розвитку. Ще одна ознака – мало лепету або шепітний лепет. У цьому випадку треба налагодити контакт з дитиною, залучати її до гри з новими предметами, застосовувати емоційні контакти. Якщо дитина уникає їх, удавайтеся до них поступово.

Хваліть дитину за успішні дії. Малюка можна й пожурити, якщо він на це заслуговує, одночасно слід показати, як треба правильно робити. Спонукайте дитину вимовляти за вами прості слова. Частіше грайтеся з нею, показуйте їй малюнки, читайте книжки, навчайте простих ігрових дій (укладання спати, годування і розчісування ляльки). Якщо дитина зрадіє, побачивши іграшку, розділіть з нею цю радість, якщо вона засмутиться, пожалійте, не пропустіть будь-якої нагоди показати, що ви розумієте і співпереживаєте дитині.

Якщо у сім'ю з дитячого будинку потрапляє дитина більш старшого віку, найперше, що потрібно зробити новим батькам, – налагодити з нею *особистісне спілкування*.

Першим кроком до такого спілкування можуть бути ігри і вправи, які розвивають пізнавальну сферу. Про те, як розвивати пізнавальну сферу дитини із затримкою психічного розвитку, ми вже розповідали. Крім того, систематичні заняття з дитиною потрібні не лише для корекції її інтелектуального розвитку: сприймання, пам'яті, мислення, розвитку мовленнєвої діяльності. Такі заняття є могутнім чинником для налагодження особистісного спілкування. Систематична спільна діяльність викликає у дитини бажання спілкуватися з дорослим: ставити запитання, обговорювати з ним найрізноманітніші події, що відбуваються у навколишньому світі.

Налагодження особистісного спілкування. Дорослий має поводитися таким чином, щоб дитина прагнула поділитися з ним своїми проблемами: розповідати про свої радощі й образи, страхи і переживання. Вона має відчути, що її люблять, рахуються з її думкою, що вона комусь потрібна. Особистісне спілкування налагоджується поступово і починається зі спілкування віч-на-віч. У процесі такого спілкування важливо, щоб дитина повірила у щирість батьків. Саморозкриття відбувається поступово, невеликими "дозами", які збільшуються в міру того, як вона починає довіряти дорослому. А для цього потрібно зберігати в таємниці всю інформацію, якою вона ділиться з вами.

Щоб краще зрозуміти дитину, можна використати метод

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

систематичного спостереження. Для його проведення пропонуємо такі рекомендації.

•Перш, ніж робити якісь висновки про дитину, поспостерігайте за нею у різних ситуаціях. Ви помітите відмінність між тим, як вона поводиться на вулиці, у кімнаті, а також під час спілкування з дорослими, братами, сестрами.

•Уважно спостерігайте за дитиною й умійте вислухати її.

•Запитайте себе, як часто вона усміхається і що викликає у неї усмішку. Людина, яка рідко сміється, зазвичай, незадоволена собою і життям.

•Прислухайтеся до інтонації її голосу. Сум може свідчити про внутрішній дискомфорт.

Як усувати шкідливі звички дитини.

Коли дитина потрапляє у сім′ю, нові батьки можуть виявити у неї ту чи іншу шкідливу звичку, що виникає внаслідок дефіциту материнської уваги і ласки. Це може бути смоктання пальця, язика, губи, одягу, постільної білизни тощо, крутіння і висмикування волосся, хитання головою з боку в бік, гризіння нігтів, онанізм. Малюк, позбавлений догляду, ласки, відчуває нудьгу або страх, тому шукає заспокоєння, відволікається доступними для нього діями.

Усунення таких станів потребує обов’язкової консультації з дитячим психіатром.

*Батьки мають пам’ятати: якщо є шкідлива звичка – слід боротися зі звичкою, а не з дитиною***.** Марною буде, скажімо, спроба намазати палець гірчицею, щоб подолати звичку смоктати його. Водночас, не треба вимагати обіцянок відмовитися від шкідливої звички. Дитина обіцяє, однак змушена порушувати дане слово, оскільки звичка сильніша за неї. У такий спосіб формується нова шкідлива звичка – порушувати обіцяне. Покарання лише ускладнює ситуацію. Малюк починає вдаватися до шкідливої звички, щоб утішити себе після покарання, і ще більше усамітнюється, страждає від того, що його не розуміє дорослий, гостро відчуває провину і невпевненість.

Усувати шкідливі звички потрібно терпляче, витрачаючи на це стільки часу, скільки вони формувалися. Не забувайте, що причиною цього є недостатня увага. Отже, батькам треба бути дуже уважними до дитини і робити так, щоб у неї не було часу для шкідливої звички. Якщо ви помітили, що вона усамітнилася, залучіть її до гри, заняття, сприяйте грі з однолітками.

Батькам слід пам’ятати: боротьба зі шкідливою звичкою – це боротьба з *невпевненістю, тривожністю, песимізмом*.

Якщо дитина гризе нігті, їх необхідно коротко обрізати. Можна дозволити гризти кінець ручки, але стежити, щоб вона була чистою. Якщо

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

дитині захочеться погризти нігті, запропонуйте їй потерти одна об одну долоні. Її якомога наполегливіше слід спонукувати боротися з цією звичкою самостійно, пояснюючи шкоду, вказуючи на неестетичний вигляд пальців з обгризеними нігтями, вчити самоконтролю. Важливо підбадьорювати малюка: "Ти це обов'язково подолаєш, не журися", активно допомагати у складних ситуаціях, оскільки саме у них він найчастіше вдається до шкідливої звички. Нігті гризуть невпевнені у собі діти. Тому боротьба з невпевненістю – головна умова усунення цієї звички. Якщо малюк смокче палець, рекомендації такі самі. Найчастіше він це робить перед сном. Тому перед тим, як укласти його в постіль, запропонуйте активно порухатися або 10–15 хв пострибати зі скакалкою.

Підґрунтям шкідливих звичок найчастіше є знижений настрій, схильність до депресії. Тому все, що сприяє хорошому настрою, допомагає усувати шкідливі звички.

Це мають знати всі батьки

Ми розглянули, як виховувати дитину з особливостями психічного розвитку. Існують і загальні правила виховання дітей, підтверджені психологічними дослідженнями та педагогічною практикою. Ці правила такі.

Особливістю дошкільників і молодших школярів є *навіювання*. Навіть у немовляти можна викликати почуття ніяковості – інтонаціями докору і відповідною мімікою. **Пам'ятайте,** не слова, а їхнє емоційне забарвлення та інтонація, спрямовані на немовля, викликають у нього відповідну емоційну реакцію.

На виховання негативно впливає нерозуміння батьками особистісного розвитку дитини. Скажімо, батьки вважають малюка впертим, не розуміючи того, що він не може впоратися з новим дорученням через особливості свого психічного чи фізичного розвитку або стану. Тому намагайтеся зрозуміти дитину, якомога частіше запитуйте себе: "Чому малюк так поводиться?"

Для формування особистості неприпустимим є неприйняття батьками дитини. Воно може виникати через нерозуміння поведінки, зумовленої низкою хворобливих проявів, своєрідністю індивідуальних рис особистості, загостренням особливостей темпераменту, внаслідок хворобливого стану дитини. Підґрунтям неприйняття є ігнорування почуття власної гідності дитини, коли батьки відчувають внутрішнє незадоволення нею, вона їх постійно дратує, вони не довіряють досвіду, який у неї формується; нехтують її віковими можливостями і потребам, особливо якщо стосунки в сім'ї надмірно жорсткі, навіть деспотичні. Або, навпаки, має місце вседозволеність. Неприйняття дуже часто призводить до неврозів, страхів,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

депресії, затримки психічного розвитку. Цей чинник найвпливовіший у перші роки життя малюка, коли потреба у максимально емоційно-теплих стосунках з матір'ю надзвичайно необхідна.

Батькам у вихованні дитини слід уникати, з одного боку, невідповідності між власними вимогами і сподіванням, а з другого – можливостями і потребами дитини. Найчастіше це виникає тоді, коли має місце упертість, психічна розгальмованість чи загальмованість дитини, внаслідок ураження центральної нервової системи. **Треба пам'ятати** – непослідовність вимог до дитини, тобто невідповідність між вимогами і контролем, призводить спочатку до збудження нервових процесів, а потім до їх перезбудження і втоми, а відтак – до стану психічного напруження.

Конфліктність у стосунках між батьками і дитиною може виникати через негнучкість батьків. Так, батьки або недостатньо враховують ситуацію, або невчасно реагують на неї, тобто програмують вимоги, не враховуючи ситуацію, нав'язують власну думку.

Неприпустимими є ставлення до дитини, що виявляється у запровадженні жорсткої дисципліни й обмеженні самостійності; застосуванні примусу і репресивних заходів, зокрема й фізичних покарань; постійному контролі за поведінкою; нав'язуванні дорослими будь-якої точки зору; категоричності суджень, наказового, безапеляційного тону; у прагненні підкорити собі дитину.

У вихованні небезпечною є також гіперсоціальність. Це виховання проявляється у надмірній "правильності" і не враховує індивідуальні особливості особистості. Йому притаманні елементи формальності, відсутність емоційного контакту, щирості і безпосереднього вияву почуттів у стосунках. Батьки ніби виховують дитину за попередньо складеною програмою. Вони не зважають на її особистість, вікові потреби та інтереси, психічний і фізичний стан.

У вихованні **не треба вдаватися до надмірного моралізаторства**. Наприклад, батьки весь час соромлять: "Ти дуже поганий, гарні діти роблять так... Як тобі не соромно" та ін. Надмірна кількість зауважень і осуду, зрештою, призводить до того, що вони перестають діяти.

Потрібно всіляко уникати недовіри до дитини – до її можливостей, життєвого досвіду, який збагачується. Не треба надмірно регламентувати і надмірно контролювати поведінку; вдаватися до надмірного піклування; численних пересторог і погроз. **Потрібно довіряти дитині, вірити у її самостійність.**

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Дитина щаслива, якщо у сім′ї панують теплі стосунки; вона знає, що її люблять, завжди вислухають і підтримають, дадуть пораду; дозволяють виявляти власні почуття, чутливі до її потреб; якщо члени сім′ї прості і безпосередні у спілкуванні і між ними немає розходжень щодо виховання дитини.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 3.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Коли перший шок батьків, які дізналися, що їхня дитина має порушення слуху і це невиліковно, минає, коли трохи відпускає біль, тоді настає час боротьби. Боротьби за свою дитину, безумовно, найкращу у світі. І ось тут головне – не втратити час!

З досвіду батьків

Шановні дорослі, ви маєте пам'ятати, що найбільша помилка – це безконтрольно пустити все на самоплив.

З досвіду батьків

Необхідно озброїтися терпінням, терпінням і ще раз терпінням!

З досвіду батьків

Хочеться одразу сказати батькам: буде важко, дуже ... Але ж ми це робимо задля того, щоб наша дитина (най-найкраща) мала змогу жити повноцінним життям, спілкуватися з однолітками. Ми просто зобов'язані зробити все можливе, а іноді й неможливе. Що ми і робимо кожного дня!

З досвіду батьків

Спочатку ми не переймалися – діти різні, одні починають говорити раніше, інші – пізніше. Згодом стали помічати, що вона часто не реагує на оклик, на прохання. Гадали, дитини загралася, задумалася і тому не чує ...

З досвіду батьків

Прохання до всіх батьків: будьте уважні до своїх дітей – спостерігайте, придивляйтеся, прислухайтеся, не соромтеся запитати сто разів у різних спеціалістів: чи все добре з моєю дитиною?

З досвіду батьків

Нині все набагато легше, дочка навчається у другому класі, у неї є друзі та подруги, говорить добре, намагається бути найкращою. Немало труднощів доведеться їй ще пережити, доведеться доводити все життя, що вона така ж повноцінна людина, як і всі інші. Але сподіваюсь, що найстрашніше для неї вже позаду.

З досвіду батьків

Наша дитина найкраща у світі!

Мама і тато

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Порушення слуху – вирок чи особливий стан?

Порушення слуху – не привід для розпачу, а глухота – не вирок, винесений дитині природою. Адже тисячі нечуючих людей живуть повноцінним життям, діти зростають розумними, вихованими і щасливими, юнаки і дівчата отримують освіту та обирають професію, влаштовують особисте життя. Це своєрідний виклик долі, випробування, яке слід прийняти мужньо, щоб своїми страхами та пригніченістю не нашкодити настрою, самоусвідомленню дитини як повноцінного члена суспільства, своєрідної і самобутньої особистості. Відомо чимало прикладів, коли глухі люди досягали високого соціального статусу, добре опановували словесне мовлення, навіть іноземні мови. Ще більше можливостей у дітей зі зниженим слухом. На сьогодні близько 30% осіб з глибоким порушенням слуху продовжують навчання після школи, підвищують свій освітній рівень. Головне – допомогти дитині почуватися впевнено, бути щасливою, знайти своє місце у житті. Щоб досягти цієї мети, батькам знадобляться нові знання про особливості їхньої дитини, про можливості її розвитку, прийоми навчання та виховання.

Що таке порушення слуху?

Втрата слуху у ранньому віці впливає на перебіг психічного розвитку дитини і призводить до виникнення низки інших порушень. Насамперед, порушення слуху негативно позначається на розвитку мовлення дитини, перешкоджає нормальному формуванню словесного мислення, порушує процеси пізнання довкілля.

Спостерігається безпосередня залежність розвитку мовлення від ступеня втрати слуху.

При незначному зниженні слуху відхилення в розвитку мовлення незначні. Вони досить легко піддаються виправленню. Це дає дитині змогу успішно навчається у загальноосвітніх закладах.

При значній втраті слуху спостерігаються більш суттєві порушення у розвитку мовлення.

При тяжкому порушенні слухової функції, глухоті, самостійне оволодіння мовленням і сприймання мовлення оточуючих стає неможливим. У більшості випадків при глухоті у дитини залишаються певні слухові відчуття, які дають їй змогу сприймати гучні звуки довкілля та окремі звуки мовлення на близькій відстані. Однак, без спеціального навчання мовлення такої дитини майже не розвивається.

Глухі діти не в змозі самостійно навчитися говорити.
Діти зі зниженим слухом самостійно накопичують словниковий запас, але він є невеликим, а вимова не досконалою.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Чому потрібно перевіряти слух у дитини?

У батьків, зазвичай, виникають сумніви щодо стану слуху у дитини, якщо вона не реагує на звуки іграшок, радіоприймача, телевізора, не озирається, коли її кличуть і вчасно не навчається говорити. Втім, досить часто, батьки довго не помічають ознак порушення слуху. Адже, навіть при втраті слуху, дитина реагує на гучний стук, повертається, коли на підлогу впав важкий предмет, відчуває кроки, коли не бачить того, хто йде. Всі ці звуки супроводжуються досить сильною вібрацією. Саме її і сприймає дитина, але не через органи слуху, а переважно через м'язи і кісткову тканину. Реакція дитини на вібрації може стати причиною помилкового висновку батьків про збереженість слуху, що й затримує їх звернення до спеціаліста. Дитина також може реагувати на потік повітря, який супроводжує мовлення, коли ви щось говорите їй, знаходячись поруч. Малюк може відчути потік повітря, який з'являється, коли відчиняються двері у приміщенні. Реакція дитини (озирнулася або пішла до вхідних дверей) також може бути сприйнята батьками як реакція на звук. Ще важче помітити порушення, якщо у дитини не глухота, а помірне зниження слуху.

Щоб переконатися у тому, що дитина добре чує – потрібне спеціальне обстеження. Проводити його і робити висновок про стан слуху може тільки спеціаліст.

У практиці роботи дитячих садочків бувають випадки, коли в молодшу групу потрапляє дитина зі зниженим слухом. Помітити помірне порушення слуху у маленької дитини буває складно. Зовні рухлива, галаслива дитина реагує на звуки, сприймає інтонацію і ритм мовлення оточуючих. Іноді наслідує їх. Отже, ніхто не підозрює в неї порушення слуху. Але минає час, і її однолітки починають досить виразно говорити, цікавляться навколишнім світом, ставлять численні запитання дорослим, а вона ще довго спілкується окремими словами, які вимовляє нечітко і незрозуміло для оточуючих.

Батькам і педагогам дитячого садочка, де перебуває дитина, не спадає на думку, що ці недоліки мовлення пов'язані з порушенням слуху. Вони пояснюють їх деякою затримкою в розвитку, яка з часом минеться, оскільки дитина любить слухати музику, дивиться телевізор, танцює під веселий наспів. Однак, згодом дорослі помічають, що дитина не тільки має дуже обмежений і до того ж спотворений запас слів, а й не завжди розуміє звернене до неї мовлення.

Коли подібна невідповідність між віком дитини і розвитком її мовлення стає очевидною, батьки починають шукати причини такого стану, звертаються до логопеда або до дитячого психіатра. На жаль, у цих спеціалістів теж не завжди виникає підозра про зниження слуху. Бувають випадки, коли цей розлад розпізнається у дитини тільки перед вступом до школи при обстеженні слухової функції в отоларинголога. При ранній діагностиці розладів слуху, слухопротезуванні, спеціальній корекційній роботі батьків і педагогів недорозвинення мовлення можна було б уникнути і

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

така дитина могла б успішно навчатися у масовій школі.

Бувають випадки, коли про порушення слуху у своєї дитини батьки дізнаються під час її навчання у школі. У таких дітей, крім незначних порушень у звуковимові, помітні особливості поведінки. Вони часто не виконують доручень учителя, неправильно відповідають на запитання. Особливі труднощі виникають у цих учнів при засвоєнні навичок письма та читання. На письмі характерними для них є пропуски, заміни, перестановки букв, помилки в закінченнях слів. Не володіючи достатньою мірою звуковим складом слова, ці школярі пишуть так, як чують і вимовляють. Недостатнє оволодіння граматичною будовою мови зумовлює обмежене розуміння усного повідомлення вчителя чи сприймання навчального тексту.

Доцільно перевіряти слух кожної новонародженої дитини. Адже без спеціального обстеження самостійно батьки не завжди можуть помітити у дитини глухоту, тим більше – часткове зниження слуху.

Коли потрібно перевіряти слух дитини?

При виникненні підозри про порушення слуху у малюка батькам слід негайно звернутися за консультацією до міського/обласного сурдологічного кабінету, чи до лікаря отоларинголога, де спеціалісти зможуть виявити у порушення слухової функції, що дасть змогу надати відповідне навчання у найбільш сприятливий період розвитку.

Дуже важливо якомога раніше виявити у немовляти порушення слуху, щоб вже в перші місяці життя розпочати цілеспрямовано допомагати дитині розвиватися. У багатьох країнах світу слух дитини обов’язково перевіряють у пологовому будинку та, вже в перші тижні життя, розпочинають допомагати їй почути світ та добре розвиватися. В Україні поки що так не відбувається. Тому батьки мають самостійно потурбуватися про те, щоб перевірити слух маляти. Робити це потрібно ***в перші місяці, а краще – у перші тижні життя.***

Як допомогти почути світ?

На сучасному етапі розвитку науки і техніки відбулися прогресивні зміни в галузі реабілітації дітей з порушеннями слуху. З’явилися об’єктивні методи діагностики, які дають змогу виявити порушення слуху у новонароджених малюків; створено високоефективні цифрові ***слухові апарати***; розроблено технології слухопротезування дітей раннього віку; широко застосовується метод ***кохлеарної імплантації***, який забезпечує людям зі значною втратою слуху можливість чути; впроваджуються у практику новітні ***педагогічні методи реабілітації*** дітей раннього віку зі зниженим слухом та глухих.

Слухопротезування.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

У багатьох випадках слуховий апарат може значною мірою покращити сприймання звуків. Добирають слухові апарати з урахуванням віку дитини, захворювання, що спричинило розлад слуху, та стану слухової функції.

Наразі в Україні є широкий вибір індивідуальних слухових апаратів для дітей – найсучасніших, найдосконаліших. Важливо правильно, професійно підібрати саме такий слуховий апарат, який найкраще в змозі допомогти конкретній дитині. Дитина навіть із важким порушенням слуху з його допомогою зможе не тільки почути сигнал машини на дорозі, ритм гучної музики, а й частково сприйняти гучне мовлення біля вуха. Однак, просто одягти дитині слуховий апарат замало. Потрібно привчати її сприймати нові для неї звучання, поступово збільшуючи час перебування з апаратом аж до постійного використання. У період адаптації особливо важливо звертати увагу дитини на різні звуки, порівнювати їх, визначати джерело, місце звучання, розрізняти голоси, визначати тривалість звучання, кількість звучань. Така щоденна робота допоможе дитині звикнути до слухових апаратів, навчитися прислухатися та отримувати від різноманітних звучань багато корисної і цікавої інформації. Проте, на жаль, відновити слух глухої дитини повністю не здатний жодний, навіть найсучасніший і найдосконаліший слуховий апарат. Тому ***слухопротезування варто вважати необхідною обов'язковою допомогою дитині***, але не можна розглядати його як спосіб вирішення всіх проблем, пов'язаних із порушенням слуху дитини.

Кохлеарна імплантація (КІ).

Кохлеарна імплантація – різновид слухопротезування. Але, на відміну від традиційного слухового апарату, який підсилює акустичні сигнали, кохлеарний імплант перетворює їх в електричні імпульси, стимулюючи слуховий нерв. Ці імпульси передаються по слуховому нерву у слухові центри мозку і викликають там слухові відчуття. Таким чином, людина чує мовлення, звуки довкілля, музику.

Кохлеарний імплант дає змогу всім пацієнтам чути навіть тихі звуки у всьому частотному діапазоні (пороги слуху з КІ становлять 30-40 дБ). Але мовленнєві сигнали, які передає КІ, спотворені. Тому діти і дорослі, які втратили слух після оволодіння мовленням, мають вчитися розуміти їх з допомогою КІ, що відбувається у процесі спеціальних занять із сурдопедагогом.

За допомогою сучасних моделей КІ значна кількість дітей, які втратили слух у більш пізньому віці, тобто вже мали навички мовленнєвого спілкування, після місяця навчання починають сприймати і розуміти мовлення оточуючих в різних ситуаціях на слух, а після 12 місяців реабілітації – вільно розмовляють по телефону.

Для вирішення питання про доцільність проведення кохлеарної імплантації дитина має пройти комплексне діагностичне обстеження у медичному закладі, де проводитиметься операція.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Ефективність використання слуху за допомогою КІ для сприймання мовлення залежить від того, в якому віці зроблена імплантація. Велике значення для ефективності використання слуху з допомогою КІ для сприймання мовлення має досвід систематичних занять із сурдопедагогом, ступінь сформованості пізнавальних, слухових і мовленнєвих навичок, а також наявність умов для післяопераційної слухомовленнєвої реабілітації дитини за місцем проживання (систематичні заняття із сурдопедагогом і логопедом, активна участь батьків у цьому процесі).

Таким чином, сучасні методи діагностики, протезування та реабілітації дітей з порушеннями слуху відкривають нові шляхи та можливості для ефективного навчання, подальшої інтеграції таких дітей у світ чуючих.

Якою мовою спілкуватися і навчати?

Це питання постає перед батьками одразу після того, як з'ясовується, що у дитини порушений слух.

З часів, коли було розпочато колективне навчання дітей з порушеннями слуху і до сьогодні співіснують педагогічні системи, які відрізняються використанням тих чи інших засобів спілкування. Одні віддають перевагу жестовій мові, інші – словесній, треті – вважають за доцільне поєднувати словесну і жестову мову у процесі навчання і побутового спілкування.

Сьогодні на зміну спільним для всіх дітей з порушеннями слуху педагогічним системам приходить індивідуальний добір прийомів, методів, засобів, у тому числі мовленнєвих.

Так, дитину, яка росте в родині глухих людей – носіїв жестової мови і володіє нею, навряд чи правильно було б відучувати від звичного для неї спілкування рідною жестовою мовою, ігнорувати її знання і починати навчати словесної мови „з нуля", не базуючись на жестовій як першій, рідній. Вочевидь, таку дитину варто вчити словесної мови як другої (за аналогом іноземної мови), спираючись на знання жестової, порівнюючи, використовуючи переклад із словесної на жестову і навпаки.

Водночас, дитину з порушенням слуху із родини чуючих, якій вчасно діагностовано порушення слуху (в перші місяці життя), яка вчасно і якісно слухопротезована, з раннього віку отримує постійну допомогу сурдопедагога та батьків, має хороші мовленнєві здібності, можна і доцільно навчати передусім словесного мовлення, а жестову мову використовувати як допоміжну. Такий підхід тим більше виправданий, якщо дитина має залишки слуху, що дають їй змогу на слуховій основі засвоювати (хоч і не повною мірою) мовленнєвий матеріал, який у процесі навчання буде поповнюватися, уточнюватися, виправлятися.

Відтак, ***питання про те якій мові, словесній чи жестовій, віддавати перевагу***, яку з них використовувати як основну, а яку як допоміжну, якою мірою залучати допоміжну, з якої мови починати і коли залучати другу, на нашу думку, ***варто вирішувати індивідуально, орієнтуючись, передусім, на побажання батьків, родинні традиції та можливості дитини.***

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Як спілкуватися з дитиною?

Правильно організоване спілкування має надзвичайно великий навчальний і виховний потенціал. Спілкування – безцінне джерело мовленнєвого розвитку дитини з порушенням слуху. Щоб ним скористатися важливо пам'ятати, що:

1. Щоб розвивалося словесне мовлення дитини з порушенням слуху, з нею необхідно постійно спілкуватися.

2. Словесне мовлення дитини потрібно формувати під час спілкування у спільній діяльності: під час виконання побутових дій, режимних моментів, малювання, ліплення, конструювання, гри.

Говорити з малюком потрібно:

- ***однією літературною словесною мовою (не змішувати українську і російську, діалектну);***
- ***у нормальному темпі, не поспішаючи, але й не уповільнювати, не розтягувати мовлення штучно;***
- ***при достатньому освітленні;***
- ***голосом нормальної сили (на відстані можливо дещо гучніше);***
- ***чітко промовляти, не „ковтати" закінчення;***
- ***дотримуватися правильних інтонацій;***
- ***не відвертатися;***
- ***не робити зайвих рухів, які можуть відвернути увагу;***
- ***емоційно заохочувати дитину до спілкування.***

Якщо дотримуватися цих правил, буде простіше залучити малюка до спілкування, а йому легше зрозуміти співрозмовника.

Зрозуміло, що дитина не одразу, а лише з часом почне розуміти сказані дорослим слова.

Коли починати навчання?

Починати навчати потрібно одразу після того, як виявлене порушення слуху у дитини.

Де навчати дитину?

У нашій країні для дітей з порушеннями слуху існують ***спеціальні дошкільні заклади та спеціальні групи при загальноосвітніх дитячих садочках***. Сурдопедагоги і вихователі цих установ допомагають малюкам опанувати словесне мовлення, набути знань про навколишній світ, навчають їх читати, писати, лічити. Такі заклади обладнані звукопідсилювальною апаратурою та іншими спеціальними технічними засобами, які допомагають

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

у навчанні дітей. Крім традиційних, проводяться додаткові заняття з розвитку слухового сприймання, формування вимови та розвитку мовлення.

Нині у багатьох містах нашої країни відкриваються ***Центри*** допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку, в тому числі дітям з порушеннями слуху («СУВАГ», «ВАБОС», «Аврора» та ін.).

Концентрація в одному закладі сучасної діагностичної апаратури, наявність кваліфікованих сурдопедагогів, психоневрологів, логопедів дає змогу провести повне обстеження дитини, своєчасно встановити порушення слухової функції, визначити необхідність і обсяг подальшої роботи та лікування. Ефективність роботи у Центрі забезпечується поєднанням таких основних напрямів:

- рання діагностика, завдяки якій з'ясовуються причини порушення слуху (локалізація ураження, ступінь втрати слуху);
- якісне слухопротезування у ранньому віці;
- забезпечення спільної роботи сурдопедагога-реабілітатора, дитини та батьків (обов'язкова їх присутність на заняттях та навчання малюка в домашніх умовах);
- використання спеціальної звукопідсилювальної апаратури;
- систематичні індивідуальні та групові заняття з фонетичної ритміки та музичного стимулювання;
- заняття з розвитку розумових здібностей дитини.

Ця робота спрямована на досягнення максимального розвитку слухового сприймання; використання всіх видів відчуттів (слухового, зорового, тактильного).

Індивідуальний підхід до дитини, вибір сучасних методів і прийомів роботи, що відповідають її можливостям, тісна співпраця з батьками забезпечують високі результати реабілітації, сприяють її інтеграції та соціалізації.

В останні роки у всьому світі дедалі більшої популярності набуває навчання і виховання дітей з порушеннями слуху разом з їхніми ровесниками із збереженим слухом ***(інклюзивне навчання).*** Така форма навчання запроваджується і в нашій країні. В інклюзивних закладах надається весь спектр спеціальних послуг, необхідних дитині з порушенням слуху: проводяться додаткові корекційні заняття, використовується звукопідсилювальна апаратура та технічні засоби, які допомагають опанувати словесне мовлення, працюють відповідні спеціалісти, педагоги обізнані у питаннях особливостей розвитку і навчання дітей з порушеннями. Безперечною перевагою такого навчання є можливість перебувати у звичайному середовищі, спілкуватися з однолітками, незалежно від того порушений чи збережений їхній слух.

Діти з незначною втратою слуху можуть навчатися в ***дошкільних закладах загального типу*** за умови слухопротезування, копіткої

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

повсякденної роботи батьків з розвитку мовлення та індивідуального підходу педагогів до процесу навчання і виховання.

У звичайному дитячому садочку дитину зі зниженим слухом необхідно посадити попереду, щоб вона мала змогу бачити обличчя педагога і стежити за артикуляцією, що значно полегшить сприймання і розуміння того, про що йдеться на занятті. Для того, щоб дитина не відставала від своїх однолітків у розвитку мовлення і мислення, з нею необхідно додатково працювати.

Доцільно заздалегідь ознайомлювати її з новим матеріалом, щоб у групу дитячого садочка або до школи вона приходила вже підготовленою до сприймання нового матеріалу, який педагог пояснюватиме на занятті. Дитину зі зниженим слухом треба раніше, ніж інших дітей, навчити читати й писати, оскільки написане слово сприймається нею краще, ніж почуте.

За таких умов, при постійній спільній роботі батьків і педагогів, дитина з незначною втратою слуху може успішно навчатися як у дошкільному закладі, так і в загальноосвітній школі.

Відомі випадки успішного навчання у закладах загального типу і дітей зі значною втратою слуху, глухих. Це можливо за умов раннього слухопротезування, своєчасної педагогічної корекції та повсякденної багатопланової роботи батьків з розвитку у їхньої дитини мовлення, мислення, допомоги в опануванні знань.

Допомога дефектолога необхідна кожній дитині з порушенням слуху, яка навчається у закладі загального типу.

Сурдопедагог, враховуючи особливості кожного дошкільника, забезпечить ефективну професійну допомогу з розвитку слуху, сприймання і розуміння мовлення оточуючих, та власного мовлення, формування правильної звуковимови тощо.

Спеціальну допомогу дитині з порушенням слуху надають у таких закладах:

1) ***спеціальних дитячих яслах-садочках;***
2) ***спеціальних групах при загальноосвітніх яслах-садочка;.***
3) ***реабілітаційних центра;.***
4) ***інклюзивних закладах.***

Де б не перебувала дитина, вона потребує допомоги спеціалістів і батьків.

Як організувати навчання вдома?

Сім′я у вихованні цих дітей відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки формування елементарних понять, розвиток розумових здібностей, набуття певних навичок і знань відбувається не тільки на спеціальних заняттях у дитячих садочках, а й безпосередньо під час спілкування в родині.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

У молодшому віці дитина з порушеннями слуху здебільшого неорганізована, не вміє гратися, контактувати з іншими людьми і дітьми.

Першочергове завдання батьків дитини з порушенням слуху – навчити малюка наслідувати дії дорослого, усвідомлювати свої дії, гратися, дотримуючись правил гри.

Коли дитина починає відвідувати дитячий садок, батькам варто вже з перших днів налагодити тісний зв'язок із сурдопедагогами і вихователями, оскільки тільки спільна робота сім'ї та педагогів може забезпечити повноцінний розвиток кожної дитини.

Починається така робота з того, що батьки підтримують вдома той режим, який установлено в дитячому садку. Нехтування цим може призвести до таких негативних проявів у поведінці дитини, про які розповіла нам мама Катрусі П.

У суботу та неділю, коли Катруся бувала вдома, вона часто дратувалася, вередувала, не хотіла самостійно вдягатися, їсти тощо. З'ясувалося, що причина такої поведінки дівчинки – зміна розпорядку дня, до якого звикла Катя в дитячому садку. Батьки пізно ввечері вкладали донечку спати, не завжди забезпечували дитині денний відпочинок.

Бажано, щоб вдома у малюка був власний ігровий куточок, в якому знаходяться іграшки, фарби, альбом для малювання тощо. Влаштовуючи такий куточок, батьки мають пам'ятати, що справа не в кількості іграшок, а в правильному їх доборі.

У Віті Г. вдома дуже багато різних іграшок, але хлопчик ними не грається, тільки розкидає по всій квартирі та постійно ламає. Коли мама чи тато заходять із сином до крамниці, він вимагає, щоб йому купували нові іграшки, і батьки, аби догодити дитині, виконують забаганки. Вдома ж хлопчик грається новою іграшкою годину-другу, а потім відкидає її геть і більше ніколи нею не цікавиться.

Щоб інтерес до іграшки не втрачався, а навпаки, зростав, малюка треба навчити виконувати з нею багато різних дій, підказувати йому сюжети нових ігор. Отже, замість великої кількості різноманітних іграшок, досить придбати дві-три звичайні ляльки та різні речі, потрібні для ведення "лялькового господарства" (лялькові меблі, посуд тощо), дитячий "конструктор", кілька машинок різного кольору. Проте, помилково вважати, що за наявності іграшок дитина сама навчиться самостійно гратися.

Допомогти своїй дитині навчитися гратися мають батьки.

Підсумовуючи, перерахуємо ті кроки, які необхідно зробити батькам дошкільника з порушенням слуху, щоб допомогти дитині розвиватися:

Крок 1. У перші місяці життя перевірити слух дитини.

Крок 2. Забезпечити раннє слухопротезування дитини на обидва вушка.

Крок 3. Обрати навчальний заклад, в якому перебуватиме дитина та

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

надаватиметься спеціальна педагогічна допомога.

Крок 4. Організувати навчальне середовище вдома: постійно розмовляти з дитиною, все називати, коментувати і пояснювати та проводити заняття з розвитку мовлення і формування вимови.

Далі ми пропонуємо батькам систему завдань з розвитку мовлення, мислення дитини, ознайомлення з навколишнім світом, які можна використати у роботі з малюком з порушенням слуху вдома.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Розвиваємо слух.

Розвиток слухового сприймання відбувається за такими напрямами:

1. Визначати є звук чи немає.
2. Визначати звідки чується звук (напрямок звучання).
3. Визначати кількість звучань.
4. Розрізняти гучне й тихе звучання.
5. Розрізняти різні немовленнєві звучання оточуючого світу.
6. Сприймати та розрізняти на слух та на слухо-зоровій основі мовленнєві звуки, склади, слова, словосполучення і короткі речення.

Розвивати слух дитини варто у процесі гри, застосовуючи різні варіанти вправ. Кожне завдання, в якому використовуються немовленнєві звуки, потрібно розпочинати з показу дитині предметів, що звучать, та демонстрації того, як звучить предмет. Наприклад: показати барабан, потім постукати паличками по барабану та дати постукати дитині.

Завдання варто урізноманітнювати використанням нових для дитини предметів та способами виконання завдань (із зав’язаними очима, за спиною дитини, із заплющеними очима, очима, закритими долоньками).

Мовленнєвий матеріал (звуки, склади, слова, словосполучення, речення), який дається дитині для сприймання та розрізнення, має бути знайомий дитині. Це ті звуки, які вже вчили з дитиною, слова, які використовуються у повсякденному житті, вивчалися на заняттях, значення яких зрозуміле їй.

Виконання завдань зі сприймання та розрізнення мовленнєвих звуків має специфіку, порівняно з роботою з не мовленнєвим матеріалом. Під час роботи з розвитку слуху з використанням звуків, складів, слів, словосполучень, речень варто віддавати перевагу одночасному слуховому і зоровому сприйманню. Тому вправи зі сприймання, впізнавання та розрізнення мовленнєвих звучань радимо виконувати так, щоб дитина не заплющувала очі. Потрібно звертати увагу дитини на обличчя дорослого, показати як під час промовляння рухаються губи, яке положення займає язик, вказати на відстань між зубами тощо. Промовляти потрібно чітко, голосом нормальної сили, без надто демонстративної артикуляції та голосного

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

промовляння. Одночасне сприймання на слух та з допомогою зору допоможе дитині зорієнтуватися у мовленні, навчитися використовувати для сприймання мовлення одночасно і слух, і зір.

Важливо правильно підібрати відстань, з якої дитина сприйматиме звучання. Оскільки діти дуже різняться за станом слуху, універсальних рекомендацій щодо відстані від джерела звуку до дитини не може бути. „Робочу" відстань потрібно встановити практично. Дорослий спочатку знаходиться на мінімальній відстані від дитини, потім відходить далі, ще далі. Відстань, з якої дитина сприймає звуки, поступово від заняття до заняття збільшується. Необхідно враховувати, що відстань до джерела звучання за спиною дитини має бути меншою, ніж спереду від дитини.

Пропонуємо зразки вправ для роботи з кожного напряму.

1. *Дорослий знаходиться за спиною у дитини. У дитини в руці прапорець. Дорослий подає сигнал (дує у дудку, стукає у барабан, дзвенить дзвіночком, стукає ложкою по каструлі тощо), а дитина, почувши його, піднімає вгору прапорець.*

Щоб урізноманітнити заняття, варто пропонувати дитині реагувати на звук плесканням у долоньки, тупанням ніжкою, підняттям кольорової картки, будь-яким рухом або голосовим сигналом, словами: „є" або „немає", „чую" або „не чую".

2. *Дитина стоїть у центрі кімнати із зав'язаними (заплющеними) очима. Спереду, ззаду, праворуч і ліворуч – задіяні у грі члени родини. Учасники гри по черзі подають звукові сигнали (з допомогою музичних іграшок, будь-яких предметів, голосу), а дитина ручкою вказує звідки чує звук. Якщо у занятті бере участь тільки один дорослий, він може змінювати своє розташування. У такому випадку необхідно стежити, щоб переміщення було тихим і обережним, оскільки дитина може сприйняти вібрацію через підлогу.*

3. *Дорослий стукає у барабан (дує у дудку, дає сигнал дзвіночком, промовляє голосний звук тощо) один або багато разів. Потім, коли дитина навчиться рахувати, сигналів дають два, три і т. д. Звуки можна подавати за спиною дитини та з різних боків від неї (якщо заплющені очі). Спочатку вчать визначати один чи багато разів подавався сигнал, а потім, коли дитина навчиться рахувати, скільки сигналів прозвучало.*

На запитання: „Скільки?" дитина може відповідати, піднімаючи зображення однієї або багатьох фігурок, таблички з написами „один" або „багато" (пізніше – із цифрами), плескаючи у долоньки, тупаючи ніжкою один або багато разів (а пізніше – стільки разів, скільки було звучань), словами „один" або „багато" (пізніше „один", „два" і т. д.).

4. *Спочатку дитині демонструють гучне і тихе звучання. Дитина спостерігає за тим, як сигнал подається. Потім поза полем зору дитини сигнал дають знову сильний та слабкий почергово (наприклад: сильно та слабко дують у дудку, сильно та слабко вдаряють у бубон, вмикають тиху і гучну музику, тихо і голосно промовляють окремі голосні звуки, склади,*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

слова). Гучність звучання добирається залежно від можливості дитини сприйняти сигнал.

На запитання: „Тихо чи гучно?” дитина може відповідати словами, піднімати вгору руку („гучно”) або опускати вниз („тихо”), показувати картку одного з двох кольорів (наприклад: червона картка означає „тихо”, а синя – „гучно”) або використовувати інші знаки.

5. *Дитина знаходиться у центрі кімнати, її оточують стільцями, на яких розкладені барабан, бубон, дудочка, свисток, дзвіночок. Малюк заплющує очі, а дорослий стукає у барабан (грає на дудці, дзвенить дзвіночком тощо). Дитина відкриває очі, вказує на той інструмент, який звучав або/та називає його. Доцільно варіювати різні звучання.*

Спочатку для розрізнення добирають 3 звучання, потім – більше. Потрібно урізноманітнювати звуки, які сприйматиме дитина, використовувати якомога більше джерел звуків. Це можуть бути музичні іграшки та іграшки, що звучать, справжні музичні інструменти, будь-які предмети побуту, які можуть звучати при постукуванні, голоси людей, голоси тварин у запису тощо. Всі звуки, які використовуються для заняття мають бути знайомими дитині. Їх потрібно продемонструвати і переконатися, що дитина знає їх і розуміє хто або що може бути їх джерелом.

Можна залучити всіх членів родини та дітей, з якими малюк товаришує. Учасники розташовуються поза полем зору дитини. Вони по черзі називають ім’я малюка (добре знайоме слово, словосполучення або коротке речення), а дитина вгадує чий голос почула, показує та називає того, хто говорив.

Для розвитку слуху на немовленнєві сигнали варто виконувати вправи на:

- розрізнення на слух висоти звучання;
- розрізнення на слух кількості звучань;
- розрізнення музичних ритмів;
- розрізнення голосів тварин та птахів;
- визначення напрямку звучання;
- визначення початку та кінця звучання;
- розрізнення джерел звучання;
- розрізнення злитих та переривчастих звучань;
- визначення темпу звучання;
- визначення сили звучання.

6. Робота з мовленнєвим матеріалом – найбільший за обсягом та складний розділ роботи з розвитку слухового сприймання. Вона триває упродовж всього дошкільного періоду, а потім продовжується і у школі. Роботу у цьому напрямі ***узгоджують та поєднують з роботою з розвитку мовлення та формування правильної вимови***. Для слухо-зорового сприймання дитині пропонують той матеріал, який вже вивчався і використовується у повсякденному спілкуванні.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Використовується такий матеріал: звуки, склади, беззмістовні ритмічні моделі з дотриманням умовної структури та наголосу (та, та-та, та-та-та); слова; словосполучення; речення; прості короткі тексти.

Для розвитку слухового сприймання на мовленнєвому матеріалі необхідно проводити вправи на:

- впізнавання та розрізнення голосів;
- визначення та розрізнення інтонацій;
- визначення слухо-зоро-вібраційно кількості вимовлених звуків, складів, слів;
- визначення місця знаходження співрозмовника на слух;
- розрізнення сили, висоти промовляння окремих звуків, складів, слів;
- розрізнення на слухо-зоровій основі складів та слів;
- визначення темпу промовляння.

Щоб допомогти дитині користуватися залишками слуху потрібно:

1. ***Привчити до постійного носіння слухових апаратів.***
2. ***Вчити використовувати залишки слуху під час повсякденного спілкування.***
3. ***Розвивати слух на спеціальних заняттях.***

Вчимо читати.

Дітей з порушеннями слуху рано починають вчити читати. Ускладнене слухове сприймання сказаних слів замінюється зоровим сприйманням написаних слів.

Навчання читання відбувається за спеціальною методикою. Починають зі сприймання цілими словами. Такий спосіб називається **глобальним читанням**. Для цього потрібно виготовити таблички з написами. На окремих паперових табличках записують назви іграшок, всіх предметів побуту, меблів, частин приміщення, страв, продуктів тощо – всього, з чим стикається дитина у повсякденному житті. Таблички розташовують на предметах (або поруч) і залишають для того, щоб дитина краще їх запам’ятовувала та до них можна було завжди звернутися, коли виникне необхідність.

Під час заняття дитина добирає такі таблички до іграшок, малюнків із зображенням різних предметів, дій, ознак. У такий спосіб дитина усвідомлює, що все має назви – слова, що вони різняться за довжиною та складом. Спершу дитина запам’ятовує і розрізняє таблички в цілому, глобально. З часом починає вирізняти складові написаного слова – букви, усвідомлює, що у різних словах є однакові букви.

Від глобального читання переходять до традиційного, аналітичного досить швидко. Ті частини слова, які важко сприйняти через слух, добре сприймаються у надрукованому вигляді. Таким чином читання певною мірою замінює ускладнене сприймання на слух.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Коли дитина вчить букви, таблички також суттєво допомагають. Рекомендуємо знаходити букви, які вивчаються, у табличках, з'ясовувати у яких словах вони є, у яких на початку слова, а у яких в кінці, у середині.

Таблички не втрачають своєї навчальної цінності і тоді, коли дитина вже навчилася читати. Тепер вони допомагають запам'ятовувати слова.

Корисна робота з розрізною азбукою:

- знаходження букв з розрізної азбуки;
- складання складів із букв розрізної азбуки;
- складання слів із букв розрізної азбуки.

Дітей з порушеннями слуху навчають:
1. Глобального читання.
2. Аналітичного читання.

Вчимо правильно вимовляти.

Дошкільник з порушеннями слуху, зазвичай, не вимовляє багатьох звуків української мови, які у її віці вимовляють інші діти, а деякі звуки говорить спотворено або замінює іншими. Це робить незрозумілим мовлення дитини для інших. Саме тому одним з найважливіших напрямів роботи з дитиною є формування правильної вимови звуків.

На перших етапах така робота полягає у підготовці до навчання правильної вимови. Перш ніж почнеться безпосередньо постановка звуків, потрібно попрацювати над диханням, голосом, потренувати мовленнєвий апарат.

Дихання.

Говоріння, як відомо, відбувається за допомоги тривалого, „економного" видихання повітря із легенів. У дітей з порушеннями слуху таке видихання потрібно тренувати. Це можна робити в ігровій формі:

- задувати ватний «м'яч» у виготовлені з картону «ворота»,
- дмухати на пір'їнку (метелика, сніжинку), підвішену до нитки,
- задувати вогник свічки,
- пускати мильні кульки,
- надувати гумові повітряні кульки,
- здувати шматочки паперу, ватні або пластмасові кульки зі столу через трубочку, виготовлену з паперу,
- протяжно, довго проспівувати голосні звуки, імітуючи політ літака (у_____), здивування (о_____!), плач немовляти (і_____), переляк (а_____!) та ін.,
- промовляти низку однотипних складів на одному видиху, поступово збільшуючи кількість складів, імітуючи гру на барабані (тататата…), співи (лалала…), ходу (туптуптуп…) тощо.

Голос.

У дітей з порушеннями слуху часто спостерігається неправильне голосове оформлення мовлення: тихий, слабкий голос, різкий та крикливий, надто високий – фальцетний, або низький – гугнявий. Виправляють порушення голосу спеціалісти. Батьки можуть допомогти у закріпленні правильного голосоутворення. Тренуванню голосу нормальної сили, висоти і тембру сприяють такі вправи:

- протяжне тривале „проспівування” голосних звуків, яке супроводжується рухами рук (фонетична ритміка). Наприклад: під час вимови *а_* дитина розводить ручки у сторони; під час вимови *о_* – піднімає руки вгору над головою і зводить кисті до утворення кола; вимовляючи *у_* – витягує руки вперед, *е_* – підводить руки вгору та опускає кисті на плечі, *и_* – руки з розкритими долонями піднімає вгору, *і_* – вказівний пальчик піднятий, решта пальців зімкнуті у кулачок, гвинтовий рух рук вгору;
- вимовляння низки складів, яке супроводжується рухами;
- „проспівування” голосних звуків з поступовим підсиленням гучності та поступовим зменшенням гучності промовляння;
- гучне вигукування: *ой! ох! ух!;*
- промовляння слів пошепки;
- сприймання рукою вібрацій гортані під час вимови голосних та дзвінких приголосних звуків (покласти одну ручку дитини на її шию у місці голосових складок, а другу – на шию дорослого, аби порівнювати вібраційні відчуття);
- сприймання рукою вібрацій грудної клітини під час промовляння звуків, складів, слів, словосполучень та речень (покласти одну ручку дитини на її грудну клітину, а другу – на грудну клітину дорослого, щоб порівнювати вібраційні відчуття);
- контроль відсутності вібрації крил носу під час протяжного вимовляння голосних звуків (покласти вказівний пальчик однієї ручки дитини на крило носа дитини, а друге – на крило носа дорослого, аби контролювати щоб не виникали вібраційні відчуття).

Мовленнєвий апарат.

Щоб навчити дитину вимовляти правильно, уточнити або виправити вимову, необхідно:

- навчити малюка наслідувати рухи мовленнєвих органів,
- навчити дитину добре володіти органами артикуляції,
- розвинути м’язи мовленнєвого апарату.

Для цього спочатку виконують вправи з наслідування різних рухів губ, язика, нижньої щелепи, тобто органів артикуляції, рухи які можна побачити.

Такі вправи виконують перед великим дзеркалом, щоб дитина мала змогу спостерігати за рухами дорослого і своїми та порівнювати їх. Наведемо приклади таких вправ:

- по черзі закривати та відкривати рот,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- висунути, а потім сховати язик,
- витягнути губи вперед дудочкою,
- розтягнути губи в усмішці,
- рухати язиком вгору-вниз, праворуч-ліворуч,
- робити язик широким,
- робити язик вузьким,
- торкатися язиком верхньої, а потім нижньої губи,
- водити язиком по верхнім та нижнім зубам,
- змінювати відстань між зубами,
- облизати верхню, а потім нижню губу,
- упирати кінчик язика у верхні та нижні різці,
- легко прикусити нижню, а потім верхню губу.

Звуки, склади, слова.

Коли дитина навчиться наслідувати дорослого, керувати власним голосом, правильно дихатиме, опанує основні рухи, можна переходити до роботи над вимовою конкретних звуків. ***Правильна постановка звуків не можлива без фахової підготовки! Щоб не нашкодити, не намагайтеся робити це самостійно! Послідовність звуків, над вимовою яких працюємо, визначає спеціаліст.***

Натомість, закріпити правильну вимову звуків дуже важко без участі батьків. Щоб привчити дитину вимовляти звуки правильно, необхідно виконувати вправи на вимовляння звуку:

- ізольовано,
- у різних складах,
- у словах, в яких звук знаходиться на початку, у кінці, в середині, „по сусідству” з різними голосними і приголосними,
- у словосполученнях,
- у реченнях,
- у чистомовках та коротких віршиках.

Не менш важливо стежити за вимовою під час повсякденного спілкування, виправляти помилки. Зауважимо, що робота безпосередньо над вимовою починається лише тоді, коли дитина вже певною мірою навчилася висловлювати свої думки мовленням. Тобто, навчання будується не за принципом звук – слово – речення, а навпаки – речення – слово – звук. Спочатку потрібно, щоб дитина навчилася використовувати (хоч мінімально) мовлення як засіб спілкування, а потім починати цілеспрямовано формувати правильну звуковимову. До цього працюють над диханням, голосом, артикуляційними рухами.

Інтонації, темп і ритм.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Навіть глуха дитина, яка не може сприйняти і розрізнити окремі звуки та слова, зазвичай, в змозі почути інтонацію мовлення. Необхідно навчити прислуховуватися до інтонацій, розрізняти їх та розуміти. Важливо також навчити вираховувати кількість складів у слові та вирізняти наголошений склад. Пропонуємо кілька завдань, що допоможуть у цьому:

•промовляння у змінному темпі (старий ведмідь іде повільно *туп-туп-туп*, ведмежатко біжить швидко *туп-туп-туп*, мама ведмедиця іде спокійно *туп-туп-туп)*,

•зміна сили голосу,

•зміна висоти голосу,

•відтворення ритмів з дотриманням певної сили та швидкості промовляння (простих ритмів: ТАта, таТА, ТАтата, таТАта, таких, що повторюються ритмів: ТАтата-ТАтата-ТАтата, ТАТАтата-ТАТАтата-ТАТАтата, таТАТАта-таТАТАта, таТАТАта тощо),

•відтворення ритмів слів (туфлі – ТУті) та фраз (на вулиці тепло – таТутатаТето),

•відтворення елементів інтонації, висловлюючи різні почуття: біль, радість, запитання, прохання, засудження, втому тощо.

Від слова до речення.

У своєму мовленнєвому розвитку діти проходять всі природні етапи: гуління, лепет, слова-звуконаслідування, слова-речення, фрази. Щоб спілкування розвивалося і дитина поступово переходила від одного етапу до наступного, необхідно поповнювати її словниковий запас.

Слова можна вивчати з допомогою малюнків. Для цього необхідно підібрати набори малюнків з різних тем. Серед них традиційні для дошкільнят: „Іграшки”, Люди”, „Одяг”, „Продукти харчування і страви”, „Посуд”, „Меблі”, „Тварини”, „Рослини”, „Пори року”, „Погода”, „Свята” та ін. Пропонуємо кілька видів вправ з використанням малюнків:

•Перед дитиною розкладають малюнки з певної теми. Дитина добирає таблички з підписами до кожного малюнку.

•Можна також добирати малюнки до табличок.

•Дитині демонструють малюнок та підпис до нього. Дитина читає підпис та запам’ятовує назву. Потім підпис закривають, дитина промовляє його по пам’яті, а потім перевіряє чи правильно запам’ятала слово.

•Називання малюнків з певної теми у відповідь на запитання дорослого: „Що це?”.

•Добір малюнків до слів, які промовляє дорослий. Перед дитиною розкладають малюнки з певної теми. Дорослий говорить дитині: „Покажи…”. Дитина показує відповідний малюнок.

З допомогою малюнків вивчають назви предметів, їх ознаки. Обов’язково приділяти увагу і вивченню дієслів. Для цього використовують малюнки, на яких зображені різні дії: „іде”, „сидить”, „спить”, „їсть”,

„читає”, „малює”, „ліпить”, „гуляє”, „грається” тощо. Не всі слова зручно вчити з допомогою малюнків. Багато понять вивчають під час повсякденного спілкування. Так найкраще формуються важливі не лише для мовленнєвого розвитку, а й для виховання особистості, поняття як „добре”, „погано”, „молодець”, „гарно”, „допомогти”, „запитати”, „попросити”, слова вітання і прощання, подяки, прохання та інші.

Зрозуміло, що дитина не відразу, а лише з часом почне розуміти сказані дорослим слова. Але після кількох повторень під час спілкування малюк почне „впізнавати” слово та реагувати на нього, а з часом – намагатиметься промовляти його у схожій ситуації.

Слова – це лише „цеглинки”, з яких будують мовлення. Справжнє мовлення з’являється тоді, коли дитина опановує речення. Зрозуміло, що спочатку це будуть найпростіші речення з одного слова. Це може бути навіть лепетне слово. Наприклад, якщо дитина на запитання дорослого „Хто це?” відповідає: „няв”, то лепетне слово „няв” – в цій ситуації є реченням. Якщо дитина промовляє: „а-а-а”, маючи на увазі: „я хочу спати”, то її звуконаслідування виконує функцію речення. Від таких найпростіших речень переходять до більш складних, а від речень – до коротких текстів.

РОЗВИТОК МИСЛЕННЯ

Чому необхідно розвивати мислення дитини з порушенням слуху?

Мислення у дитини починає розвиватися з другого року життя. Цей розвиток пов’язаний з опануванням ходьби, удосконалення рухів, розширенням кругозору і опануванням мовленням. Дитина розв’язує конкретне завдання, виконуючи практичну дію, яка вже в перші роки життя є засобом ознайомлення з навколишнім світом. Обмацуючи і маніпулюючи предметами, вона пізнає їх властивості, встановлює найпростіші зв’язки між ними, засвоює різні дії, які виконує дедалі успішніше. При цьому малюк швидко набуває досвіду поводження з предметами і починає успішно застосовувати раціональні способи дії з ними. Цього він вчиться у дорослих, запозичуючи та наслідуючи найефективніші прийоми.

Навіть якщо батьки не мають на меті навчити дитину виділяти предмети, їх різноманітні властивості та відношення, вона навчається цього опосередковано, адже чує слова, які їх позначають і одержує підтвердження через конкретні зразки.

Для дітей з порушеннями слуху вкрай необхідна допомога дорослих у пізнанні навколишнього світу. Без такої допомоги мислення дитини розвивається надто повільно і нерівномірно, а здобуті знання мають фрагментарний, неточний, ситуативний характер.

Батьки мають знати, що вже у ранньому дитинстві за правильної організації занять та при повсякденній, копіткій роботі показники розвитку дитини з порушеннями слуху значною мірою можуть відповідати «еталонним» показникам розвитку дитини з нормальним слухом.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Як зробити заняття з розвитку мислення корисними і цікавими для малюка?

Батьки мають пам'ятати, що розумова діяльність – це розв'язання певної задачі. Процес мислення починається тоді, коли у людини виникає проблема і потреба вирішити її, або знайти відповідь на те чи інше питання.

У дитини неможливо стимулювати активну роботу мислення тим, що просто рекомендувати їй подумати. Необхідно, щоб дитина пережила проблемну ситуацію, тобто, щоб у неї виникло запитання і потреба знайти на нього відповідь.

Для дитини з порушенням слуху довкола більше невідомого, аніж для її однолітків, які за допомогою слуху і мовлення більше дізнаються про предмети і явища навколишнього світу. Малюк з порушенням слуху не вміє побачити невідоме, тому в нього не виникає ніяких запитань, навіть тоді, коли він володіє потрібними мовними засобами.

Ось чому батьки мають постійно звертати увагу дітей на явища і предмети, ставити запитання, емоційно виявляти свою зацікавленість і таким чином формувати пізнавальні інтереси малюка, прагнення запитувати про побачене.

Відчуття подиву виникає у малюка, коли він зустрічається з чимось несподіваним, що не відповідає його попередньому досвідові, коли виникають перешкоди для здійснення звичної дії. Розвивати почуття подиву у дитини з порушенням слуху необхідно шляхом створення спеціальних проблемних ситуацій під час гри, на заняттях, у побуті.

Так, наприклад, коли малюк складає звичними діями знайому іграшку (пірамідку), дорослий непомітно може додати ще одне кільце з меншим отвором, або замінити маленьке кільце на велике.

Переживання проблемної ситуації виникає у дитини і тоді, коли їй пропонують (і водночас вона сама прагне) виконати якесь привабливе, цікаве завдання, але в ньому є незнайомі умови, що перетворюють його в задачу. Так, на кожному занятті необхідно, до вже знайомих дитині предметів або малюнків, вводити нові, з якими вона буде повторно виконувати те чи інше завдання. На заняттях з конструювання бажано кожного разу створювати нові будівлі, змінюючи форму даху або кількість поверхів, додаючи до набору кубики іншого кольору тощо.

В ситуації розв'язання проблемних завдань у дитини швидше формуються мовленнєві навички спілкування, засвоюються нові слова, які необхідні для виконання цікавої і бажаної для неї діяльності.

З чого ж потрібно починати навчання малюка з порушенням слуху?

Першочергове завдання батьків дитини з порушенням слуху – навчити її наслідувати дії дорослого, привчити до сумісної діяльності.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Рухи малюка з порушенням слуху погано координовані і незграбні, тому починати таку роботу доцільно зі спеціальних занять, на яких він буде вчитися наслідувати рухи дорослих. Заняття краще проводити перед дзеркалом, щоб дитина бачила в ньому і себе, і дорослого. Тоді вона вчиться не тільки виконувати фізичні вправи (піднімати руки вгору, розводити їх у сторони, нахиляти тулуб, тупотіти ніжками тощо), а й наслідувати дії, порівнювати рухи свого тіла з рухами дорослого. На кожному занятті, які бажано супроводжувати ритмічною музикою, відпрацьовуються два-три рухи, вводяться поступово нові рухи. Так, дитину підводять до наслідування більш дрібних рухів рук та обличчя.

Для розвитку дрібної моторики доцільно використовувати вправи з ґудзиками. Ґудзики розсипають по підлозі і показують малюкові, як їх збирати та складати у коробку. Це завдання можна використовувати і навчаючи дитину виділяти ознаки предметів: колір, форму, розмір тощо.

Наприклад, можна доручити маляті не тільки зібрати ґудзики з підлоги, а й поділити їх на білі та червоні (білі покласти в білу чашку, а червоні – в червону). Для формування понять про величину предметів дитині пропонують скласти великі й маленькі ґудзики відповідно у маленькі або великі чашки або коробки.

Корисно навчати малюка наслідувати дії дорослого у процесі гри з кубиками. Спочатку дитина вчиться складати з трьох-чотирьох кубиків різні споруди (башту, будинок, огорожу тощо), крок за кроком повторюючи дії дорослого. Поступово гру ускладнюють. Якщо на перших заняттях дитина і дорослий діяли одночасно (дорослий поклав кубик, так само зробила дитина і т.д.), то надалі малюк спочатку спостерігає за діями мами чи тата і тільки після того, як вони завершать роботу, сам починає працювати з кубиками, орієнтуючись на зразок. У такій самій послідовності можна навчати малюка гратися з пірамідкою.

Водночас, необхідно ознайомлювати малюка з навколишнім світом: з предметами, які є у помешканні, навчати зіставляти ці предмети з відповідними зображеннями. Для цього бажано підготувати набори парних малюнків із зображенням тварин, меблів, посуду, взуття, одягу тощо. На занятті малюка навчають знаходити і поєднувати однакові зображення.

Так, наприклад, дорослий викладає перед дитиною зображення знайомих тварин (собака, кішка, ведмедик, заєць) і пропонує з решти карток, які довільно розкладені на столі, вибрати ідентичне зображення до першого або другого малюнка. На перших заняттях дитина може діяти за зразком, який демонструє дорослий, поєднуючи ідентичні зображення, а далі потрібно стимулювати її до самостійного виконання завдання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Проводячи заняття за такою схемою, необхідно дбати про те, щоб картки із зображеннями предметів постійно змінювалися, що допоможе підтримувати інтерес дитини до цієї діяльності.

Вже опрацьовані на занятті малюнки можна використовувати для ідентифікації реальних предметів з їх зображеннями.

Так, наприклад, можна запропонувати малюку, мандруючи з ним по квартирі, розкладати малюнки із зображенням стола, стільчика, шафи, крісла тощо на відповідні меблі, або малюнки із зображенням посуду (тарілка, ложка, чашка тощо) співвідносити з реальними предметами.

Ускладнити завдання на ідентифікацію предметів можна використовуючи ігри-лото, або самостійно приготувавши парні картки із зображеннями предметів, які мають як спільні, так і відмінні ознаки.

Так, для проведення гри «Знайди пару» потрібно приготувати парні малюнки із зображенням взуття (по два малюнка: на одному зображений лівий черевичок, а на другому – правий), які дещо відрізняються за формою (чобітки, туфлі, черевички) і за кольором (червоні, чорні, білі, коричневі тощо).

Перед дитиною викладають по одному зображенню з кожної пари предметів (наприклад, праві чобітки) і пропонують знайти серед інших малюнків, які довільно розкладені на столі, пару для кожного черевичка.

Для другого заняття, яке проводиться за такою ж схемою, можна підготувати парні малюнки із зображенням шкарпеток, рукавичок (ліва, права), які мають дещо відрізнятися за формою та кольором.

На іншому занятті можна використати парні малюнки із зображенням тварин (наприклад, корова стоїть посеред лугу – корова п’є воду з річки; кішка спить – кішка грається з м’ячем; собака сидить – собака біжить тощо). Малюк має визначити, назвати тварину і створити відповідні пари малюнків. Водночас, слід вчити дітей ототожнювати зображення предметів у книжках та різноманітних лото.

Дуже корисним для розвитку мислення є використання на заняттях гри «Чарівний мішечок», у процесі якої малюк вчиться сприймати предмети не тільки зором, а й дотиком. Для цієї гри треба мати набори різних об’ємних, маленьких іграшок – тварин (наприклад, собачка, котик, білочка, півник, зайчик тощо), та відповідні зображення на малюнках.

Гра має проводитися у два етапи. На першому етапі малюку пропонують покласти до зображень тварин відповідні іграшки. Після закінчення ідентифікації іграшки складають у торбинку, а потім дорослий бере малюнок із зображенням тварини і просить малюка знайти таку саму в мішечку. Малюк має намацати у мішечку відповідну іграшку, витягнути її та порівняти з малюнком. Доцільно спонукати дитину називати іграшку, яку вона знайшла у мішечку або відтворювати звуки, якими дитина позначає тих чи інших тварин (наприклад, собачка – ав-ав, котик – няв-няв тощо).

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Якщо дитина зробила помилку, іграшка знову опускається у мішечок і гра продовжується.

Навчання малюка з порушенням слуху в родині передбачає спеціальну роботу з формування вмінь виділяти в предметах основні ознаки: форму, величину, колір, визначати функціональність та їх призначення.

У молодшому дошкільному віці дитина вже має розрізнювати основні **кольори**, знати їх назву. Ознайомлення дитини з цією ознакою відбувається на спеціальних заняттях.

Для заняття дорослий вирізає з кольорового паперу (синього, жовтого, зеленого, червоного) однакові за розміром та формою фігури (кружечки або трикутники) та великі за розміром різнокольорові квадрати. Малюку пропонують розкласти фігури на відповідні за кольором квадрати. Починає роботу дорослий, він підносить фігури до квадратів і словами, жестами та виразом обличчя демонструє, які фігури підходять за кольором , а які ні.

На кожному наступному занятті форму фігур та їх кількість (від 12 на першому занятті до 16-20 на наступних) потрібно змінювати, але їх величина та форма мають бути однаковими. Це необхідно для того, щоб увага дитини була зосереджена саме на тій відмінній ознаці предметів, яку вона вчиться виділяти.

Показуючи дитині кольорову фігуру, треба стимулювати її знаходити відповідний колір на одязі, на предметах у кімнаті. Подібні заняття можна проводити з різнокольоровими прапорцями, олівцями, фішками тощо.

Ознайомлення малюка з порушенням слуху з **формою** предметів відбувається за тою ж самою схемою.

На цих заняттях бажано використовувати і спеціальні ігри, наприклад, гру «Поштова скринька», яка передбачає роботу дитини з фігурами різної геометричної форми.

Дуже багато цікавих ігор можна придумати з пласкими геометричними фігурами, які вкладаються у відповідні вирізи на панелі. Ці ігри дуже корисні для формування уявлень дитини про форму предметів.

Зміст найпростішого завдання – заповнення кількох різних за формою заглиблень у дошці відповідними фігурками. Для цього завдання можна використовувати дошку з кількома заглибинами (або картонну панель з намальованими кольоровими фігурами) і набір фігурок такої самої форми.

Спочатку демонструється дошка, що заповнена фігурками, після чого фігурки висипаються на стіл, дитині пропонують самостійно заповнити дошку фігурками. У процесі виконання завдання дорослий допомагає дитині порівнювати фігури з формою заглиблення, або заповнює одну чи два заглиблення, звертаючи увагу дитини на схожість заглиблення і фігурки.

Ускладнити завдання можна, розділивши кожну фігурку на дві частини, таким чином, щоб аби заповнити заглиблення дитині потрібно проаналізувати його форму, всі фігурки, знайти однакові, правильно поєднати їх і вкласти у відповідне заглиблення.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Ознайомлення дитини з такою ознакою об'єктів як **величина** треба починати з однакових за формою та кольором предметів, які значно відрізняються за своїми параметрами.

Для першого заняття бажано підготувати спеціальні картки (великі та маленькі) та вирізані з картону, однакові за формою і кольором, силуети предметів, які виразно відрізняються за величиною (наприклад, повітряні кульки, яблучка, квіти).

Малюку пропонують розкласти предмети на відповідні картки (маленькі предмети на маленьку картку (3-4 зображення), а великі (3-4 зображення) – на велику. Починати роботу має дорослий. Він демонструє дитині відмінність між предметами, накладаючи маленьке зображення на велике, а потім викладає їх на відповідні картки. Далі пропонує дитині самостійно визначити величину предметів і розкласти їх на відповідні картки.

Для того, щоб ця діяльність була цікавою для малюка, на кожному наступному занятті слід пропонувати для порівняння нові предмети, поступово стимулювати до виключно зорового порівняння предметів і визначення їх місця на великій або маленькій картках, без попереднього примірювання.

На заняттях можна використовувати різноманітні лото, де малюку потрібно визначити величину предметів, використовувати для порівняння предмети побуту (великі і маленькі ложки, тарілки, каструлі тощо), іграшки (маленькі та великі ляльки, машинки, іграшкові тваринки тощо).

Для ***розвитку мислення*** дитини з порушенням слуху дуже корисні завдання на складання з окремих частин реальних предметів або розрізаних на частини малюнків з їх зображенням.

Для цієї роботи потрібно дібрати об'ємні розбірні іграшки, пласкі зображання окремих предметів (одягу, іграшок, посуду, транспорту, тварин тощо).

Для перших занять доцільно використати лото із зображеннями знайомих дітям тварин (корова, собака, лисиця, кішка тощо). Зображення тварин потрібно розрізати на 2 (згодом на 4-6 частин). Малюку показують окремі частини малюка, які довільно розкладені на столі, і пропонують спочатку відгадати який предмет зображений на малюнку, а потім скласти його з частин.

Бажано для цієї роботи мати кілька подібних за складністю завдань, щоб стимулювати роботу мислення дитини та підтримувати її інтерес до цієї діяльності. Поступово завдання потрібно ускладнювати.

Наприклад, запропонувати дитині скласти зображення двох тварин з малюнків, які розділені на 12 частин (зображення кожного предмета розділено на 6 квадратів). Спочатку дитина має з'ясувати, яких тварин можна скласти з цих частин, а потім поєднати частини в ціле зображення,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

попередньо або у процесі роботи визначаючи, до якого малюнка відноситься той чи інший фрагмент.

При виконанні більш складного варіанта цього завдання, дитині видають з 6 необхідних лише 4 або 5 частини зображення і пропонують визначити, яку тварину можна з них скласти і яких частин бракує.

На іншому занятті дитина, окрім частин певного об'єкта, отримує додаткові картки з окремими фрагментами іншого предмета (1-2-3 фрагмента). Таким чином, для правильного виконання завдання дитині необхідно не тільки скласти ціле зображення, а й визначити та відкласти (на початку, або у процесі роботи) зайві картки.

Зображення предметів на малюнках потрібно ділити на частини по-різному: на різну кількість фрагментів, на однакові і різні за розміром, ділити зображення прямими і хвилястими лініям тощо.

Для формування вмінь складати предмети з окремих частин можна використовувати і дитячий конструктор.

Так, наприклад, дитині пропонують побудувати будиночок з кубиків та трикутних призм за розкресленим зразком. Для того, щоб виконати це завдання, необхідно уявити, з яких частин складається будинок і як окремі частини у ньому поєднуються. Малюк будує споруду на основі по-елементного співвіднесення частин зі зразком.

На наступних заняттях дитині пропонують скласти будиночок, спираючись на частково розкреслений зразок, а потім і на зразок, що відтворює лише контур споруди.

Урізноманітнити і ускладнити роботу можна за рахунок: використання різнокольорових кубиків (виконуючи подібні завдання, дитина має враховувати не тільки форму будівлі в цілому, а й співвідношення її частин за кольором); використання зображень геометричних фігур, які наклеюються на кубики (дитина, діючи за відповідним зразком, відтворює їх розташування під час складання будиночка).

В процесі навчання корисно використовувати завдання на складання кількох об'єктів з окремих частин.

Так, наприклад, складання двох – трьох однакових предметів різної величини. Для цього завдання потрібно підготувати кілька парних, вирізаних по контуру та розрізаних на частини зображень знайомих дітям предметів, наприклад, іграшок (лялька, ведмедик, півник). Зображення предметів у кожній парі мають бути різної величини.

Спочатку така робота проводиться з допомогою зразків, де позначені місця поєднання частин предметів, на наступному занятті з допомогою частково розкреслених зразків, а потім – не розкресленого зразка. Для правильного виконання цього завдання дитині потрібно визначити, до якого

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

предмета підходить кожна частина і як співвідносяться ці частини у кожному предметі.

Виконуючи ці завдання, дитина вчиться виділяти окремі ознаки предмета спочатку у практичній дії, а потім подумки, коли намагається передбачити та відтворити ціле з частин.

Розуміння ***відносності величини предметів*** потрібно формувати на спеціальних заняттях, які передбачають упорядкування предметів за просторовими ознаками – довжини, ширини, висоти та товщини.

Наприклад, вчити дитину виставляти матрьошок у ряд за зростом, розкладати в ряд кільця від піраміди за шириною, розкладати олівці за довжиною та товщиною тощо. Кількість об'єктів має змінюватись. На перших заняттях дитина виконує завдання з 2-5 предметами, а коли вона навчиться оперувати числами в межах 10, варто збільшити і кількість об'єктів для порівняння.

Спочатку дитина може наслідувати дії дорослого та спиратися на наочний зразок (упорядкований ряд предметів), на наступних заняттях – діяти тільки за зразком, а в подальшому самостійно продовжувати упорядковувати ряд предметів, орієнтуючись на вказівки дорослого або фрагментарний зразок (початок ряду предметів).

З дитиною потрібно проводити спеціальні дидактичні ігри, під час яких вона зможе навчитися ***групувати предмети за родовими ознаками***. Для цього можна використовувати набори карток із зображеннями різноманітних предметів. *Наприклад, картки із зображенням меблів (шафа, стіл, стілець, ліжко, диван тощо), посуду (тарілка, ложка, ніж, чашка тощо), одягу (спідниця, сукня, брюки, сорочка, куртка тощо).*

На перших заняттях можна викладати наочні зразки для групування предметів (по одній картці з кожної групи предметів. Наприклад, *сукня – шафа*). На другому занятті малюк може групувати інші предмети, наприклад, *посуд* та *одяг*. Для того, щоб підтримувати інтерес до цього виду діяльності варто доповнювати набори новими малюнками і на кожному занятті узагальнювати нові групи предметів (*транспорт, іграшки, овочі, фрукти, інструменти тощо*). Якщо дитина вже навчилася читати, доцільно згодом замінити наочні зразки (картки – малюнки) картками з назвами груп предметів (*овочі, фрукти* тощо). Роботу з групування предметів за родовими ознаками доречно проводити і з реальними предметами, які дитина бачить кожний день у своєму помешканні.

Корисним для розвитку мислення дітей з порушенням слуху є і завдання на ***групування предметів за функціональними ознаками***. Для цього дорослий готує набори карток із зображеннями предметів, що функціонально пов'язані один з одним (по 8 пар карток на одне заняття).

Наприклад, пензлик – фарби, молоток – цвяхи, голка – нитки, щітка – чоботи, портфель – книжка, вудка – риба, метелик – сачок, ключ – замок.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

На початку заняття дорослий викладає перед дитиною в ряд по одній картці з кожної пари, ті, що залишилися, пропонує покласти так, щоб утворилися пари предметів і демонструє спосіб виконання завдання (створює першу пару), пояснює словами і жестами свої дії. Якщо дитині важко зорієнтуватися у великій кількості зображень, дорослий дає дитині по одній картці для групування.

Після створення пар необхідно, щоб дитина пояснила (словами, жестами) принцип, за яким вона поєднала предмети. Подібну роботу корисно проводити із реальними предметами, що оточують дитину в побуті.

Виконання таких завдань з групування предметів допомагає дитині краще запам'ятати, які предмети в яку групу поєднуються, що є основою для засвоєння відповідних слів і понять.

Всі перераховані напрями та види роботи допоможуть батькам в організації та проведенні навчання з розвитку мислення їхньої дитини з порушенням слуху.

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ДОВКІЛЛЯМ

З перших днів свого життя дитина живе, розвивається, навчається у довкіллі. Довкілля, у широкому розумінні цього слова, – це наша планета Земля, Космос, Всесвіт; у вузькому – конкретне середовище, що оточує дитину безпосередньо (квартира, дім, подвір'я, парк, магазин тощо).

Завдання батьків – допомогти дитині пізнати довкілля, зробити в ньому перші кроки, навчити спостерігати, любити природу, дбайливо ставитися до самої себе, інших людей, світу речей, вірити у свої сили та здібності.

Заняття з дитиною від народження до 3 років.

На першому році життя головним завданням є надання малюкові різноманітних вражень про довкілля, розвиток уваги до властивостей предметів. У цьому віці дитину вчать стежити за іграшками, що знаходяться у полі зору та переміщаються, хапанню іграшок різного розміру та форми. До 8-9 місяців дитина лише маніпулює предметами: кидає, постукує, перекладає. Згодом вона опановує дії з предметами: надіває кільця з великою, а з часом і з маленькою дірочкою на стержень, дістає різноманітні предмети з коробки (відерця) та кладе їх назад тощо.

Коли малюкові виповнюється рік, зміст занять розширюється та ускладнюється. З ним вже проводять спеціальні ігри-заняття. Дитину вчать складати різноманітні пірамідки, будувати з кубиків чи конструктора вежі, доріжки, будиночки, машини, ворота, розміщати вкладки різного розміру та форми, добирати кришки до коробок різного розміру та форми тощо.

Особлива увага приділяється розвиткові ігрових дій. Дитину вчать катати іграшку у машині, годувати ляльок, купати, вкладати їх спати, водити за ручку. На третьому році життя з іграшками інсценуються невеликі сюжети, приміром: «Лялька захворіла», «Мишка їсть» та ін.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Пам'ятайте, необхідно постійно розмовляти з малюком та/чи спілкуватися жестами, коментувати всі свої дії та дії дитини.

З 3 років передбачається проведення цілеспрямованої роботи з формування у дитини уявлень та знань про довкілля.

Навчання дитини від 3 до 6.

Починати роботу з формування знань про довкілля слід з ознайомлення дітей з тими предметами, які вони бачать щодня: одягом, меблями, посудом, квітами тощо, вказуючи на їх особливості та призначення.

Під час ознайомлення з довкіллям доцільно пропонувати дитині завдання, рівень складності яких відповідає її вікові.

Пам'ятайте, зміст завдань (чого саме навчаємо) визначається не ступенем зниження слуху, а віком дитини.

Методи та засоби навчання (як навчаємо) дітей з порушеннями слуху є особливими.

У роботі з дітьми з порушеннями слуху засвоєння знань про довкілля здійснюється:

– ***у процесі діяльності*** (наприклад, під час догляду за кімнатними рослинами або миття посуду);

– ***з обов'язковим використанням наочності*** (малюнків, предметів, макетів і т.п.);

– ***з постійним поясненням, супроводом мовленням*** (усним, написаними табличками) ***та/чи жестовою мовою.***

Співвідношення цих засобів залежить від етапу навчання, виду завдання та індивідуальних особливостей дитини.

Пам'ятайте, пропонуючи дитині завдання, необхідно:

– показувати і водночас пояснювати дитині спосіб виконання завдання;

– пояснюючи завдання, пересвідчитися, чи все дитина зрозуміла правильно, за потреби повторити пояснення або перефразувати, використовуючи знайомі слова;

– у процесі виконання завдання підказувати, допомагати, радити.

<u>З досвіду батьків:</u> однакові за складністю завдання діти з порушеннями слуху виконують по-різному – в одному випадку бездоганно, а в другому зовсім неправильно. Причина різних результатів полягає у тому, що у першому випадку демонструвався зразок виконання, який дитина сприймала зором, пояснення подавалося достатньо голосно, знайомими словами й дитина його добре зрозуміла. У другому випадку дитина не виконала завдання через те, що не чула добре змісту завдання, неправильно його зрозуміла.

Спостереження за природою.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Під час прогулянки з дитиною, спілкуючись вдома, по дорозі в садочок, потрібно якомога більше привертати її увагу до різних предметів і явищ, розширювати коло її уявлень, більше розповідати про навколишній світ у доступній формі (відповідно до віку).

Важливо навчити дитину спостерігати. Спостерігаючи, дитина порівнює, зіставляє, знаходить подібне і відмінне. Так, звернувши увагу на те, що листки дерев відрізняються за формою, можна навчити за листям визначати породу дерева. Під час прогулянок слід звертати увагу дитини на колір неба, на те, як світить сонце, як дме вітер, як падає сніг; показати їй характерні ознаки дерев: колір і форму стовбура, розміщення гілок тощо; звертати увагу на те, що вода взимку перетворюється на лід, що восени листя жовте; пропонувати знайти найкрасивіше дерево в парку або два однакових дерева та ін. Гуляючи в парку чи в лісі, нехай дитина пригадає, як тут було влітку, скаже, які зміни стались.

Перед прогулянкою у парк, ліс, сад дайте дитині по листочку з різних дерев і поставте завдання: дізнатися, з якого дерева цей листочок.

Доцільно навчати дитину розповідати про природу у певній послідовності:

– погода: температура повітря (тепло, холодно), вітер (дме вітер, дме холодний вітер), хмарність (хмарно, ясно), опади (іде дощ, сніг);

– рослини: зміни в житті рослин у різні пори року (колір листя, дозрівання плодів, цвітіння);

– тварини: зміни в житті звірів і птахів (поведінка, харчування, приліт і відліт птахів, зимівля тварин, забарвлення хутра в різні пори року тощо);

– діяльність людей: сезоні зміни у діяльності людей, розваги дітей, свята).

Осінь

Після літа настала осінь. Хмарно. Небо сіре. Сонце не світить. Часто іде дощ. Дме холодний вітер. Холодно.

Листя на деревах жовте й червоне. В лісі багато грибів. На полі і городі виросли овочі. В саду виросли смачні фрукти.

Тварини готуються до зими. Заховалися комахи. Звірі запасають їжу. Готують до холодів свої домівки. Птахи відлітають у теплі краї.

На полі і городі збирають овочі.

Спеціальні вправи допоможуть вам навчити дитину відповідати на запитання, повторювати за дорослим, а потім самостійно розповідати.

1. *Розкажи, яка сьогодні погода. Добери правильне.*

Сьогодні тепло. Сьогодні холодно. Ясно. Хмарно. Небо сіре. Небо голубе. Сонце світить. Сонце не світить. Іде дощ. Дощ не іде. Іде сніг.

2. *Прочитай та доповни речення про осінь.*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Настала … . Мало світить … . Іде … . Стало жовтим і червоним … . Відлітають у теплі краї … . На полі і городі збирають … . (дощ, сонце, листя, овочі, осінь, птахи)

Доцільно обрати для постійних спостережень певний куточок природи (місце на подвір'ї, лісова галявина тощо) і приходити туди і восени, і взимку, і навесні. Можна обрати для спостережень певне дерево, наприклад, берізку (восени листя на берізці жовте; взимку листя немає, берізка вся в снігу; навесні збільшуються бруньки, з'являється листя).

За допомогою запитань дорослий спонукає дитину уважно придивлятися до змін у природі та певних залежностей, активізує її уяву, фантазію (наприклад: Що ти помітив у природі не таким, як було вчора? Де вже з'явилися перші ознаки осені (зими, весни)? Як змінилася берізка?).

1. *«Діти часто ходили в ліс. Одного разу Оленка назбирала повний кошик білих грибів. Потім допомагала братику шукати гриби. Діти довго гуляли в лісі.» Яка пора року? Чому?*
2. *Якщо дме холодний вітер, то яка буде погода? (Холодна).*
3. *Коли на небі хмари, то що буде? (Дощ).*
4. *Якщо діти купаються у річці, то яка пора року? (Літо).*
5. *Яка відмінність між літнім дощем і осіннім?*
6. *Влітку іде … дощ. Восени іде … дощ. (Теплий, холодний.)*
7. *Запам'ятай пари слів. Пригадай за першим словом його пару.*

Зима – сніг
Весна – квіти
Літо – сонце
Осінь – дощ

Дні тижня, місяці, рік.

Цілеспрямована робота з формування часових уявлень починається в ранньому віці. Батьки можуть виготовити власноруч домашні календарі, за якими займатимуться з дитиною. Використання різних типів календарів надає дитині можливість відстежити періодичність зміни частин доби, днів тижня, місяців, пір року. Для формування уявлення про дні тижня ефективними є відривний календар (продається у кіосках «Преса»), календар «Дні тижня». Останній складається з рейки зі сталими написами днів тижня в нижньому рядку, під кожною назвою дня тижня – маленький гачок, окремо – сім табличок з назвами днів тижня. У верхньому рядку – сім віконечок. Цей рядок – рухомий.

Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота	Неділя

Щоденно з відривного календаря відривається листок, який нанизується на гачок під відповідною назвою дня у календарі «Дні тижня». З семи табличок вибирається необхідна і прикріплюється вгорі. Наступного дня

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

відривається наступний листок та прикріплюється під відповідним написом, а табличка з назвою дня тижня замінюється та переміщується у верхньому рядку. Дитина має змогу бачити сталість, незмінність тижня (сім днів нижнього рядка) та змінюваність кожного дня. Крім того, унаочнюється циклічність повторювання самого тижня. Таким чином формується уявлення про тиждень. Коли місяць закінчується, всі відірвані листки збираються та перекладаються до наступного календаря – «Дванадцять місяців».

Цей календар доречно виготовити у формі овалу або кола. По зовнішньому краю на рівній відстані (подібно до циферблата) розміщуються дванадцять кишень такого розміру, щоб в кожну з них можна було покласти всі відірвані листки одного місяця. На кожній кишені – назва місяця. Внутрішній простір поділяється на чотири сектори, відповідно до чотирьох сезонів, що різняться кольором та позначаються написом: *ЗИМА* – блакитний, *ВЕСНА* – зелений, *ЛІТО* – червоний, *ОСІНЬ* – жовтий. В центрі прикріплюється рухома стрілка з написом «місяць», яка вказує на поточний місяць. Так унаочнюється зміна місяців і однієї пори року на іншу.

В процесі роботи з календарями використовується наступний орієнтовний словник (усно і письмово):

Який сьогодні день? Який вчора був день? Який завтра буде день? Який місяць?

Яка пора року зараз? Яка пора року була? Яка пора року буде?

День минув. Місяць минув. Рік минув. Прийшов новий рік.

Назви днів тижня, місяців, пір року.

Книжки з малюнками.

Особливу увагу слід приділяти читанню книжок. Книжки з яскравими малюнками людей, тварин, рослин та розповіді дорослих про зображене розширюють уявлення дітей про навколишній світ. Діти запам'ятовують побачене, якщо все це викликає певні емоції, переживання.

Якщо дитина не відвідує дитячий садок, скористайтеся програмами навчання дітей у дошкільному навчальному закладі для дітей з порушеннями слуху[1], щоб зорієнтуватися у вимогах до мовленнєвого розвитку дитини, спланувати заняття.

Яким чином виявити у дітей наявні знання?

Пропонуємо окремі прийоми перевірки рівня знань у дітей з порушеннями слуху дошкільного віку.

Самостійна розповідь дитиною про предмети та явища в словесній (усній, письмовій, дактильній) чи жестовій формі. В такий спосіб можна зібрати загальні уявлення про те, які знання наявні, як вони засвоєні дитиною та у якій формі вона може самостійно їх презентувати.

Виявлення знань за допомогою запитань. Різноманітні запитання спрямовуються на те, щоб допомогти дитині відтворити знання про предмети

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

та явища. Таким чином можна достатньо точно визначити повноту та якість знань.

Малювання предметів та явищ. Щоб рівень володіння мовленням не впливав на перевірку знань, дитина може малювати на задану чи довільну тему. Аналіз змісту малюнків дає змогу виявити обсяг знань дитини про довкілля.

Виконання дитиною різних видів практичної діяльності (виготовлення аплікацій, ліплення тощо).

Систематичне спостереження за дитино під час занять, гри тощо з метою виявлення її активності, рівня необхідної допомоги, вміння скористатися наданою допомогою.

Систематичне оцінювання. Увага звертається на те, як збільшився обсяг знань про предмети та явища, мовленнєвий запас. Поєднання різноманітних прийомів перевірки дає змогу найбільш повно визначити рівень знань дитини.

Музичне виховання.

Велике значення для розвитку дитини, незважаючи на порушення у неї слуху, має музичне виховання. З перших днів життя, ознайомлюючи дитину з різноманітними музичними звуками, дорослі розширюють її уявлення про довкілля.

Вже у першому півріччі життя увага малюка привертається до звуків музики. Мати чи тато співають йому, пропонують різноманітні музичні іграшки, виконують мелодії на музичному інструменті. При цьому дорослий тримає дитину на руках та рухається з нею у ритмі різних мелодій. Ці рухи передають дитині характер музики. Згодом дитині пропонують для сприймання музичні звучання як у виконанні дорослого, так і у запису, по радіо, телевізору. При цьому малюка заохочують рухатися під музику.

З 1,5-2 років дитину вчать виконувати прості рухи під музику, розрізняти характер звучання, приміром: музику тиху, спокійну (колискову) та гучну (марш), повільну та швидку. Характер звучання передається тим чи іншим рухом та голосом. Одночасно дитину вчать співвідносити низькі та високі звучання з певною іграшкою.

Успіх – це важливо.

Навіть найменший результат дає дитині відчуття успіху, задоволення і стимулює до подальшої діяльності. Відсутність успіху засмучує викликає незадоволеність, через що дитина втрачає інтерес до спілкування, гри, будь-якої діяльності, стає пасивною.

Не слід підкреслювати негативні моменти, а фіксувати увагу на тому, що вийшло правильно.

Спільна робота дуже важлива не лише для дитини, а й для батьків. Заняття дають змогу мамі і татові, особливо на перших етапах роботи,

побачити свого малюка по-новому, зрозуміти, що він багато може, що він розвивається, прогресує, вчиться.

Будьте впевнені, щоденна копітка праця разом з дитиною допоможе реалізувати її інтелектуальний потенціал, розвинути вроджені здібності.

Те, що вона сьогодні робить разом з дорослим, завтра вже зможе виконати самостійно.

Дитинство – найважливіший період у житті людини. Щастя, благополуччя, спокій батьків в майбутньому залежатиме від того, якою виросте їхня дитина. Тож інвестиції (в першу чергу, увага, час, терпіння), вкладені в дитину сьогодні, обов'язково повернуться родині сторицею: успіхами дитини у школі та університеті, самореалізацією на робочому місці і в особистому житті, почуттям гордості за власну дитину.

Пропонуємо літературу, яка може поглибити Ваші знання про дитину з порушенням слуху.

1. Лебедєва Л.С. Батькам глухої дитини (поради щодо виховання і навчання) –К.:Радянська школа, -1969
2. Лифанов В.Л., Лебедева Л.С., Борщевская Л.В., Соколовская С.Н., Зинкевич В.П. Если ребенок плохо слышит -К.:Здоров'я, - 1984
3. Ступникова Л.С., Чефранова Г.М., Якубовська Р.І. Виховання глухої дитини в сім'ї –К.: Радянська школа, -1975
4. Назарина В.В. Дитина з розладом слуху: особливості спілкування // Дошкільне виховання. -№ 10. – 2002. – Київ. – С. 8-10.
5. Шматко Н.Д., Пелымская Т.В. Если малыш не слышит. –М.: Просвещение, -2003.
6. Корсунская Б.Д. Воспитание глухого дошкільника в семье. –М.: Педагогика, -1970.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 4.
ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Дорогі батьки!

Так сталося, що ви маєте дитину, яка дуже погано бачить, бо має тяжке порушення зору – вроджене або набуте. Не зважаючи на це, вона має рости і розвиватися так, як будь-яка дитина. Пам'ятайте, що здоров'я і розвиток вашої дитини залежить лише від вас, від вашої любові і терпіння, віри у можливості дитини. Для цього важливо знати, як можна і потрібно правильно допомогти, чого навчити. Ми ж прагнемо допомогти вам у цьому.

Щоб величезний потік інформації, яку ми отримуємо через очі, ніколи не був втрачений дитиною, вам необхідно досить багато знати про зір, функції ока, вчасно лікувати очі своєї дитини, оберігати від травм, систематично перевіряти зір у лікаря-офтальмолога, опікуватися зміцненням здоров'я малюка тощо. Особливо це стосується розвитку та охорони зору від народження до початку навчання у школі. Не припуститися помилок вам допоможуть елементарні знання про те, як вчасно розпізнати відставання у розвитку очей і зору своєї дитини, хто і що допоможе це виявити, як допомогти дитині в разі тяжких порушень зору. Про це й розповімо далі.

Одним із найважливіших органів відчуття людини є очі – віконця в навколишній світ. Зір дає змогу не лише пізнавати його, а й орієнтуватися в ньому.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПОШИРЕНІ ПРИЧИНИ ПОРУШЕНЬ ЗОРУ

Будьте надзвичайно уважними до фізичного розвитку малюка, його поведінки, перших реакцій на звуки іграшок, ваш голос. Це важливо для вчасного виявлення можливих відхилень у розвитку зорової системи дитини. У віці 1 року перевірте, чи немає у вашої дитини косоокості, аномалії рефракції чи інших розладів зору. Від того, як швидко ви помітите у малюка якесь порушення, залежатиме вчасна рання допомога, подальший розвиток і, зрештою, його доля.

Що є першою ознакою хвороби очей?

Часто першою ознакою появи хвороби очей або її загострення є погіршення гостроти зору, яка в нормі дорівнює 1,0 (одиниці). За ступенем зниження гостроти зору розрізняють дітей *сліпих* і *слабозорих*.

Сліпота. До сліпих відносять абсолютно (тотально) сліпих дітей, у яких фіксують повну відсутність зору (рівна 0), та дітей із залишковим зором, у яких гострота зору становить 0,04 і нижче на оці, яке краще бачить в окулярах.

Слабозорість. До слабозорих відносять дітей, які мають центральну гостроту зору від 0,05 до 0,4.

Що ж спричиняє ці глибокі порушення зору у дітей?

Однією з причин слабозорості є порушення заломлювальної здатності ока – *рефракції,* яка супроводжується зниженням зору. Видами цього порушення є короткозорість, далекозорість, астигматизм.

Слабозорість виникає також внаслідок хвороби очей та загального хворобливого стану організму дитини.

Найпоширенішою нині хворобою очей є ***короткозорість (міопія)***. Чіткий образ предмета, який знаходиться вдалині, при короткозорості формується в оці перед сітківкою. На самій сітківці він є розпливчастим і нечітким. Через це короткозорі люди на далекій відстані бачать предмети нечітко, а на близькій відстані – добре.

Короткозорість спричиняють три фактори: спадкова схильність; фізіологічні зміни *склери* (білкової оболонки ока) та очного дна на фоні загального ослаблення організму; напружена зорова праця на близькій відстані на фоні несприятливих гігієнічних умов (неправильна постава; недостатня освітленість; читання в транспорті, лежачи тощо).

<u>Увага! Небезпечно:</u>

- <u>при короткозорості високого ступеня</u> – важкі фізичні навантаження, віджимання, стрибки, підйом важких предметів; різкі струси організму, навіть легкі удари в очі; тривале перебування з опущеною донизу головою;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- при короткозорості середнього ступеня – травми очей, піднімання важких предметів, нахили тулуба;
- при короткозорості слабкого ступеня – читання і письмо з низько нахиленою головою, травми очей; неприпустимо, щоб волосся з лоба спадало на очі.

Лікування короткозорості здійснюється лікарем з допомогою і під контролем батьків. Не варто захоплюватися широко розрекламованими сьогодні методами позбавлення від короткозорості, самолікуванням.

Виправлення короткозорості у дитини з допомогою лазерної чи оперативної реконструкції рогівки лікарі-офтальмологи не рекомендують проводити до завершення росту людини.

Далекозорість. Ще однією причиною значного зниження зору є далекозорість *(гіперметропія)*. При ній зображення формується за сітківкою. Далекозорі люди досить добре бачать віддалені предмети, а гірше – зблизька.

Далекозорість, зазвичай, не супроводжується змінами очного дна, тому для дітей, які мають це порушення, немає протипоказань щодо фізичного навантаження. Однак, напружена зорова робота зблизька спричинюватиме зорову втому. Тому батькам варто обмежувати тривалу неперервну зорову працю дітей.

Далекозорість коригується за допомогою окулярів, гімнастики для очей, дотримання загальних рекомендацій щодо режиму занять і відпочинку, правильного харчування.

Астигматизм зумовлюється порушенням заломлюючих елементів оптичної системи ока – рогівки та кришталика. Людина з астигматизмом бачить оточуючі предмети спотвореними, одні лінії – чітко, а інші – розмито. Астигматизм, здебільшого, є вродженим або спадковим, але може виникнути і після травми чи операції на оці. Виявляється астигматизм лише при повному офтальмологічному обстеженні.

Астигматизм може бути на фоні далекозорості та на фоні короткозорості. При простому астигматизмі (на фоні далекозорості) дозволяється фізкультура в загальній або підготовчій групі, лікувальна фізкультура, повне зорове навантаження. При міопічному астигматизмі (на фоні короткозорості) – легкі фізичні вправи з оздоровчою метою, пасивний відпочинок, зорове навантаження в межах 10 хв з перервою на відпочинок 5 хв. При змішаному та складному астигматизмі звертається увага на характер фізичних навантажень, дозволяється зорове навантаження упродовж 15-20 хв з перервою на 5 хв.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПАМ'ЯТАЙТЕ!

Якщо астигматизм не лікувати, він може призвести до косоокості і різкого зниження зору.

Заборонено – біг, стрибки, піднімання важких речей, різкі рухи.

Рекомендується – тренування очних м'язів під наглядом лікаря, загальнозміцнюючі заходи (загартовування, збалансоване харчування).

Косоокість – ушкодження окорухової системи з періодичним чи постійним відхиленням очного яблука від нормального положення.

У нормі обидва ока дитини мають дивитися на об'єкт симетрично. Якщо ви помічаєте, що очі косять, дитину обов'язково потрібно показати лікарю-окулісту. У деяких випадках косоокість спостерігається періодично, а тому під час огляду лікар її може не виявити. Якщо ж ви помітили, що вона все ж часом з'являється, необхідний повторний огляд лікаря.

Для профілактики косоокості обстежити зір дитини потрібно вже у віці 1,5-2 років, коли рефлекторні зв'язки і центри бінокулярного зору ще недостатньо розвинуті.

Амбліопія – це зниження гостроти зору через функціональні розлади зорового аналізатора. Одна з причин – відсутність доступу світла до сітківки, наприклад, при катарактах, більмах рогівки та ін. Іншою причиною може бути різна *рефракція (заломлююча здатність)* очей, постійне і тривале проектування на сітківку нечіткого зображення, розлади бінокулярного зору. Так, при косоокості одне око («ліниве око») фактично перестає брати участь у зоровому акті, поступово у ньому знижується гострота зору.

Найвідомішим методом лікування амбліопії є так звана ***оклюзія*** – «виключення» того ока, яке краще бачить. Застосування цього методу забезпечує швидке підвищення гостроти зору

Другим методом лікування амбліопії є одночасне тренування «лінивого ока» з допомогою різних зорових навантажень: обведення контурів малюнків, розкладання дрібної мозаїки, сортування дрібних круп, бобів, читання дрібного шрифту тощо.

Ністагм – це порушення окорухового апарату. Проявляється у тому, що очі здійснюють спонтанні хаотичні рухи різної амплітуди. Через це зображення на сітківці завжди розфокусоване. Це захворювання пов'язане з порушеннями центральної нервової системи, патологією очного дна і зорового нерва.

Надзвичайно великою небезпекою для очей дитини є різні ***травми***. Не дозволяйте маленькій дитині їсти виделкою, відкривати пляшки, бавитися з ними та з різними гострими предметами, побутовими електроприладами

тощо. Якщо у вас живе якась тваринка (песик, кішка) або папуга, стежте, щоб дитина не підносила їх близько до своїх очей. Будьте обережні на прогулянці, щоб в дитину не влучив камінчик чи твердий предмет, якими кидаються інші діти. Оберігайте дитину від забав з піротехнічними засобами, через пустощі з якими багато дітей втрачають очі та зір.

Щоб запобігти очним захворюванням і забезпечити нормальний розвиток зорових функцій, щодня оглядайте очка дитини, дотримуйтеся правил гігієни догляду за ними, оберігайте від травмування!

Як вивчається стан зору у дитини?

Стан зору дитини визначає лікар-окуліст під час обстеження. Перевірку *гостроти зору* здійснюють за допомогою таблиці з літерами, малюнками або іншими знаками. Залежно від того, який рядок бачить дитина, не напружуючи очей, визначається гострота її зору.

Як перевірити зір дитини в домашніх умовах?

З'ясувати стан зору малюка можна і в домашніх умовах. Для цього необхідно, щоб він був у доброму настрої, не плакав, а в приміщенні не було сліпучих джерел світла.

У віці до 4 місяців ви можете перевірити, ***чи фокусує дитина погляд на предметі, чи стежить за переміщенням предметів***. Візьміть яскраву велику іграшку і подивіться, чи зосереджує вона увагу на ній, чи стежить поглядом за нею, коли ви переносите її вправо – вліво, вгору – вниз, по колу в обох напрямках; чи є реакція звуження зіниць, коли ви наближуєте іграшку на відстань 15-20 см і розширення зіниць під час віддалення іграшки на відстань 60-80 см. Зверніть увагу й на те, чи слідкує малюк за іграшкою очима, чи однаково рухаються очні яблука вправо-вліво, вгору-вниз, по колу, плавно чи переривчато.

З 6 місяців спробуйте з'ясувати, чи ***бачить ваш малюк дрібні предмети***. Для цього посадіть дитину до себе на коліна перед столом, на якому розсипте крихти хліба. Важливо, щоб білі крихти були розсипані на темній скатертині, а крихти чорного хліба – на білій. Якщо дитина не тягнеться до них, не звертає уваги на дрібні предмети і деталі іграшок, це може бути одним з показників неблагополуччя в зоровій сфері.

З 6 місяців можна виявити й ***можливі відхилення в полях зору дитини***. Для цього потрібно посадити малюка до себе на коліна, розкласти перед ним на столі іграшки. Другий дорослий ззаду і збоку голівки дитини має поволі рухати іншою іграшкою, бажано яскравого кольору. Межа поля зору фіксується тоді, коли дитина, помітивши іграшку, повертає до неї голівку і очі.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Мамі важливо зрозуміти, чи рівноцінно малюк користується зором обох очей.

Для цього посадіть дитину на руки дорослого, дайте їй цікаву іграшку. Закривайте своєю долонею по черзі то одне, то друге око дитини, не торкаючись її обличчя. Виявіть, чи є у дитини спроба відвести вашу руку або виглянути з-під руки.

- ***Неблагополучним показником є відсутність реакції в оці, яке гірше бачить, звуження полів зору, їх асиметрія.***
- ***Якщо у вас з'явилися найменші підозри щодо розвитку зору у вашої дитини, необхідно проконсультуватися у лікаря-окуліста.***
- ***Випадіння або ушкодження однієї-двох зорових функцій не означає, що будуть порушені всі інші функції***

Як попередити виникнення проблем із зором? А якщо вони з'явилися, як допомогти дитині?

Віковий період від народження дитини до 6 місяців є критичним у формуванні зорової системи. Саме на етапі потужного розвитку зорової системи обмеження зорового досвіду стає небезпечним, бо це призводить не тільки до зниження рівня зорових функцій, а й до затримки психомоторного розвитку дитини.

Батькам обов'язково необхідно показати дитину лікареві-окулісту, коли:

- спостерігається незвична чуттєвість до сонячного світла. Зазвичай, людина кліпає або мружиться впродовж кількох хвилин, коли дивиться на яскраве світло. Але якщо дитина постійно, поки знаходиться на вулиці, кліпає очима і мружить очі, то це може свідчити, що її очка потребують лікування;
- затуманені або помутнілі зіниці можуть означати, що крізь кришталик погано проходить світло. Помутніння кришталика називається ***катарактою***. Хоча вважається, що на катаракту хворіють старші люди, однак, іноді діти народжуються з цим захворюванням. Часто це захворювання потребує хірургічного втручання;
- очка у дитини постійно знаходяться в русі та злегка посмикуються. Проконсультуйтеся з лікарем, щоб він встановив причину такого стану у дитини і вчасно надав допомогу;
- обидва ока дитини не фокусуються на одному об'єкті, а це ускладнює об'єднання зображень, що сприймаються кожним оком, в одне. В цьому випадку око, яке передає нечітке зображення, поступово слабшає і може зовсім перестати бачити. В одних випадках допомагає хірургічне втручання, в інших – накладання пов'язки на сильніше око (при амбліопії), що спонукає активніше працювати слабше око.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Після того як дитині виповниться рік, знову перевірте стан її зору. Деякі недоліки зору вдається виправити за допомогою окулярів. Більшість маленьких дітей залюбки носить окуляри, якщо в них дійсно краще бачать.

ЗОРОВЕ СПРИЙМАННЯ ПРИ РІЗНИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ ОЧЕЙ

Порушення зору	***Як дитина бачить***	***Як допомогти***
Міопія (короткозорість)	Не бачить предмети на далекій відстані, при поганому освітленні. Важко переводить погляд з близької відстані вдалечінь	Наблизити предмет до очей, підмалювати зображення об’єктів, обвести контури чорним фломастером, добре освітлити, збільшити час розглядання
Гіперметропія (далекозорість)	Утруднене сприймання об’єктів на близькій відстані, дрібних предметів чи деталей	Віддалити об’єкт сприймання від очей, збільшити дрібні деталі, виділити їх
Астигматизм	Зображення не збирається в одному фокусі	Залучати до сприймання дотик, (рельєфні об’єкти), інші види відчуттів
Порушення окорухових функцій (косоокість, ністагм)	Порушені просторовий синтез та цілісність сприймання, сприймання сповільнене, утруднене сприймання об’єктів, що рухаються	Збільшити час розглядання об’єктів, використовувати рельєфну наочність
Афакія	Неможливість сприймання при слабкому освітленні, сповільнене сприймання	Добре освітлити об’єкт, збільшити час сприймання
Ушкодження сітківки та зорового нерва	Складно розрізнювати світлі об’єкти на світлому фоні	Використовувати темні зображення на світлому фоні

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

РОЗВИТОК ДИТИНИ ВІД 0 ДО 3 РОКІВ

Дитина до 1 року.

У перші місяці життя поведінка ***слабозорої дитини*** буде такою самою, як зрячої. Важливо, більше часу приділяти близькому контакту з дитиною: частіше тримати її на руках, обличчям до себе. Це дасть дитині змогу краще роздивитися обличчя мами.

Особливо важливим у перші місяці життя дитини з порушенням зору є подразнення коркових центрів мозку. Для цього на пляшечку для води одягніть смугастий чорно-білий чохол; на стінку повісьте чорно-білий килимок (у смужечку або клітинку), використовуйте чорно-біле поєднання кольорів у своєму вбранні.

Вдягайтеся в речі яскравих кольорів, які б мали контраст з оточенням. Над ліжечком немовляти підвісьте контрастні іграшки, щоб їх привабливий вигляд заохочував дитину дивитися на них.

У **4 місяці** дитина охоче бавиться своїми ручками, оглядає їх і намагається піднести до обличчя. Щоб вона затримувала погляд на своїх ручках, вдягніть на неї сорочечку або светрик з контрастними, кольоровими рукавчиками. На будь-яку сорочечку можна одягнути різнокольорові нарукавники або манжетки, наприклад, з кольорових шкарпеток. Підвішуйте на стрічці, натягнутій між бильцями ліжечка, такі іграшки: брязкальця, плюшеві талісмани, «пищавки», іграшки, які можна гризти. Можна скористатися спеціальною вішалкою з прищіпками для легких об’єктів.

Дієвий засіб заохотити роздивлятися – підвісити в полі зору дитини кольорові повітряні кульки. Навіть легкий подих повітря зрушує їх, що спонукає переведення погляду з однієї на іншу. Саме це й потрібно! Підвішені іграшки не повинні знаходитися дуже близько або дуже далеко від дитини. Бажано спочатку розташовувати їх на відстані близько 20 см, а пізніше – 30 см. Іграшки для слабозорого немовляти потрібно купувати яскравих, контрастних кольорів. Вони мають бути безпечними, міцними, нетоксичними.

Кольорова іграшка буде привабливішою, якщо видаватиме приємний звук. Добираючи звукові іграшки, зверніть увагу, щоб звуки були різними, наприклад, звук тихих дзвіночків, звук калаталки тощо; мали різну фактуру (поверхню) – гладенькі, шорсткі, слизькі, тверді, м’які, кошлаті, теплі, холодні. Спробуйте самі обшити кубики матеріалами різної фактури, пошийте ковдру з різних клаптиків матеріалу (ворсистої фланелі, гладенького ситцю, слизької підкладочної тканини).

У **5-6 місяців** дитина вже простягає ручки до предмета, який їй показують, усміхається до свого відображення в дзеркалі, приглядається до обличчя мами, тата чи бабусі і вміє зчитувати з нього вираз задоволення чи

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

незадоволення її діями. У слабозорих дітей бачення на відстані може бути порушеним, тому предмети та іграшки не слід розташовувати на далеко від них.

Крім іграшок, дитина повинна мати можливість побачити меблі та різні предмети найближчого оточення (шафу, стіл, полички, килим, квіти, лампу та ін.). Важливо навчити дитину оглядати речі з оточення з різних позицій та рівнів. Це забезпечить формування правильних образів предметів навколишньої дійсності.

Слабозорих немовлят потрібно частіше брати на руки, притуляти до себе, дозволяти ручками торкатися свого обличчя, на якому відображається настрій мами (спокій, радість, смуток). У цих ситуаціях важливий словесний контакт. Промовляння до дитини пестливих слів, розповідь про те, що вона робить (наприклад, "Одягаю сорочечку, завиваю пелюшку" тощо), теж надзвичайно важливий засіб тренування переведення погляду в напрямку джерела звука.

У **7 місяців** дитина, яка нормально розвивається і бачить, обертає іграшку в ручках, шукає предмет, який в неї впав, прагне до зорового контакту з дорослим. Слабозора дитина без допомоги дорослих може мати труднощі в опануванні цих умінь. Тому й надалі створюйте ситуації, в яких би здійснювався розвиток її зорових функцій.

Частіше змінюйте об'єкти, які знаходяться в полі її зору. Кожну нову річ, яку показуєте дитині, обов'язково називайте. Привабливість іграшки посилиться, якщо вона звучатиме (м'ячики з дзвіночками, ляльки, які вимовляють слова, ведмедики). Усі ці іграшки мають бути не лише в полі зору, а й в радіусі досягнення руки. Це сприятиме формуванню координації "око – рука".

Зряча 7-місячна дитина стежить зором за предметом, що падає, шукає цей предмет. Щоб слабозора дитина змогла сама знайти іграшку, поверхня килимка, ковдри, простирадла, на які падають іграшки, має бути контрастного кольору (наприклад, білого – для яскравих іграшок). Щоб вона цей предмет побачила, візьміть її на руки і разом з нею пошукайте.

8 місяць життя дитини – це період удосконалення вмінь, які з'явилися раніш. Дитина зі зростаючою увагою починає оглядати не лише оточуючі предмети, а й людей, які займаються певною діяльністю. Тому не слід її ізолювати, а надавати можливості спостерігати (якщо це не шкодить дитині) за вашою домашньою працею. Це дає їй відчуття близькості, безпеки і створює можливість для отримання нових вражень через усі збережені відчуття. Мама, яка порається на кухні, змушує очка дитини дивитися, стежити, переводити погляд з місця на місце. Якщо мама, коментуючи свої дії, перебуває у полі зору дитини, то її голос "спрямовує" дитину на те, що мама хоче зробити, і змушує її дивитися.

На кухні дитина відкриває світ нових звуків: шум води з крану, свисток чайника, звук нарізання овочів, миття посуду. Пораючись на кухні, намагайтеся повертатися обличчям до дитини. Розповідайте про те, що

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

відбувається навколо неї, стимулюйте роботу всіх органів чуття. Аналогічно поводьте себе, коли перете у ванній кімнаті, прибираєте квартиру чи робите щось інше.

Прогулянки. Багато можливостей для стимуляції зорових функцій дитини надають прогулянки. Під час прогулянок корисно класти малюка у візочку на живіт. Це має значення не тільки для зміцнення м'язів, а й для того, щоб він мав змогу дивитися і спостерігати, як змінюється довкілля навколо нього. В положенні на животі дитина змушена сама дивитися на навколишній світ.

Під кінець першого року життя щораз дитина має більше цікавитися маленькими предметами. Ця зацікавленість виявляється під час виконання різної діяльності. Це можуть бути, наприклад, крапочки на м'ячику, очі ляльки чи ведмедика, колеса або фари автомобіля, ґудзик сорочки тощо. Це будуть також очі, ніс, брови тата і мами.

В **10 місяців** дитина навчається захоплювати витягнутим великим і вказівним пальцями дрібні предмети. З часом це вміння вдосконалюється і близько 11 місяців дитина опановує хапання великим і вказівним пальцями. Дитина в рік кидає маленькі предмети (ґудзик, намистинку, квасолю тощо) до посудини з маленьким отвором (наприклад, до пляшки діаметром близько 2-3 см).

Тренувати ці вміння можна не тільки у процесі гри. Коли під час годування розкришиться печиво, дозвольте дитині зібрати крихти. Викладайте тістечка, скибки хліба не на білу, а на темну тарілку чи серветку (якщо печиво світле). Контрастний фон тарілки або серветки допоможе дитині побачити крихти.

Вкидати намистинки у прозорі пляшечки для слабозорої дитини дуже складно. Спочатку дайте дитині посудину більшого діаметру, наприклад, близько 8-10 см. Бажано, щоб внутрішня і зовнішня стінки посудини були різного кольору. Так дитині легше буде побачити отвір, через який потрібно кидати дрібні предмети.

11-місячна дитина знаходить також схований в неї на очах предмет. Ви в присутності дитини кидаєте в коробку кубик і питає: «Де мій кубик?» Дитина має знайти прихований предмет. Якщо при цьому виникнуть проблеми, спробуйте змінити (збільшити або зменшити) освітлення поверхні, яка розглядається, або змініть предмети, якими граєтеся, на більш контрастні.

Щоб дитина опанувала вміння, які відповідають першому рокові життя, вам знадобляться: кубики різної фактури і розміру, ємності для вкладання одна в одну (формочки, матрьошки, пірамідки); скриньки з кришками; коробочки з сюрпризом (в яких, наприклад, натискання кнопки спричиняє звучання голосів різних звірят); картонні книжечки з виразними кольоровими малюнками; столик-крісло, на якому розташовують різні елементи для маніпулювання. Стануть у пригоді також предмети щоденного вжитку (чашки, миски, ложки).

Будьте особливо уважними у період коли дитина почала

цікавитися дрібними предметами. Подбайте, щоб у зоні її досяжності не було потенційно небезпечних речей.

У **12 місяців** дитина реагує на прості доручення. Почувши: „Дай кубик!" – подає кубик в руку. Пробує також використовувати предмети відповідно до їх призначення, наприклад, розчісує волосся гребінцем. Слабозорій дитині покажіть, як гратися з різними іграшками, предметами. Спочатку зробіть це самі у полі зору дитини, не залучаючи її. Дитина спостерігатиме за вашою діяльністю, а через певний час сама захоче це зробити.

Дитина від 1 до 2 років.

У перші місяці **2 року** життя пізнавальні можливості дитини зростають, адже вона починає самостійно ходити. Щоб дитина мала змогу бачити вас під час подолання відстані, спочатку не ставайте дуже далеко від неї. Додатковою допомогою для малюка є голос мами, яка промовляє до дитини: „Йди, йди до мене!", сигналізуючи про своє місце знаходження. В такій ситуації дитина самостійно йде, а близькість батьків дає їй відчуття безпеки.

Заохочуйте дитину до ходіння, показуючи їй також привабливі іграшки. З часом, коли вміння ходити стане автоматичним, дитина буде охоче бавитися іграшками, які можна за собою тягнути (візочки для ляльок, метелики з рухомими крилами та ін.). Усі іграшки, які рухаються, обертаються, брязкають під час руху, заохочуватимуть, а зрештою й змушуватимуть дитину дивитися, спостерігати рухи. А, це дуже корисні вправи для розвитку у дитини всіх зорових функцій.

Намагайтеся частіше спільно розглядати малюнки. Вони мають бути середньої величини, контрастних кольорів. Перші книжечки повинні містити зображення окремих речей або предметів. Поступово даєте дитині малюнки із зображенням простих сюжетних ситуацій.

Спільне розглядання книжечок впливає не лише на розвиток зорових функцій, а також й на розвиток мовлення. Зорово-рухову координацію дуже добре розвивають маніпуляційні ігри, до яких належать: нанизування намистинок; складання пірамідки (дерев'яної, пластикової); кубики різного розміру; коробочки, що закриваються; відерце, лопатка.

Гра з піском, водою – чи не найулюбленіші дітьми форми маніпуляції. Пересипання піску, переливання води, копання лопаткою піску дуже захоплюють дитину, і ви маєте забезпечити їй багато можливостей для таких забав.

Дитина від 2 до 3 років

У цей період з'являється новий вид діяльності, якою необхідно зацікавити дитину, – ***малювання***. У першому півріччі 2 року життя дитина вже може користуватися олівцем або крейдою. Оскільки слабозора дитина може сама не виявити зацікавлення малюванням, спробуйте заохотити її.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Для малювання виберіть м'які крейди (наприклад, воскові), аркуш паперу (за кольором контрастний із крейдою). Якщо умови помешкання дозволяють, папір або дошку для малювання можна повісити на стіні.

Змінюйте колір крейди, паперу. Іноді можна купити флуоресцентну крейду (яка світиться). Заохочуйте дитину до малювання на піску. Під час малювання вдома забезпечте хороше освітлення місця малювання або зменшіть кількість світла (що особливо важливо для дітей зі світлобоязністю).

2-річна дитина прагне все робити самостійно („я сам"). Вона вже може пити з чашки, яку самостійно підтримує однією ручкою, набирати ложечкою їжу, знаходити на столі свій посуд і користуватися ним; знімати з голови попередньо розв'язану шапочку, одягати її на голову, просовувати голову, руки, ноги у відповідні отвори одягу, знімати попередньо розстібнуту курточку, роз'єднувати замок-блискавку, знімати розшнуровані черевички; мити руки з милом з допомогою дорослого; самостійно сідати на горщик, коли відчуває в цьому потребу.

Опанування навичок самообслуговування дуже важливе, бо дає дитині відчуття самостійності.

Важливо, щоб атмосфера спілкування була спокійною, душевною. Не розпочинайте навчати дитину, коли вона в поганому настрої. Будьте стримані, спокійні, але рішучі. Намагайтеся помітити кожний, навіть найменший успіх дитини і похвалити її за добре виконану роботу.

Поради батькам.

- Пити з чашки, яка тримається однією рукою, дитина легше навчиться, якщо чашка матиме одне вушко і не буде надто важкою. Спочатку наливайте меншу кількість рідини, щоб запобігти розливанню.
- Набирати ложечкою їжу дитині легше навчитися, якщо пропоновані страви будуть не надто густі і не надто рідкі, наприклад, потерте яблуко, сирок, пудинг. Посуд, з якого дитина набиратиме їжу, не повинен бути мілкий. Особливо на перших етапах давайте дитині страви у глибокій тарілці (мисочці) з високими краями, щоб їх було добре видно на тарілці: сирок – у темній мисочці, а потерте яблуко – у світлій. Якщо дитині складно самій набирати їжу, візьміть її ручку в свою і зробіть це разом.
- Знайти на столі посуд і взяти його в руки допоможе розміщення його на контрастній таці або підставці.
- Навчаючи дитину просовувати руки, ноги, голову у відповідні частини одягу, розпочинайте з сорочечки з короткими рукавами і коротких штанців. Спочатку покажіть, як виглядають місця, куди вона має вставити ноги. Використовуйте гру (наприклад, запитайте: „Де ніжка?", а коли з'явиться в штанині, промовляйте : „Ку-ку, ось вона!").

Дитина від 3 років

У 3 роки вміння дитини (ходити, малювати, говорити, гратися) удосконалюються і стають провідною метою її діяльності, слугують більш точному пізнаванню оточення.

Основними вправами з розвитку зорових функцій дитини залишається розглядання малюнків і обговорення побаченого. На малюнках має бути зображено більше предметів, ніж для 2-річних дітей. Вони мають ілюструвати прості події, бути контрастних кольорів. При розгляданні малюнків запитуйте в дитини: „Що тут відбувається?”, попросіть: „Розкажи, що ти тут бачиш?”.

Використовуйте розрізані на дві частини малюнки. Навіть найпростіші пазли для 3-річного малюка можуть бути надто складними. Тому самі розріжте малюнок (наприклад, листівку) із зображенням звірятка або якогось предмета на 2-3 частини. При цьому для зразка добре мати такий самий цілий малюнок. Покращенню зорових функцій слугуватиме також лото, в якому потрібно знаходити і називати подібні зображення.

Образотворчі заняття (малювання, ліплення з пластиліну, глини) розвивають у дитини зорово-рухову координацію та естетичні почуття.

Захоплюючим видом образотворчих занять є ***ліплення з пластиліну***. 3-річна дитина можливо ще не зможе виліпити кульку, валик обома ручками, але однією скачає валочок, з якого спільно з дорослим зможе виліпити прості речі: слимачка, драбинку, пліт тощо.

Бажано, щоб для образотворчих занять у дитини було постійне місце, де вона буде вільно малювати, ліпити, не переживаючи, що щось забрудниться фарбою, яка раптом розлилася. В цьому куточку розмістіть все необхідне для цих занять: крейду, фарби, фломастери, папір для малювання, обгортковий папір, а також дошку, на якій можна презентувати вироби дитини.

Багато можливостей для тренування зорово-рухової координації забезпечує ***самообслуговування.*** Тому дозволяйте дитині самостійно виконувати певні дії навіть тоді, коли вона робить щось повільно або недоладно.

Враховуючи психофізичні властивості 3-річної дитини (рухливість, стомлюваність, труднощі з тривалим зосередженнями уваги на об’єкті, що спостерігається), **рекомендується:**

- час від часу змінювати напрями рухів дитини;
- не перевтомлювати дитину під час заняття;
- не карати дитину за те, що вона ненавмисно розбила посуд, випустила з рук чашку з напоєм. Це сталося не лише через слабку рухову координацію, а й через недостатню концентрацію уваги;
- не гальмувати природну активність дитини;
- не критикувати дитину за невдалі роботи (малюнки, вироби).

Найкращою формою заохочення є похвала за будь-яку виконану нею роботу, демонстрування на сімейних виставках, щоб їх побачили та оцінили всі родичі, сусіди і знайомі

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ВИБІР ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ДЛЯ ДИТИНИ ІЗ ПОРУШЕНИМ ЗОРОМ

Згідно із законодавством нашої держави батьки мають право обирати заклад освіти для своєї дитини. Ви також маєте право продовжити відпуску по догляду за дитиною до 6 років. Якщо ви переконані, що вашій дитині буде краще навчатися вдома і ви зможете дати їй більше, ніж спеціалісти дошкільного закладу, ми не будемо переконувати вас у хибності такого рішення. Дійсно, ніхто так не знає свого малюка, як ви, і жоден спеціаліст не зможе йому допомоги без вашої участі. Однак, перевагою дошкільного навчання дитини у спеціальному дошкільному закладі є, зокрема, апаратне лікування зору, корекційні заняття тифлопедагога, спілкування з однолітками, під час якого дитина отримає важливі навички соціалізації.

В Україні функціонує розгалужена система дошкільних навчальних закладів для дітей з різними порушеннями зору. Зокрема, спеціалізовані дошкільні заклади і групи для цієї категорії дітей при масових дошкільних закладах, навчально-реабілітаційні центри. Всі ці заклади працюють за спеціальними загальноосвітніми та корекційними програмами, розробленими з урахуванням зорового діагнозу, віку дітей та особливостей їхнього психофізичного розвитку.

Окрім загальноосвітнього розвитку і навчання, яке здійснює в спеціалізованому дошкільному закладі ***вихователь***, вкрай необхідну корекційну роботу проводить ***вчитель-тифлопедагог***: з розвитку у дітей зорового сприймання, пізнавальної діяльності, просторового та соціально-побутового орієнтування, формування компенсаторних способів пізнавальної, предметно-практичної, ігрової діяльності. ***Логопед*** виправляє наявні у дітей порушення мовлення, розвиває зв’язне усне мовлення. ***Інструктор з лікувально-фізичної культури (ЛФК)*** – можливі порушення опорно-рухового апарату (порушення постави, сколіози, плоскостопість, парези), які можуть негативно впливати на функціонування зорової системи дитини. ***Психолог-дефектолог*** стежить за динамікою розвитку дитини в корекційному процесі, проводить індивідуальні заняття з тими дітьми, які відстають у психічному розвитку, надає допомогу батькам, тифлопедагогу, вихователям в організації навчання і виховання дошкільника в умовах сім’ї та дошкільного закладу, спільно з вихователем розробляє індивідуальні завдання для батьків з урахуванням складності зорового порушення дитини, її віку та індивідуальних особливостей.

Батькам дошкільників з порушеннями зору особливо важливо знати, що в спеціалізованих дошкільних навчальних закладах їхня дитина щоденно отримуватиме саме ту офтальмологічну допомогу, якої вона потребує згідно

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

із своїм зоровим діагнозом. До штату спеціалізованого дошкільного закладу обов'язково входить ***лікар-окуліст*** та ***медсестра-ортоптистка***, які здійснюють лікувально-відновлювальну роботу. Функціонують спеціальні кабінети, в яких діти отримують необхідну офтальмологічну допомогу, – лікування, підтримку і відновлення порушень зору на спеціальній апаратурі.

ПІДГОТОВКА ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

Якщо дитина не відвідувала спеціальний дошкільний заклад, підготовка до шкільного навчання повністю покладається на батьків. Ця підготовка має відбуватися за наступними напрямами.

Розвиток мислення.

До вступу до школи у дитини 6–7 років має бути сформованим ***практично-дійове мислення***, яке є основою для розвитку словесно-образного мислення, що є запорукою успішного навчання у початковій школі.

Ушкодження зору не має негативного впливу безпосередньо на розвиток мислення вашої дитини. Однак, серйозні порушення зору утруднюють процеси сприймання, зокрема формування цілісного образу, виділення його істотних ознак, їх повноти і точності.

Практично-дійове мислення дітей з порушеннями зору формується в дошкільний період у процесі ***ігрової діяльності***, яка має бути спеціально організованою і відбуватися за участю дорослого та під його керівництвом.

Ефективним засобом розвитку цього виду мислення є ***конструювання.*** Тому бажано, щоб батьки сліпої або слабозорої дитини придбали найрізноманітніші конструктори (дерев'яні, пластмасові). Різні предмети, макети тощо збираються спочатку разом з дорослим, при цьому кожна дія супроводжується словесним поясненням. Потім дитині пропонується зробити це самостійно за зразком, по пам'яті і, нарешті, за словесною інструкцією. Коли дитина спробує сконструювати об'єкт за власним задумом, це свідчитиме про появу в неї ***словесно-образного мислення***.

Розвиток практично-дієвого мислення здійснюється також у процесі залучення дітей до різноманітних сюжетно-рольових ігор, в яких дитина виконує різні ролі, або сама придумує сюжет і самостійно його реалізує.

Розвинути у дітей ***логічне мислення*** допоможуть наступні вправи:

1) „Четвертий зайвий". Завдання передбачає вилучення одного предмета, який не має певної ознаки, спільної для інших трьох (яблуко, груша, слива, *морква*; корова, коза, свиня, *вовк*).

2) Придумування відсутніх частин тексту: початку, основної частини, закінчення.

3) Гра „Скажи навпаки". Дорослий говорить якесь слово і залучає дитину теж назвати слово, але із протилежним значенням: *великий* –

маленький, чорний – білий, чистий – брудний, легкий – важкий, вода – вогонь тощо. Можна дібрати різні пари слів, орієнтуючись на досвід дитини.

Розвиток моторики та координації рухів.

У дітей із порушеннями зору 6-7 років вкрай низький рівень **розвитку моторики** і **координації рухів** (несформована координація і точність рухів, погане володіння своїм тілом). Недостатній розвиток моторики пояснюється недосконалістю зорового контролю за виконанням певних рухів та дій.

У цьому віці діти мають ще недостатньо повні просторові уявлення, що також ускладнює виконання різноманітних дій, їх координацію. Несформовані й графічні навички.

Першим етапом формування графічних навичок та підготовки руки до письма є аналіз зразка. Уважно роздивіться разом з дитиною зразок, проаналізуйте всі деталі. Доцільно при цьому скористатися прийомом „рука в руці”, коли дорослий бере ручку дитини в свою і разом обстежують зразок, супроводжуючи аналіз мовленням. На *другому етапі* зразок відтворюється фломастером чи маркером, що проводять товсту лінію. Особливу увагу приділяйте не лише виробленню у дитини рухової навички, а й тому, щоб вона постійно співвідносила свою діяльність зі зразком.

Пропонуємо для цієї роботи кілька завдань:

- Намалювати (викласти зі шнурочка) простий візерунок.
- Гра „Важкі дороги”. Для гри використовують іграшки або малюнки машинки і будинку. Ви говорите дитині: „Ти – водій. Тобі треба проїхати дорогою до цього будиночка. Шлях цей непростий. Тому будь уважний і обережний”. Дитина має олівцем, не відриваючи руки, „проїхати” цим звивистим шляхом.
- Робота з конструктором, мозаїкою, аплікацією, а також ліплення, вирізування (не відриваючи ножиці від паперу) тощо розвиває дрібні рухи.

З метою розвитку загальної координації і точності рухів можна запропонувати дітям наступні ігри:

- „Їстівний – неїстівний” – гра з м’ячем.
- „Дзеркало” (дитині пропонується бути дзеркалом і повторювати всі рухи дорослого). Роль ведучого можна передати дитині.
- „Тир”. Попадання у ціль різними предметами (м’ячем, кільцями тощо). Ця гра сприяє не лише координації рухів, а й розвиткові їх точності, окоміру. Для удосконалювання цих навичок доцільно послідовно зменшувати розмір кидальних предметів і мішені, збільшуючи відстань до неї.

Розвиткові моторики і координації рухів сприяють також доступні дітям спортивні ігри, фізичні вправи, танці, заняття ритмікою, аеробікою.

Розвиток збережених відчуттів.

Дитину зі значними порушенням зору варто навчити обстежувати предмети за допомогою ***дотику***. Навчіть її обмацувати предмети обома руками, кистями рук, планомірно обстежувати їх зверху донизу, зліва направо.

Під час дотикового обстеження предметів дитина з порушеним зором має виділяти їх *властивості*: величину (великий – маленький, високий – низький, широкий – вузький, довгий – короткий), щільність (твердий – м'який), вагу (важкий – легкий). Навчіть дитину розрізняти матеріал, з якого виготовлені предмети: дерево, камінь, скло, метал, папір, тканина, шкіра, пластмаса. Можна погратися в гру „Чарівний мішечок", до якого вкладаються предмети, виготовлені з різних матеріалів, різні за розміром, формою. Дитина виймає з мішечка по одному предмети, обстежує і називає їх властивості. Дерев'яні предмети відкладає ліворуч, металеві – праворуч.

Корисною є і гра „Що впало?" Дитина має впізнати за звуком падіння, з якого матеріалу зроблений предмет.

Важливо ознайомити дітей із такою властивістю предметів, як здатність плавати. Разом із дитиною проведіть експеримент: налийте в миску води, нехай дитина опускає в неї різні предмети і сама визначить, що плаває, а що тоне.

Для ознайомлення з довкіллям важливо розвивати у дитини ***слухове сприймання***, вміння слухати, прислуховуватися і розуміти те, що діється навколо неї. Запропонуйте їй посидіти мовчки 2–3 хвилини і послухати тишу. Потім нехай вона розповість, які звуки почула. Це можуть бути чиїсь кроки, відчинення дверей в під'їзді будинку, шум вітру, дощу, шарудіння листя за вікном тощо.

Корисно погратися в гру „Що я роблю?" Дорослий стає за спиною дитини і здійснює різні шумові дії: ріже папір і зминає його, переливає воду, підмітає підлогу віником, відчиняє двері до іншої кімнати, холодильника, висуває шухлядки та ін. Дитина має сказати, що робить дорослий.

Допоможіть дитині користуватися всіма збереженими відчуттями – дотиковими, звуковими, температурними, смаковими!

Формування уявлень.

Шестирічна дитина зі зниженим зором має знати якомога більше понять, зокрема: овочі, фрукти, меблі, одяг, тварини (домашні, дикі), рослини (квіти, дерева, кущі), птахи тощо, вміти їх узагальнювати та порівнювати. Якщо неможливо ознайомити дитину з якимось предметом через його розмір або віддаленість, скористайтеся іграшками. Наприклад, через іграшкові машинки можна ознайомити дітей з різними видами транспорту; через м'які іграшки тварин – з домашніми і дикими тваринами. При цьому обов'язково звертайте увагу на реальні розміри обстежуваних об'єктів.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Обов'язково навчайте дітей з порушеннями зору **порівнювати** різні предмети між собою за їх якостями, особливостями, почергово обстежуючи їх. Поставте перед дитиною 2 предмети. Після того, як вона їх обстежить, запропонуйте розповісти, чим вони схожі і чим відрізняються. Важливо не просто запитувати дитину, а спільно з нею здійснювати порівняння. Поступово з вашою допомогою дитина навчиться знаходити відмінності у предметах, починаючи від їх призначення і закінчуючи дрібними деталями.

Порівняння предметів за різними ознаками ефективно сприяє розвиткові мислення, мовлення, зорового і дотикового сприймання, допомагає більш повно ознайомитися з довкіллям!

Однак, враховуйте бажання і настрій дитини. Спробуйте захопити їх власною зацікавленістю у вивченні різних предметів, перетворіть заняття у змагання: хто назве більше ознак предметів – мама чи дитина, мама з сином (донькою) чи тато?

Ознайомте дитину з ***геометричними формами:*** кубом (кубик), кулею (м'ячик), циліндром (стовпчик), призмою (дах), паралелепіпедом (цеглина). Це сприятиме розвитку просторових уявлень, найскладніших для слабозорих дітей. Можна скористатися „Чарівним мішечком": виймаючи з нього предмети різних геометричних форм, дитина називає їх і визначає суттєву ознаку – форму. Якщо дитина ще не готова до самостійної роботи, поставте перед нею, наприклад, циліндр і запропонуйте знайти в мішечку такий самий, або скажіть: „Знайди циліндр (куб, кулю тощо)".

Корисними для формування у дітей з порушеннями зору предметних уявлень та збагачення словника будуть ***спеціальні вправи з предметними малюнками***:

- визначити, що зображено на малюнку (або хто зображений);
- розкласти малюнки на групи, наприклад, живі предмети і неживі;
- ігри із серією малюнків, на яких зображено живі предмети: „Хто де живе?"; „Хто чим харчується?"; „Хто які звуки видає?"; „Хто що вміє робити?" тощо.

Розвиток зв'язного усного мовлення і навичок спілкування.

Через недостатність повноцінного сприймання довкілля, під час уточнення і збагачення словникового запасу дитини належну увагу приділіть ***правильному розумінню нею значень слів***, співвіднесеності слів з предметами, які вони позначають, поглибленню уявлень і реальних знань дітей про навколишній світ.

Для запобігання характерних для дітей із порушеним зором аграматизмів і розвитку граматичного ладу мовлення доцільно тренувати їх у розумінні зв'язків слів у словосполученнях і реченнях різних конструкцій.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Доцільно спонукати дитину до самостійних висловлювань – розповідей та описів, елементарних міркувань (наприклад, „Чому ти так думаєш?”), до переказу прослуханих текстів, з’ясування їх змісту.

При цьому звертайте їхню увагу на інтонаційну забарвленість речень, добір слів, які найточніше передають сутність розповіді, на логічність і послідовність викладу. Створюйте різні ситуації, які стимулюватимуть самостійні висловлювання дітей.

Більше уваги звертайте на розвиток ***спілкування,*** адже ваша дитина прийде у шкільний колектив і спілкуватиметься з однокласниками, педагогами, працівниками школи. Крім того, спілкування сприяє розвиткові пізнавальних процесів, становленню емоційно-вольової сфери особистості.

Формуванню навичок спілкування допомагають сюжетно-рольові ігри, драматизації улюблених казок. Якщо дитина не відвідує дошкільний заклад обов’язково організовуйте її спілкування з однолітками та іншими дорослими вдома, в гостях у знайомих, на прогулянках.

Опанування читанням, письмом і лічбою.

Насамперед, слід навчити дитину ***орієнтуватися на аркуші паперу***: знаходити верхні та нижні, а потім лівий і правий бік аркуша; правий верхній, лівий верхній, правий нижній, лівий нижній кути, а також середину (центр) аркуша.

В цьому допоможуть такі заняття та ігри: попросіть дитину покласти кубик у певний кут аркуша або його центр. Для цього скористайтеся шаховою дошкою, в кутах якої поставте різні фігури (гра „Де яка фігура живе”). Фігури можна міняти місцями і „ходити” ними одна до одної в гості. Не бійтеся фантазувати та імпровізувати!

Під час гри «Що де стояло?» на аркуші паперу або на дошці розкладіть від 2 до 5 предметів (або іграшок). Після того, як дитина їх обстежить і назве словом, заберіть один предмет (або поміняйте їх місцями). Дитина має визначити, якого предмета не вистачає і де він стояв, або які предмети поміняли місцями.

Щоб опанування письма у школі було успішним, необхідно спеціально ***підготувати до цього руку дитини***. Для розвитку дрібних рухів пальців рук скористайтеся мозаїкою. Спочатку навчіть дитину викладати мозаїку з країв поля, а потім спробуйте перейти до простих орнаментів.

Розвиткові рухів пальців та їх чутливості сприяють нанизування намистинок, розфасовка гороху і квасолі (ігри „Допоможи бабусі”, „Робота Попелюшки”). Ці завдання виконуватимуться успішніше, якщо дитина знатиме, що виконує дійсно потрібну для бабусі чи мами роботу.

Щоденно вправляйте м’язи пальців і рук дитини (3–5 хвилин). Ці вправи слід розпочинати з масажу кисті руки: зробіть погладжування, розминання, поплескування, розтирання м’язів, щоб дитина відчула тепло в долонях; виконуйте „пальчикові ігри”.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Як навчити дитину лічби?

Спершу дитина має опанувати поняття „один” і „багато” (на реальних предметах). Після цього навчайте рахувати предмети. Наприклад: „Один кубик і ще один кубик – два кубики. Скільки разом? Два кубики. Ще покладемо один кубик. Виходить: один, два, три кубики. Скільки разом? Три кубики”.

І таким чином до 10. Але робіть це поступово, від одного числа до наступного. Якщо дитина справляється з цим завданням, пропонуйте наступні:

– Скільки тут ґудзиків? (Під час лічби дитина відсуває по одному ґудзику або торкається до них).

– Дай мені (назвіть кількість) цукерок (або паличок, кубиків, яблук, камінців тощо).

– Скільки тут яблук? А тепер я покладу ще одне. Скільки стало? Порахуй.

Після того, як дитина навчиться рахувати до 10, спробуйте розв’язувати задачі спочатку на додавання, а потім на віднімання (також на реальних предметах).

Якщо ви відчули, що дитина втомилася, почала відволікатися, зробіть перерву або закінчіть сьогодні заняття. Важливо також уміти відчути, якої саме допомоги потребує дитина в кожному конкретному випадку, адже передозування допомоги, як і її відсутність у потрібний момент, можуть нашкодити.

ДИТИНА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Початок навчання у школі для дитини пов’язаний зі значними навантаженнями на зір. Це призводить до хронічної перевтоми зору, може стати причиною негативного ставлення до навчання та призвести до поганої успішності. Щоб цьому запобігти, варто скористатися такими рекомендаціями.

Якщо ви помітили ознаки втомлюваності зору у своєї дитини, <u>потрібно</u>:

- звернутися до лікаря-окуліста для обстеження очей і зору, виконувати всі його рекомендації;
- обстежити дитину у педіатра та невропатолога, щоб виключити додаткові фактори втомлюваності;
- забезпечити дитині зручне робоче місце і правильне його освітлення, стежити за правильною посадкою за столом;

- упорядкувати режим зорової роботи: 35-45 хв занять – 15 хв відпочинку (але біля не телевізора чи комп'ютера).

Попередити і зняти втому очей також допоможе нормальний психологічний клімат в сім'ї, відсутність стресових ситуацій, емоційна підтримка, заняття фізкультурою і спортом, гімнастичні вправи для очей.

ДО УВАГИ БАТЬКІВ, ВЧИТЕЛІВ, ВИХОВАТЕЛІВ!

- Переконайте дитину у тому, що окуляри надають її обличчю значущості і навіть прикрашають її.
- Замість букв і цифр використовуйте картки із зображеннями тварин, рослин тощо.
- Дитина може дивитися на віддалені об'єкти і називати їх, а може дивитися і зображувати їх у себе на аркушах для малювання.
- Для розвитку рухливості очей корисні будь-які механічні іграшки, що рухаються, ігри з м'ячем.
- У школі дитина має сидіти так, щоб бачити написане на дошці без напруження. Час від часу їй корисно дивитися у вікно.
- Вчіть дітей кліпати повіками, не горбитися, частіше переводити погляд з ближнього об'єкта на віддалений і навпаки.
- Щоб слабозора дитина гармонійно фізично і психічно розвивалася, вона має багато рухатися.

Необхідно постійно стимулювати дитину до рухів, до мобільності, щоб викликати у неї потребу в русі, забезпечити безпеку під час самостійного пересування, в іграх, в праці. Дитина має відчути задоволення від вільного руху в просторі – це неодмінна умова її успішної інтеграції в суспільство.

Пам'ятайте! Дитина, яка неспроможна повноцінно користуватися ушкодженим зором, прагне вашої любові, вашої мудрої допомоги, щоб самій стати особистістю, незалежною (наскільки це можливо) від вас та інших людей. Повага у сім'ї до дитини, її найменших успіхів – фундамент шанобливого ставлення до вас тепер і в майбутньому

СЛОВНИЧОК:

Аграматизм – розлад мовлення і мислення, неспроможність зв'язувати слова у синтаксично правильно побудовані речення.

Амбліопія – зниження гостроти зору на одному оці внаслідок його бездіяльності.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Астигматизм – порушення заломлюючої здатності ока, коли в одному оці спостерігається сполучення різних видів рефракції (міопічної чи гіперметропічної) або різних ступенів одного виду.

Більмо – помутніння рогівки ока рубцевого походження, спричинене тяжким запальним процесом в оці, його механічним чи термічним (хімічним) ушкодженням.

Бінокулярний зір – бачення двома очима одночасно.

Гіперметропія (далекозорість) – нездатність бачити наближені об'єкти.

Міопія (короткозорість) – нездатність бачити віддалені об'єкти.

Ністагм – порушення окорухового апарату, що супроводжується мимовільними ритмічними рухами очей.

Поле зору – простір, який бачить око під час фіксованого погляду і нерухомого положення голови людини.

Психомоторний розвиток – відображення становлення різних видів нервової системи у певні періоди життя.

Ретинопатія – руйнування сітківки ока

Рефракція – заломлююча здатність ока

ДЕ МОЖНА ОТРИМАТИ ДОПОМОГУ:

- ***Міські та обласні психологого-медико-педагогічні консультації – ПМПК***
- ***Навчально-реабілітаційний центр „Левеня"***. Адреса: 79053, м. Львів, вул. В.Великого, 87-А, тел.: (0322) 63-41-72, 63-40-88. Директор: Ремажевська Віра Миколаївна
- ***„Сходинки подолання".*** Харківський центр ранньої допомоги сім'ям, які виховують дітей з важкими вадами зору. Адреса: 61022, м. Харків, вул. Данилевського, 2, тел.: (057) 755-05-86, 756-18-76; e-mail: choice.iatp.org.ua http//pravovibora.narod.ru Керівник: Бутенко Валентина Антонівна
- ***Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс з центром реабілітації слабозорих дітей***. Адреса: 32300 м. Кам'янець–Подільський, вул. Суворова 20, тел. (03849) 2-32-14, 2-54-97. Директор: Буданцева Алла Іванівна
- ***Рубіжанський навчально-реабілітаційний центр „Кришталик".*** Адреса: 93000, м. Рубіжне, вул. Будівельників, 27, Луганська обл., Директор: Колодна Наталія Анатоліївна
- ***Навчально-реабілітаційний центр для дітей з вадами зору „Дитячий садок №1 – Початкова школа №31" „Надія".*** Адреса: 84638

Донецька обл., м. Горлівка, вул. Леніна 130 А, тел.: (06242) 2-71-50, 2-41-19. Директор: Артемова Юлія Анатоліївна.

КОРИСНІ САЙТИ:

- ***Інститут спеціальної педагогіки НАПН України.*** Адреса: м.Київ, вул. М. Берлинського, 9, тел. (044) 440-42-92
- ***УТОС***
- ***Всеукраїнський фонд „Крок за кроком.*** Адреса: 01034, м. Київ, вул. Пушкінська, 9, к.4, тел.: (044) 235-11-36, 531-12-76; e-mail: sofiy@irf.kiev.ru
- ***Національна ассамблея інвалідів України.*** Адреса: 01034 м. Київ, вул. Рейтарська, 8/5А, к. 110, тел.: (044) 279-61-82; e-mail: office@naiu.org.ua; http://www.naiu.org.ua
- ***Всесвітній Союз сліпих*** – e-mail: **http://www.once.es** містить загальну інформацію про незрячих, текст Конституції Всесвітнього Союзу сліпих, перелік країн-учасниць й календарний план заходів Союзу, журнал Всесвітнього Союзу сліпих
- ***Міжнародний центр охорони зору*** – e-mail: **http://www.lasik.ru** Віртуальна клініка – діагностика та лікування. Очні хвороби та методи їх зцілення. Посилання на найкращі англомовні офтальмологічні сайти.
- **www.specialneeds.ru** – Інтернет-проект про дітей з особливостями розвитку
- **www.unicef.org/ceecis/media_3021.html** – **ЮНИСЕФ**: діти з інвалідністю
- **www.defectolog.ru** – Сайт для батьків дітей з особливими потребами
- **www.tiflocomp.ru** – Комп’ютерні технології для незрячих і слабозорих
- **www.webcenter.ru/~scdl** – Електронна бібліотека **„Особый ребёнок”**
- **www.osoboedetstvo.ru/books.htm** – Корисна література – книжковий розділ сайту **„Особое детство”**
- **www.psyparents.ru** – Сайт „Детская психология для родителей**”**
- **www.childpsy.ru** – Сайт „Детский Психолог”

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 5.

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ВСТУПНЕ СЛОВО

Порушення розумового розвитку – досить складна і, одночасно, недостатньо розкрита на сьогодні особливість перебігу розвитку дитини. Відомо, що однією із першопричин порушення розумового розвитку є органічне ураження головного мозку плоду у внутрішньоутробний період розвитку. Водночас, ця особливість дитини не обмежує її можливості розвиватися та жити у суспільстві і мати власні перспективи. Порушення розумового розвитку це лише особливий розвиток дитини, який не вичерпує усіх її потенційних можливостей.

У цьому путівнику представлено погляд на особливості порушення розумового розвитку у ракурсі реалій та перспектив. Це путівник для батьків у пізнання та розуміння власної дитини з, одночасним, усвідомленням того, що розумова відсталість не обмежує її становлення як особистості. Тут батьки знайдуть поради щодо того де має навчатися дитина, які особливості її підготовки до навчання та які види діяльності доцільно практикувати в родині; опис стратегії батьків у позитивному впливі на психологічний розвиток дитини; рекомендації з розвитку у дитини вмінь та навичок до самообслуговування; відомості щодо подальшої професійної орієнтації як у межах школи, так і у подальшому житті.

ОСОБЛИВИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Що мають знати батьки про свою дитину?

Для визначення причин відставання дитини у психофізичному розвитку батьки мають володіти інформацією, яка може сприяти уточненню тих чинників, які призвели до негативних змін у стані здоров'я дитини. Це відомості про:

1. Здоров'я сім'ї у якій народилася дитина: батьків, інших дітей, які є у родині та наявні відхилення у їхньому розвитку, стосунки між батьками і дитиною.
2. Перебіг вагітності матері та пологів (захворювання та ін.).
3. Розвиток дитини від народження, у ранньому дитинстві: які хвороби перенесені, наявність травм, коли почала ходити, говорити, як розвивалося мовлення, коли почала брати іграшки, самостійно їсти.
4. Умови виховання дитини до школи та стан її розвитку:
   - виховувалася вдома (ким?), які особливості поведінки спостерігались, виконання різних доручень, розуміння інструкцій та готовність виконувати практичні завдання, іграшки з якими охоче грається;
   - відвідувала дитячий заклад (з якого віку?). Чи спілкувалася з ровесниками, вихователем? Чи вміла гратися, обслуговувати себе? Чи

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

спостерігалися негативні прояви поведінки? Які скарги на дитину були у вихователів?

5. Готовність дитини до навчання у школі: вміння відповідати на запитання, запитувати, повідомляти про свої потреби, обслуговувати себе (одягатися, їсти, користуватися туалетом), уміння самостійно гратися іграшками, малювати, розглядати малюнки, конструювати; уміння писати, рахувати, читати, якої допомоги потребує дитина.

Що потрібно знати про вплив розумової відсталості на загальний розвиток дитини?

Розумова відсталість виникає внаслідок органічного ушкодження центральної нервової системи, яка є необхідною основою для розвитку мислення дитини, пам'яті, уявлення, сприймання предметів та явищ навколишнього світу (тобто, основою психічного розвитку). Саме психологічний розвиток забезпечує формування умінь спілкуватися, цілеспрямованих дій, активності та інших якостей, які визначають можливості до адекватного існування дитини в оточуючому середовищі. Особливий характер перебігу психічного розвитку дитини призводить і до специфічного психологічного розвитку, зокрема: особливостей в інтелектуальній, емоційній, поведінковій, ціннісній та мотиваційній сферах її особистості.

Розумова відсталість *визначається як особливість розвитку психіки дитини при органічному ушкодженні центральної нервової системи у внутрішньоутробному періоді розвитку або у період від 1 до 3 років. За розумової відсталості дитина не має достатньо розвинених здібностей до контролю та самоконтролю власною поведінкою, що є наслідком порушення взаємозв'язку між пізнавальними та емоційними процесами або мисленням та емоціями. У дитини спостерігається низький рівень активності та пізнання, її безпосередні потреби та емоційні вияви не підпорядковуються мисленню, а значить не усвідомлюються і не регулюються самою дитиною.*

Що визначає психологічний розвиток дитини?

Психологічний розвиток розумово відсталої дитини протікає за допомогою формування та розгортання таких психічних механізмів як *соціальна ситуація розвитку* (спілкування та взаємодія дитини з близьким оточенням), *провідна діяльність* (ті дії дитини, які відображаються в ігровій, навчальній, трудовій та іншій діяльності), *криза розвитку* (пікові моменти у розвитку особистості дитини, такі як криза 3 років "Я-сам", підліткова криза), *психологічні новоутворення* (самооцінка, комунікативність, самостійність, довільність поведінки та ін.). У такої дитини спостерігається дещо уповільнений темп пізнання оточуючого світу та самої себе, формуванням навичок ігрової та навчальної діяльності, особливий характер емоційного перебігу та вирішення вікових криз, уповільнений темп

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

оволодіння навчальною діяльністю у початковій школі, засвоєння та прийняття норм і правил, виховання дисциплінованості.

Від результативності психологічного розвитку залежить формування особистості дитини з порушенням розумового розвитку і ефективність її адаптації та соціалізації.

Психологічний розвиток *забезпечує становлення особистості дитини.* ***Особистістю*** *стає той індивід, який реалізовує соціальні ролі та набуває соціального статусу. Однією з основних особливостей особистості є розвинена здатність до регуляції власної поведінки у відповідності до соціальних норм. Особливістю розвитку особистості дитини з розумовою відсталістю є формування у неї шляхом спеціально організованого психологічного впливу здатності до самокритичності і самоконтролю у взаємодії з іншими людьми.*

На які показники психічного розвитку дитини варто орієнтуватися батькам?

Розумова відсталість характеризується особливим розвитком мислення, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), недостатньої стійкості у сприйнятті та аналізі явищ оточуючої дійсності, обмеження уяви.

Як позитивні, так і негативні емоції у такої дитини характеризуються безпосереднім активним проявом у поведінці. Можна спостерігати певну обмеженість потреб дитини, особливо пізнавальних та тих, які викликають її інтерес до діяльності.

Діти з порушенням розумового розвитку оволодівають практичними діями (особливо трудовими) внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Формування розумових дій здійснюється завдяки спеціально організованому навчанню та вихованню, а також корекційній роботі. Чим раніше до розвитку малюка будуть залучені фахівці, тим інтенсивнішим буде його розвиток. Так, наприклад, особливої роботи з боку корекційних педагогів та психологів потребує розвиток продуктивного (обов'язкова наявність результату діяльності, яку виконує дитина) та творчого (спонукання дитини до прояву ініціативи у виконанні завдання і представленні результатів власної діяльності) характер діяльності таких дітей.

Основними показниками психічного розвитку дитини є:

- *розвиток пізнавальної сфери (сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення);*
- *формування системи особистісних відносин (емоції, потреби, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість та ін.);*
- *оволодіння системою різноманітних практичних та розумових дій, які забезпечують розвиток здібностей до продуктивної та творчої*

діяльності.

Як впливає оточення на розвиток дитини?

На особливості розвитку дитини значною мірою впливає характер стосунків з оточенням, який складається упродовж усього її життя. Дорослий є тим необхідним рушієм, який власним ставленням до дитини формує її світогляд та сприйняття нею оточуючих і самої себе. Особливе значення стосунки з дорослим мають у період дошкільного та молодшого шкільного віку.

Діти з порушенням розумового розвитку специфічно сприймають оточуючу дійсність та виражають емоційне ставлення до неї. Постійне активне залучення дорослого до розвиток дитини сприятиме її входженню в оточуючий світ, розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, які забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Що потрібно робити батькам для розвитку дитини? Коли починати?

Кожний крок батьків має працювати на розвиток та виховання вашої дитини. Доцільно, починаючи з раннього віку, спілкуватися з дитиною, розмовляти з нею, надавати різну інформацію залежно від віку та стану пізнавальних (інтелектуальних) процесів за допомогою яких людина пізнає навколишній світ (сприймання, пам'ять, мислення мовлення та ін.).

Потрібно *називати предмети*, які оточують дитину у вашому помешканні, якими користуєтеся ви і дитина під час харчування (посуд), одягання (назви одягу), відпочинку (ліжко, стілець, стіл та ін.), організації дозвілля, ігрової діяльності (назви іграшок), прогулянок, пізніше відвідування різних закладів (поліклініка, зоопарк, магазин, цирк тощо).

Називати дії, які виконуються (“будемо їсти, одягатися”, “беремо ложку, тарілку, хліб”, “одягаємо штанці, сорочку та ін.”, “миємо руки” тощо).

Називати основні кольори предметів з якими безпосередньо стикається дитина (м’ячик червоний, огірок зелений, кубик зелений, червоний, жовтий тощо). Під час прогулянки, *називати тварин*, які зустрічаються у подвір'ї, на вулиці, *рослини* (це дерево, це квітка, це травичка), *будівлі* (це будинок, дитяча площадка), засоби пересування (машина, автобус, літак, велосипед та ін.).

ДОШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Що може впливати на загальний розвиток дошкільника в умовах повсякденного життя родини?

Насамперед дитина повинна знати і бачити, що кожний член родини має певні обов’язки перед родиною, виконує якісь тимчасові чи постійні доручення. Про це потрібно розказувати дитині та залучати її до виконання елементарних доручень: спочатку під керівництвом дорослого класти іграшки на місце, поливати кімнатні рослини, годувати домашніх тварин (кішку, рибок та ін.), прибирати посуд зі столу після їди, розкладати ложки,

ставити чашки. Дитина має брати посильну участь у прибиранні помешкання, спостерігати за підготовчими роботами до приготування сніданку, обіду, вечері. Необхідно давати інформацію дитині про продукти харчування, як називаються, хто, як і що виробляє, звідки що береться: овочі вирощують, фрукти – яблука, груші та ін. ростуть на деревах, що можна придбати у магазині (хліб, ковбаси, сир, цукерки та ін.). Іноді доречно залучати дитину, особливо старшого дошкільного віку, до придбання продуктів харчування, іграшок, одягу.

Доцільно по можливості залучати дитину до різноманітної посильної праці в саду, на городі, а також вирощувати розсаду овочів, квітів та ін. В період всього весняно-літнього періоду діти мають брати участь в усіх роботах на городі, під керівництвом батьків обробляти землю, поливати грядки, квіти, допомагати збирати урожай (наприклад, дорослий збирає огірки чи помідори на грядці, передає їх дитині, для складання у кошик).

При цьому необхідно повідомляти дитині куди підете з нею, чому, що там будете робити (“Ми з тобою підемо до магазину купити хліб”, “Підемо вибирати стиглі огірки на грядці” та ін.).

У процесі діяльності слід звертати увагу дитини на те, хто що робить (“Що я зараз роблю?”, “А ти, що зараз робиш?”). Після завершення роботи потрібно вчити дитину розказувати комусь із членів родини, де вона була, що робила, що бачила (“Ми з мамою збирали на грядці огірки”, “Ми ходили до магазину, там купили хліб” тощо). Важливо навчити дитину ставити запитання, щоб одержати інформацію про предмети (“Що це?”, “Як називається ? ”, “Де можна використати?”), про тварин, рослини, дії дорослих чи дітей та ін.

Не пропустіть! *Дошкільний період – важливий етап корекційно-розвивальної роботи з дитиною, від ефективності якої залежать подальші успіхи її навчання та розвиток.*

Що треба знати про особливості ставлення дитини до оточуючої дійсності у дошкільному віці?

Особливістю розвитку дошкільняти з порушеннями розумового розвитку є формування його самооцінки та оволодіння ігровою діяльністю, яка є умовою:

- до засвоєння дитиною правил та норм взаємодії між людьми, а також формування її власного ставлення до інших людей;
- розвитку здатності у дитини дотримуватися правил та норм;
- формування здібностей дитини до самостійного відтворення правил та норм у власному ставленні до інших дітей і дорослих.

Самооцінка дитини *з порушенням розумового розвитку у дошкільному віці є показником сприйняття самої себе (власного тіла, розвиненої здатності до регуляції власної поведінки та ін) та показником її ставлення до інших людей. Тенденції у формуванні в дитини* ***завищеної самооцінки***

можуть виявлятися в агресивному ставленні до оточуючих, дратівливості, постійній конфліктності та ін. Тенденції до ***заниженої самооцінки*** *можуть виражатися в усамітнені дитини, уникненні контактів, у страхах та ін.*

Гра з предметами *– дії дитини, які передбачають маніпуляції з предметами, яким вина надає власне символічне значення.*

Сюжетно-рольова гра *– дії дитини, які передбачають створення сюжету в ігровій формі, відтворення ролей (тато, мама, водій, будівельник та ін.) та взаємодію з іншими людьми, яка базується на встановлених правилах та нормах.*

Дитина з порушенням розумового розвитку має усі необхідні передумови до встановлення контакту з оточуючими та прийняття правил і норм в ігровій взаємодії з однолітками. *Варто пам'ятати*, що залучення дитини до ігрової діяльності з однолітками обов'язково має супроводжуватися детальною інструкцією з боку батьків або інших дорослих щодо правил та норм гри.

Батьки мають пам'ятати, що важливо залучити дитину до кола її однолітків, навчити її розуміти правила та норми, які мають відтворюватися у конкретних діях, постійно обговорювати це з нею. Дитини за допомогою дорослого повинна засвоїти, що норми та правила це є необхідна умова її взаємодії з іншими дітьми та дорослими. Водночас, *слід пам'ятати*, що особливості розумового розвитку дитини проявляються у тому, що їй складно опанувати ігрову діяльність, зрозуміти ролі, правила та норми, що диктуються ігровою ситуацією. Дитина з порушеннями розумового розвитку більше фіксується на самій грі (на маніпуляції з предметами) і не завжди проявляє ініціативу у сприйнятті ролей, правил та норм. Йдеться про сюжетно-рольову гру, яка є досить вагомою у психологічному розвитку дитини і передбачає обов'язкове залучення до неї інших людей, однолітків чи дорослих.

Батьки повинні знати, що у дошкільному віці (від 3 до 6 років) дитина, має бути постійно залучена до спілкування з близькими і оточуючими людьми. Зосередженість дитячої гри у даному віці на предметах, а не на взаємодії у грі з іншими людьми, може негативно позначитися на розвитку дитини на подальших вікових етапах. Ігнорування дорослими, того факту, що у грі дитина не засвоює рольових параметрів ("мама – доглядає за дитиною", "тато – це той, кого слухаються"), може призвести у подальшому до фіксації дитини на грі з предметами. Водночас, гра з предметами не забезпечує розвитку у дитини необхідних здібностей (розуміння, сприйняття, довільності у діяльності та ін.) та навичок (повторення, прийняття рольових позицій, технічне виконання рольових позицій та ін.), від яких залежить успішне оволодіння навчальною діяльністю у школі.

Саме тому, доцільно постійно у ненав'язливій формі з урахуванням можливостей дитини пояснювати правила і норми сюжетно-рольової гри та

обов'язково отримувати зворотний зв'язок від дитини (уточнення, як вона їх сприймає і розуміє). Гра забезпечує формування самооцінки дитини.

Що потрібно знати про розвиток емоцій дошкільняти?

*П*еріод дошкільного дитинства прийнято визначати як вік пізнавальних емоцій, домінуючими з яких є здивування, допитливість, зацікавленість. Дитині з порушенням розумового розвитку притаманний уповільнений темп формування пізнавальних емоцій.

***Емоції** – це ставлення дитини до оточуючого світу, до того, що вона відчуває та робить у формі безпосереднього переживання.*

Період від 2 до 6 років називають *періодом афективності.* Афективність притаманна дитині з порушенням розумового розвитку і може проявлятися в бурхливих емоціях, які є нестійкими, короткотривалими та швидко змінюються (від позитивних до негативних і навпаки). Дитину досить легко налякати зауваженнями, але з такою ж легкістю, у формі позитивного звернення, можна зацікавити та викликати задоволення і радість. У дошкільному дитинстві дітям також притаманне й "емоційне зараження", яке проявляється в їхній схильності до впливу емоцій, які переживаються іншими дітьми або дорослими. *Батьки мають знати,* що ігнорування афективності дитини може призвести до формування агресивності, неконтрольованості та конфліктності у її розвитку.

***Афективні емоції** – це емоції, які мають безпосереднє ситуативне вираження внутрішніх психофізіологічних напружень дитини (стану здоров'я, потреб або бажань); можуть бути короткотривалими або довготривалими у вираженні та відображають настрій і самопочуття дитини в даний момент.*

***Афективність** – бурхливе реагування дитини на ситуацію, швидка зміна одного емоційного стану на інший, емоційна імпульсивність.*

Особливістю розвитку емоцій у дошкільника з порушенням розумового розвитку є їх безпосередній вплив на поведінку. Виникаючі емоції, практично не контролюються дитиною і її поведінка, за їх впливу, виражає її безпосередні або мимовільні почуття та бажання. Почуття і бажання дитини, не дивлячись на їх нестійкість, є досить сильними, саме тому вони безпосередні та яскраво виражені: плач, крик, плескання у долоні, агресивні жести, вищання, стрибки – дитина так виражає свої настрої (радість, стурбованість та ін.) та психічні стани (агресії, тривоги, незадоволення та ін). Дитині досить складно виразити словами власній гнів, незадоволення, страхи та ін. У неї спостерігається домінування емоційного сприйняття оточуючої дійсності, оскільки її пізнавальний розвиток недостатньо інтенсивний. Саме тому батьки повинні привчати дитину до словесного повідомлення власних емоцій, тобто ставити їй прямі запитання ("Ти сердишся?", "Тобі страшно?", "Щось болить?", "Що ти хочеш, скажи або покажи?" та ін.) на які дитині

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

буде просто відповісти. Визначення дитиною власних емоцій за допомогою слів запобігатиме розвитку афективності.

Які емоції можуть бути характерними для дитини з порушеннями розумового розвитку в дошкільному віці?

Дитина, маючи особливості у розвитку мислення, схильна до більшої афективності, тобто домінуючим є її емоційне ставлення до оточуючого світу. Її емоції виражають її потреби. Дитині з порушенням розумового розвитку притаманне вираження таких емоцій як агресивність, тривожність, стурбованість, схвильованість, радість у прямій формі, безпосередньо у поведінці. Поведінкові дії можуть мати характер капризів, не дотримання вимог дорослого, агресивних, іноді ушкоджуючих дій. *Варто пам'ятати,* що такі прояви у поведінці не є усвідомленими та осмисленими дитиною, і саме тому вони виражають безпосередні її почуття. Дорослий має знати, що ставитися до таких проявів поведінки треба з розумінням та поступливістю. Особливого значення має тілесний контакт. Так, дитину можна пригорнути, обійняти, погладити. Голос у вираженні вимог до дитини має бути спокійним, лагідним та урівноваженим. Слід ставити такі запитання дитині, щоб вона намагалася проговорювати кожну свою дію або емоцію.

Дитина має порушення у розвитку пізнавальних емоцій. Її емоції швидше виражають ставлення до оточуючого світу, аніж її бажання зрозуміти зв'язки між предметами чи подіями.

Пізнавальні емоції *– це емоції, які пов'язані з розвитком потреби у дитини отримати інформацію щодо предметів оточуючої дійсності та її переопрацюванні. Такі емоції можуть виражатися в активності дитини до проникнення у будову або наповнення якогось предмету та отриманні відповідних емоцій у його пізнанні. За розвитку таких емоцій дитина отримує задоволення від самого процесу пізнання.*

Саме тому, дорослий має розвивати допитливість дитини, її зацікавленість та інтерес до самої себе, оточуючих предметів. У безпосередній взаємодії з дитиною, особливий акцент треба робити на формуванні пізнавальних емоцій, застосовуючи елементи гри. Особливістю ігрових ситуацій з розвитку пізнавальних емоцій дитини є чітке означення правил, з якими дорослий обов'язково ознайомлює дитину. Особливого значення має постійний мовленнєвий контакт у грі дитини з дорослим. Дорослий має виконувати роль позитивно налаштованого, не оцінюючого, а розуміючого "контролера" емоцій та поведінки дитини, спрямовувати її, допомагати позначати її емоції та дії, що сприятиме формуванню навичок до свідомого та осмисленого оволодіння власними емоціями і поведінкою у майбутньому. *Слід пам'ятати,* що саме таке ставлення дорослого до емоційних проявів дитини сприятиме розвитку її самокритичності та самоконтролю.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Що саме стимулює активність поведінки дитини в дошкільному віці?

Активність дитини як у нормі, так і за порушень розумового розвитку ініціюється її потребами та бажаннями, які вона позначає або за допомогою мовлення, або виражає безпосередньо у поведінці. Загалом, усі спонукальні потреби та бажання дитини утворюють її мотивацію або мотиваційну сферу її особистості. Мотивація дитини починає формуватися ще з раннього дитинства. Водночас, найбільша інтенсивність у формуванні мотивація припадає на вік 2 років. У період від 2 до 3 років мотивація нестійка, оскільки мотиви та потреби дитини змінюються швидко і хаотично.

Мотив *– внутрішнє спонукання дитини до того чи іншого виду активності, яке пов'язане із задоволенням певної потреби.*

Потреба *– стан внутрішнього напруження дитини, який пов'язаний із задоволенням певної нестачі, яка і виступає джерелом активності (бажання їсти, пити, відчуття холоду або спеки, прагнення мати певну іграшку, щось зробити тощо).*

Мотивація *– вся сукупність різноманітних спонукань до яких належать мотиви, потреби, інтереси, цілі, захоплення, установки, реалізація яких передбачає активізацію поведінки дитини.*

Мотивація дитини з порушенням розумового розвитку складається із потреб, які забезпечують задоволення її психофізіологічних спонукань та, досить часто із капризів, які відображають її тимчасові та незначущі бажання. *Варто пам'ятати*, що дитина цього віку ще нездатна розрізняти значущі для її життєдіяльності потреби від капризливих забаганок, оскільки перші, так і другі є однаково значущими для неї. Мотиви дитини з порушенням розумового розвитку змінюються у часі, не підкоряючись ні одній свідомій та вольовій дії. Приблизно в 4 роки можна спостерігати співпідкорення потреб та бажань дитини, яке набуває до певної міри стійкої форми.

Мотивація дитини формується внаслідок існуючих у неї потреб. *Слід пам'ятати*, що дитина має особливості у розвитку мислення, які впливають на формування її здібності відповідно до власної потреби виражати вимогу до дорослого стосовно її задоволення. Потреби дитини хаотичні та не систематизовані. У більшості випадків у дитини недостатньо розвинені здібності до вираження власної потреби. Саме це спричинює напруження у дорослого, якому складно зрозуміти дитину і те чого вона хоче. До того ж у дитини недостатньо активно формується тенденція до осмислення власної потреби, що призводить до розвитку таких рис як капризність, конфліктність, агресивність, неконтрольованість поведінки, яка повністю підкорена емоціям, що пов'язані з потребою. Саме тому, дорослий має *пам'ятати*, що у випадках, коли дитина починає капризувати і не може визначити, чого саме вона хоче, слід зберігати спокій, заспокоїти її та уточнити, що вона хоче, показуючи їй ті чи інші предмети або взявши її за руку запропонувати, щоб вона показала, чого саме хоче. Необхідно формувати у дитини здібності до

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

вираження власної потреби або бажання за допомогою слів. Такий процес вимагає від дорослого стабільності у ставленні до дитини.

Як саме орієнтувати розвиток активності дитини у дошкільному дитинстві?

Слід пам'ятати, що саме мотивація, яка формується ще у ранньому дитинстві є необхідною основою становлення особистості дитини і її діяльності протягом усього життя. Саме тому, активна позиція батьків щодо формування осмислення та вираження дитиною власних потреб і бажань сприятиме її подальшій ефективній адаптації та соціалізації в оточуючому світі і досягненню власних цілей. Зазначимо, що особливістю розвитку мотивації у дошкільному віці є формування її спрямованості. Спрямованість особистості дитини є результатом сформованих саме у цей період її життя домінуючих установок.

Домінуючі установки *– готовність та схильність дитини до певної форми реагування.*

Так, у одних дітей можуть з'явитися престижні (егоїстичні) домінуючі установки, у других, навпаки, альтруїстичні, у третіх – спрямовані на досягнення успіху. Такі установки впливають на формування інтересів дитини, які починають набувати стійкості і, відтак, утворюється індивідуальна мотиваційна система дитини.

Альтруїстична установка *– готовність та схильність дитини до поведінки, яка спрямована на її позитивні дії у ставленні до інших людей (прагнення бути слухняною).*

Престижна (егоїстична) установка *– схильність дитини до поведінки, дії, що спрямовані на задоволення власних інтересів, бажань.*

Установка на досягнення успіху *– схильність дитини до поведінки, дії, що спрямовані на отримання позитивного схвалення з боку інших та задоволення власних потреб, інтересів та бажань.*

Особливість розвитку дитини полягає в тенденції до формування та закріплення у неї егоїстичних установок. *Батькам слід* сконцентрувати зусилля на виробленні альтруїстичних та успішних установок, оскільки вони сприятимуть формуванню інтересів дитини, які спрямовуватимуться на розвиток власної особистості та конструктивної позиції, ролі та статусу у подальшому житті. Установки є показниками розвитку мислення дитини. Саме тому батькам необхідно вже з раннього дитинства у спілкуванні та ігровій діяльності формувати установки, основою яких є усвідомлене ставлення до себе та до оточення.

Що треба знати про розвиток поведінки дошкільника?

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Поведінка на цьому етапі розвитку дитини формується у двох напрямах: перший – це розвиток моторних умінь та фізичної активності, другий – це розвиток соціальної поведінки. У першому випадку у дитини слід формувати знання про власне тіло та навички володіти ним. Часто можна спостерігати, що поряд з ігровою діяльністю, яка приносить задоволення дитині, вона може займатися безглуздими, на думку дорослих, заняттями. Так, вона може довгий час хлюпатися у воді, кидати камінці у ціль, пробувати на смак рослини, гратися з тваринами, бігати, стрибати, присідати, крутитися на одному місці, "ганяти" на велосипеді, вовтузитися один з одним, стусати один одного. Саме завдяки цим заняттям, дитина отримує нові відчуття, наслідком яких є удосконалення їх моторики, краща координація рухів та формування психологічного конструкту у структурі особистості дитини – "схеми тіла", що у подальшому відображатиме особливості ставлення дитини до власного тіла.

"Схема тіла" *– це психічна структура, яка відображає конструкцію власного тіла у свідомості людини. Формування "схеми тіла" у розумово відсталого дошкільника сприяє формуванню знань про будову власного тіла, розвитку контролю над власними рухами та успішній координації різноманітних частин тіла. "Схема тіла" є необхідним показником розвитку самооцінки та особистості дитини у підлітковому віці.*

Соціальна поведінка розвивається шляхом розширення міжособистісних контактів дитини з оточуючим світом. Так, у період від народження і до 2 – 3 років дитина взаємодіє з батьками та близькими людьми, тобто коло її взаємодії обмежене. З 3 – 4 і до 6 років для дитини великого значення набуває взаємодія з іншими дітьми, яка на кінець дошкільного дитинства стане відігравати практично провідну роль в організації поведінки дитини.

Слід пам'ятати, що дитина, перебуваючи довгий час у домашніх умовах, має тенденцію до недостатньо інтенсивного та позитивного розвитку поведінки як на рівні моторних вмінь та фізичної активності, так і в формуванні соціальної поведінки. Саме тому, батьки мають постійно розширяти сфери контактів дитини з однолітками, а також не стримувати її бажання до занять, які сприятимуть формуванню навичок моторики поведінки.

Що потрібно знати про розвиток контролюючих дій у дошкільника?

Контроль *– розвинена здатність дитини стримувати власні спонукання й емоції та підкоряти їх вимогам взаємодії з іншими людьми.*

Варто пам'ятати, що розвиток контролю у дитини в цей період здійснюється за допомогою засвоєнням нею мовлення. Оволодіваючи мовленням, дитина отримує засіб не тільки до ефективного спілкування з оточуючими, а й для ефективного управління власною поведінкою.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Формуючи у дитини мовлення, дорослий розвиває у неї здатність до визначення цілей власних дій, планування їх послідовності, а також співвіднесення змісту і цілі дій з відповідними моральними категоріями. Дорослий має повідомляти та пояснювати моральні критерії через мовлення. Мовлення формує здатність дитини підпорядковувати власні дії вимогам з боку оточуючих.

Слово, яке виражає команду або прохання, має належати дорослому і тільки опанувавши мовлення, дитина розвиває здатність віддавати команди самій собі для того, щоб спрямувати власні дії або навпаки утриматися від виконання інших. Саме у цьому і полягає сутність контролю дитини, коли вона здатна сказати собі, що "це не можна". Формування навичок контролю у дитини з порушенням розумового розвитку потребує неабияких зусиль батьків, тож потрібно *пам'ятати*, що саме постійна мовленнєва взаємодія між батьками і дитиною сприятиме розвитку усвідомленої позиції дошкільника.

Що означає готовність дитини до навчання у школі?

Готовність до навчання у школі – це певний рівень загального психічного розвитку дитини (пам'яті, мислення, мовлення, уваги та ін.), що складається на завершення дошкільного віку і забезпечує її успішну адаптацію до вимог школи. Це стосується, насамперед, рівня розвитку дитячого мислення: здатності порівнювати об'єкти, знаходити між ними спільне і відмінне, однакове, робити елементарні узагальнення (назвати одним словом предмети або їх зображення), володіти тими поняттями, які свідчать про обізнаність дитини з навколишнім світом (одяг, взуття, меблі, посуд, овочі, фрукти, квіти, рослини, тварини тощо), а також визначати великі і маленькі предмети, орієнтуватися у просторі (внизу, вгорі, під, над). Усе це є основою для подальшої навчальної діяльності дитини, засвоєння нею знань шкільної програми.

Як готувати дитину до навчання у школі?

В дошкільному віці, з метою підготовки до школи, потрібно вчити дитину розглядати предмети, аналізувати їх, порівнювати за розміром, величиною (великий, маленький, однакові), за формою (кружечок, трикутник, квадратик), орієнтуватися у просторі (вгорі-внизу, праворуч – ліворуч, довше – коротше, важче – легше. під, над, між, посередині) на прикладі розташування предметів.

Звертати увагу дитини на характерні ознаки кожної пори року, на добові зміни (ранок, день, вечір, ніч), на погоду (тепло, прохолодно, дощ, сніг, вітер, сонце світить тощо), який одяг потрібно одягати залежно від погоди та пори року, називати дні тижня, місяці. Визначати пори року та погоду на відповідних малюнках у дитячих книжечках.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Слід розказати дитині про родину: хто старший за віком (тато, мама, бабуня, дідусь), хто молодший (сестричка, братик), хто з них працює, хто навчається, а хто веде домашнє господарство.

Корисно розглядати разом з дитиною дитячі книжечки, аналізувати малюнки, визначати на них об'єкти, місце їх розташування, форму, колір та інше.

Увага! *Навчання дітей читати, писати, виконувати математичні дії, стосується більше школи, оскільки вимагає знань спеціальної методики навчання дітей з порушенням розумового розвитку*.

Аби сформувати у дитини дошкільного віку уміння порівнювати предмети, можна використовувати повсякденні ситуації, на предметах які є в побуті, в оточенні. Це овочі, фрукти, посуд та ін. Наприклад, спочатку показати дитині один і той самий предмет (кубики великий і маленький). Це можуть бути олівці, палички, дитячі іграшки. Запропонувати вибрати лише великий предмет, потім до великого дібрати маленький, однаковий Вибрати предмети однакової величини. Показати дитині маленькі та великі ложки, тарілки. При цьому обов'язково називати: "Це великі ложки, а це маленькі", "Це велика тарілка, а це маленька тарілка", "Однакові тарілки" тощо. Для заохочення дитини до виконання запропонованих навчальних вправ доцільно створювати різні ігрові ситуації.

Слід також розвивати у дитини елементарні ручні уміння, користуватися олівцем, ножицями; вчити її виготовляти різні вироби; разом з нею виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів (шишки, жолуді, каштани, листя), конструювати із готових форм будинки, пірамідки та ін. Важливо, щоб дитина отримувала задоволення від виконаної роботи, раділа результатами своєї праці. *При цьому дозувати співвідношення між допомогою дитині та мірою її самостійності: завжди мають залишатися для неї посильні завдання для самостійного виконання.*

Доцільно влаштовувати домашні виставки зі зроблених дитиною виробів з паперу, з пластиліну, солоного тіста тощо.

Важливо! *Батьки завжди мають помічати найменші досягнення дитини, хвалити за старанність, радіти її успіху*.

Корисно також навчити дитину розуміти і виконувати практичні завдання за словесною інструкцією, яка містить прохання, розпорядження чи настанову.

ШКОЛА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Де має навчатися дитина з порушенням розумового розвитку?

Рекомендацію про оптимальні умови навчання вашої дитини має дати регіональна психолого-медико-педагогічна консультація на основі діагностичного обстеження відповідними спеціалістами (психологом, лікарями, педагогом, логопедом), ознайомлення з документами дитини, які подають батьки залежно від віку її та умов виховання (дошкільний заклад,

виховання вдома, заняття в реабілітаційному центрі тощо). Обстеження дитини здійснюється у присутності батьків, які особисто звертаються до цієї установи на підставі одержаних ними матеріалів, які свідчать про особливості психічного розвитку дитини.

Діти з особливими потребами – це діти з порушенням психічного та фізичного розвитку (незрячі, з порушенням слуху, з розладами опорно-рухового апарату, розвитку інтелекту та ін.), які потребують особливих умов навчання та виховання.

Дитина з порушенням розумового розвитку: в масову чи спеціальну школу?

У Законі України "Про загальну середню освіту" зазначено, що батьки мають право вибору навчального закладу для своєї дитини. Це – загальноосвітня масова школа із дванадцятирічним терміном навчання чи спеціальний загальноосвітній навчальний заклад для розумово відсталих дітей (допоміжна школа) із дев'яти чи десятирічним терміном навчання. Отже, дитина може бути учнем масової чи спеціальної школи залежно від бажання батьків та можливостей навчального закладу забезпечити відповідні умови для її навчання.

Як правильно обрати навчальний заклад для дитини яка відстає у розумовому розвитку?

Для правильного вибору навчального закладу потрібно:

- ознайомитися зі змістом освіти закладу та умовами навчання щодо виправлення тих недоліків психічного та фізичного розвитку, які є характерними для вашої дитини;
- співвіднести вимоги освітніх закладів (масової школи та спеціальної) до учнів щодо опанування ними знань та умінь з тих предметів, які є базовими для характеристики успішності навчання школярів, та інтелектуальні можливості вашої дитини;
- спрогнозувати комфортність перебування дитини у цьому середовищі (масової чи спеціальної школи) та перспективи її подальшої соціально-трудової адаптації.

Соціально-трудова адаптація – це набуття дитиною сукупності певних знань, умінь, навичок, зокрема трудових, а також рис особистості, що забезпечують їй успішне пристосування до життя в суспільстві

Що таке спеціальна загальноосвітня школа?

Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (або школа) для розумово відсталих дітей (допоміжна школа), є складовою загальної системи освіти, визначає соціальне і правове положення осіб з розумовою відсталістю у суспільстві, узаконює для них рівні громадянські права на одержання освіти.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Навчання у допоміжній школі здійснюється за спеціальним навчальним планом, оригінальними програмами і підручниками та спеціальною методикою формування шкільних знань та умінь. На сьогодні школа має підготовчий клас, початкову ланку – І ступінь навчання (1-4 класи) та ІІ ступінь навчання (5-9 класи) та у деяких школах є 10 клас із підвищеною *професійною підготовкою*. Наповнюваність класів – до 16 дітей. Випускники одержують документ усталеного зразка про закінчення спеціальної загальноосвітньої школи.

Увага! Про це потрібно знати! *На відміну від інших типів шкіл, допоміжна школа не дає учням цензової освіти.*

Основною формою навчання дітей є урок. За навчальним планом передбачено вивчення таких предметів: українська мова (російська мова для шкіл з російською мовою навчання), математика, природознавство, географія, основи здоров'я, “Я і Україна”, хімія і фізика, історія, трудове навчання, образотворче мистецтво, музика, фізична культура, соціально-побутове орієнтування. Передбачені спеціальні корекційні заняття з ритміки, ЛФК, з логопедом. *Для здійснення трудової підготовки* учнів є навчальні майстерні та шкільне підсобне господарство (для шкіл, які розташовані у сільській місцевості).

Великого значення у допоміжній школі надається підготовці школярів до самостійної життєдіяльності. Така підготовка здійснюється протягом усього періоду навчання: у процесі вивчення різних навчальних предметів, ознайомлення з предметами і явищами оточуючої дійсності, під час екскурсій, а також у загальній системі навчально-виховної роботи у школі; на спеціальних заняттях із соціально-побутового орієнтування, які спрямовані на практичну підготовку дітей до самостійного життя та праці, на формування у них знань і умінь, які сприяють соціальній адаптації, на підвищення загального розвитку. Зміст навчання із соціально-побутового орієнтування спрямований на розвиток в учнів навичок самообслуговування, ведення домашнього господарства (готування їжі, прибирання помешкання), економічне виховання, формування морально-етичних норм поведінки, вироблення навичок спілкування, розвиток художнього смаку та багато іншого.

Навчання загальноосвітніх предметів у допоміжній школі має практичну і корекційну спрямованість. Практична спрямованість навчання полягає в тому, що все, що вивчається у школі, необхідно дітям у їх повсякденному житті. Крім того, знання вони одержують практичним шляхом у процесі відповідних вправ. Корекційна спрямованість полягає у використанні спеціальних методів та прийомів навчання з метою виправлення недоліків розвитку школярів з опорою на їхні можливості.

Навчально-виховний процес у цій школі здійснюють вчителі-дефектологи, спеціалісти з трудового навчання, фізичного виховання, логопед. Школа має медичних працівників для проведення лікувально-

профілактичної та санітарно-гігієнічної роботи (лікар психіатр або педіатр та медсестра).

Одним із основних завдань допоміжної школи є корекція порушень психічного та фізичного розвитку, пізнавальної діяльності (пам'яті, сприймання, мовлення, мислення) школярів. Виправлення мовленнєвих порушень здійснюється на корекційних заняттях з логопедом, виправлення фізичних порушень – на заняттях з ритміки та ЛФК.

Корекція – це виправлення порушень психічного та фізичного розвитку дитини.

Що треба знати про психологічний розвиток молодшого школяра?

Молодший шкільний вік є визначальним етапом у розвитку дитини:

- кардинально змінюється її соціальний статус – вона стає школярем, що веде до зміни всієї системи її життєвих відносин;
- якщо у дошкільному дитинстві основною діяльністю дитини була гра, то тепер основним видом діяльності стає пізнавальна діяльність, у процесі якої дитина отримує і опрацьовує певні обсяги інформації;
- має здійснитися перехід від наочно-дійового мислення (яке давало можливість дитині маніпулювати предметами та вчитися визначати зв'язки між ними) до абстрактно-логічного (сформованість якого дасть можливість дитині встановлювати якісні характеристики предметів та об'єктів оточуючої дійсності та визначати між ними зв'язки на рівні мисленнєвих дій та операцій);
- під впливом навчальної діяльності у молодшого школяра змінюється характер функціонування його пам'яті, формується основна її форма – довільна пам'ять.

Пізнавальна діяльність *– діяльність молодшого школяра, яка передбачає набуття ним інформації про оточуючу дійсність та сформовані знання про неї.*

Наочно-дійове мислення *– вид мислення, який забезпечує реалізацію дитиною практичних дій з реальними предметами.*

Абстрактно-логічне мислення *– вид мислення, сутність якого визначається засвоєнням та використанням дитиною понять.*

Довільна пам'ять *– якісна характеристика пам'яті, сутність якої полягає у засвоєнні та запам'ятовуванні інформації дитиною за допомогою вольових зусиль.*

Молодший школяр з порушенням розумового розвитку навчається у спеціальному загальноосвітньому навчально-виховному закладі, структура діяльності якого спрямована на забезпечення максимального розвитку усіх потенційних можливостей дитини. Слід пам'ятати, що відвідування такого закладу є необхідною складовою розвитку особистості дитини, що у

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

майбутньому забезпечить їй ефективну соціалізацію на етапі дорослого життя.

Які особливості емоційної готовності молодшого школяра до навчальної діяльності?

Однією із основних особливостей психологічного розвитку дитини у дошкільному дитинстві є сформованість на етапі його завершення психологічної готовності до шкільного навчання, яка визначається ще і як шкільна зрілість. *Шкільна зрілість* розподіляється на інтелектуальну, емоційну та соціальну складові. Особливе значення для молодшого школяра має емоційна зрілість. Саме розвиненість у дитини здатності підпорядковувати власну поведінку нормам і правилам шкільного життя є запорукою подальшого становлення дитини у ролі школяра, її особистісних якостей і властивостей. Емоційна зрілість передбачає формування довільності психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття, мислення), емоцій та поведінки.

Емоційна зрілість *– здатність дитини контролювати власні імпульсивні бажання та потреби, прояви емоцій та сформовані у дитини навички підпорядковувати власні емоції до норм та вимог дорослих; розвинена здатність виконувати не досить цікаве для неї завдання.*

Варто пам'ятати, що у молодшому шкільному віці дитина стикається з проблемами оволодіння правилами та нормами навчального процесу. Батьки мають дбати про збереження психологічного здоров'я та комфорт дитини, надавати їй постійну підтримку та допомагати знімати емоційне напруження, яке виникає внаслідок оволодіння навчальною діяльністю та засвоєння знань щодо виконання правил та норм. Дитині треба дозволяти гратися та дослухатися до її потреб і бажань, розпитувати, як вона провела свій день, ігри ся з нею на повітрі.

У випадку досить низького рівня сформованості емоційної зрілості батькам доцільно звернутися за допомогою до психолога, оскільки несформованість емоційної зрілості може бути і показником наявності у дитини негативних психічних станів (страх, тривога, агресія, депресія та ін.).

Що треба знати про інтелектуальний розвиток молодшого школяра?

Інтелект дитини у молодшому шкільному віці має вплив на оволодіння нею навчальною програмою. Особливості інтелекту у дітей з порушеннями розумового розвитку визначаються через розлади таких операцій як аналіз та синтез. Сутність аналізу полягає у розвиненій здібності дитини до виділення змістовних та структурних характеристик зв'язків між предметами оточуючої дійсності. Синтез дає змогу дитині виділені нею зв'язки об'єднати у групи за певними ознаками (наприклад: добрі вчинки значить добра людина).

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Молодшому школяру буває досить складно встановити зв'язки між навчанням (урок) та дотриманням дисципліни на уроці, у школі, що нерозривно поєднано. Внаслідок недорозвиненої здатності мислення молодшого школяра визначати спільне між навчанням і дисципліною на уроці, можна спостерігати труднощі, особливо на перших етапах входження у навчальну діяльність.

Водночас, недорозвиненість інтелекту не є вироком у тому випадку, коли дитина як на етапі раннього дитинства, так і в дошкільному дитинстві отримувала не тільки мінімальну для життєдіяльності турботу батьків, а й постійно, саме за активної участі батьків, опановувала знання про оточуючу дійсність, постійно спілкувалася з однолітками. Не дивлячись на те, що у дитини констатуються особливості інтелектуального розвитку її мислення, пам'ять, увага та сприйняття активно розвиваються. Постійний вплив корекційно спрямованого навчання, яке розраховано на існуючі ресурси дитини, та своєчасна психологічна корекція сприяють розширенню можливостей учня до її активної соціалізації у дорослому житті.

Інтелектуальна сфера *– розумові здібності дитини, які сприяють формуванню її активної життєвої позиції та забезпечують її життєдіяльність у соціумі.*

Які особливості навчальної діяльності молодшого школяра?

Навчальна діяльність для молодшого школяра є показником не тільки розвиненої здатності до научування, а й як формою адаптації та соціалізації до оточуючого середовища. Успішність навчальної діяльності школяра залежить від ефективного оволодіння ігровою діяльністю. Тобто, має бути сформований перехід від емоційного мимовільного сприйняття міжособистісних стосунків дитини з однолітками та дорослими до усвідомленого, довільного ставлення до нової рольової позиції – школяра.

Варто пам'ятати, що дитині з порушенням розумового розвитку досить складно сприйняти навчальну діяльність, оскільки це вимагає від неї не тільки сидіти за партою, слухати вчителя, виконувати завдання, але й сприйняття та виконання завдань вчителя за допомогою мисленнєвих операцій.

Також у такого школяра недостатньо стійка мотивація та низький пізнавальний інтерес. У більшості випадків потреби дітей з порушеннями розумового розвитку стосуються задоволення безпосередніх потреб, які базуються на виконанні мимовільних бажань та дій (наприклад на уроці дитині хочеться гратися, а не читати). Тому, розвиток довільності, який забезпечує формування здатності дитини до контролю за власними імпульсивними бажаннями та потребами і їх відповідність вимогам дорослих, має бути основним завданням для батьків. *Слід пам'ятати,* що організація навчальної діяльності дитини має бути досить обмеженою за

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

змістом та регламентуватися у часі і, обов'язково, враховувати особливості психологічного розвитку.

Що треба знати про пізнавальні інтереси молодших школярів?

У дитини з порушенням розумового розвитку недостатньо сформовані пізнавальні інтереси. *Слід формувати* у дитини вже з 1 класу навчально-пізнавальні мотиви. Такі мотиви та їх сформованість дають змогу розвивати навчальні інтереси дитини, позитивно впливати на її пізнавальну сферу. До навчально-пізнавальних мотивів належать мотиви, які пов'язані з потребами дитини (мотивація змістом) та з інтересами до навчання, тобто її бажанням вчитися (мотивація процесом).

***Мотивація змістом** – визначає прагнення дитини до отримання нової інформації.*

***Мотивація процесом** – визначає прагнення дитини до оволодіння новими діями (читати, писати, рахувати) та отримати оцінку виконання нею таких дій.*

У 1 класі дітям, зазвичай, цікаво саме вчитися, тобто ліпити, малювати. Сформованість мотиву ставлення до навчання як соціально-ціннісної діяльності визначає позитивні тенденції до будь-якої діяльності у майбутньому, навіть, якщо вона буде позбавлена безпосереднього пізнавального інтересу. Водночас, *варто пам'ятати*, що недостатня активність до навчальної діяльності молодшого школяра з порушеннями розумового розвитку може також обумовлюватися такими його особливостями як швидка стомлюваність у процесі отримання та опрацювання інформації. Тому навчальне навантаження має бути помірним.

Як допомагати дитині долати труднощі у навчанні?

Для дитини з порушенням розумового розвитку опанування шкільними знаннями і уміннями становить значні труднощі. На початковому етапі (1 клас) це обумовлено, насамперед, несформованістю пізнавальних процесів та відсутністю необхідного обсягу знань і уявлень про навколишній світ, що здобувається протягом дошкільного періоду і становить основу для послідовного опанування знань, передбачених шкільними програмами з різних навчальних предметів.

Досвід роботи спеціальних шкіл свідчить, що успішність корекції навчання і розвитку молодших школярів залежить від того, наскільки до цього процесу залучається сім'я. Саме родина має бути зацікавлена у забезпеченні відповідного педагогічного впливу для оволодіння дитиною потрібними знаннями та уміння, які у майбутньому сприятимуть соціально-трудовій адаптації. Пам'ятаючи це, батьки з перших кроків навчання дитини у школі, мають уважно ставитися до тих труднощів, які виникають у процесі опанування нею змісту окремих навчальних предметів. Тут необхідна

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

співпраця з учителем, вироблення спільної стратегії щодо застосування корекційних засобів для подолання наявних труднощів. Найчастіше труднощі пов'язані із навчанням читання, письма, математики. Щоб успішніше допомагати дитині опановувати знання, і не завищити вимоги, потрібно: ознайомитися із вимогами до змісту навчання, що міститься у програмі з кожного предмета; поцікавитися, як вимоги програми представлені у підручниках (зміст матеріалу за обсягом, за формою подання та ін.). Звичайно батьки не повинні брати на себе функції вчителя стосовно навчання грамоти, письма чи математики, оскільки для цього потрібно володіти спеціальною методикою навчання таких дітей.

Слід у формі гри вирішувати проблеми щодо подолання труднощів навчання. Наприклад, разом з дитиною придумувати слова, щоб на початку був звук: "А" (Андрій, апельсин, акула, Алла, акація), або назвати слова, із тексту, які починаються на якусь певну букву, чи підкреслити слова, які містять відповідну букву.

Корисно прочитати текст у шкільному підручнику з читання та запропонувати дитині відповісти на запитання: "Про що тут говориться?", "Перекажи", або запропонувати знайти в тексті якісь слова, прочитати заголовок, знайти запитання, завдання до вправи.

Потрібно разом з дитиною розглядати малюнки у підручниках визначати що намальовано, до змісту малюнка складати запитання, речення. Вчити дитину ставити запитання до прочитаного тексту, до розглянутого малюнка та давати відповіді на запитання.

Бажано разом з дитиною читати дитячі книжечки, дивитися кінофільми, різні дитячі передачі, після чого проводити уточнюючі бесіди (про що була передача, хто з персонажів фільму чи книги сподобався тощо).

Обов'язково потрібно збагачувати активний словник дитини новими словами, які характеризують якість, колір, форму предмета, призначення. Вчити добирати слова до характеристики людини, предмета чи позначати словами вчинки.

Слід намагатися, залежно від року навчання дитини, одержані в школі знання, застосовувати на практиці. Наприклад, коли дитина навчилася читати, запропонувати їй прочитати на упаковці назви цукерок, печива, харчових продуктів (круп, приправи тощо), назву пральних порошків, миючих засобів тощо.

За порадою вчителя, треба допомагати дитині виконувати завдання з математики, розв'язувати приклади, задачі, виконувати письмові вправи тощо. Водночас, потрібно стежити, чи не стомлюється дитина під час виконання будь-яких завдань. Як тільки вона починає відволікатися, потрібно робити невеличкі перерви, змінювати вид діяльності.

З метою ефективної допомоги дитині в подоланні труднощів у навчанні батьки мають систематично цікавитися, що вивчалось на уроках. Розпитуючи дитину, ставлячи запитання, потрібно враховувати вік, настрій, емоційний стан на даний момент, щоб не образити її. Краще намагатися привчити

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

дитину завжди розказувати батькам про різні події, про свої успіхи у школі, що вивчали на уроках.

Які проблеми має дитина з порушеннями розумового розвитку, потрапивши у навчальний заклад та як їх уникнути?

Досвід навчальних закладів, куди вперше потрапляє дитина (дитячий садочок чи школа) свідчить, що чимало проблем мають ті діти, якими постійно опікувалися батьки щодо організації їхнього самообслуговування (одягання, роздягання, годування та санітарно-гігієнічні навички). Такі діти виявляють цілковиту безпорадність, коли перед ними постає необхідність вирішення практичних завдань, оскільки вони не навчені обслуговувати себе: самостійно їсти, мити руки, вмиватися, користуватися рушником, серветкою, одягатися і роздягатися та ін.

Навчання самообслуговування – копіткою, наполеглива робота батьків (з урахуванням можливостей дитини). Формування навичок самообслуговування має відбуватися у повільному темпі, з великою кількістю повторень певної дії. У деяких випадках потрібно починати з надання допомоги дитині фізично виконати дію, скеровувати її рухи та координувати їх. Наприклад, під час навчання користуватися ложкою чи виделкою дорослий кладе свою руку на руку дитини і таким чином організовує правильні рухи. Поступово така фізична допомога зменшується.

Досягти успішного засвоєння дитиною навичок самообслуговування можна дотримуючись певної послідовності формування: 1) дія виконується дитиною під безпосереднім керівництвом дорослого; 2) дія виконується дитиною шляхом співпраці з дорослим, коли вона є співучасником формування певної навички; 3) дія виконується з мінімальною допомогою дорослого; 4) дія виконується за наглядом дорослого; 5) дія виконується дитиною самостійно.

Увага! Це потрібно знати!

1. Оволодіння навиками самообслуговування (уміння одягатися та роздягатися, користуватися туалетом, самостійно їсти, вмиватися та ін.) безпосередньо впливає на самооцінку дитину, є важливим кроком на шляху до її незалежності.

2. Навчання навичок самообслуговування допомагає розширювати уявлення і знання дітей про оточення, сприяє сенсорному вихованню, розвитку мовлення, моторики та зорово-моторної координації, а також умінь виконувати дії за наслідуванням та словесною інструкцією, орієнтуватися на зразок, дотримуватися послідовності дій.

3. Важливо, щоб за виконанням дитиною окремих дій був певний зміст, щоб її діяльність мала цінність як для самої дитини, так і для її батьків.

Що треба знати про негативи у проявах пізнавальних інтересів молодшого школяра?

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

У молодшому шкільному віці пізнавальні інтереси дітей з порушеннями розумового розвитку можуть характеризуватися і негативними тенденціями. У дитини може виникнути безпосереднє бажання (або вона може піддатися навіюванням з боку оточуючих однолітків) дослідити оточуючий світ. Для дитини можуть бути цікавими "страшні" заборонені місця (звалища, підвали, смітники та ін.). Причинами формування таких пізнавальних інтересів може бути негативне ставлення дитини до дорослого, навіюваність (однолітки можуть переконати, що треба зробити саме так), потреба дитини у задоволенні агресивних бажань (у таких місцях вона може кидати, топтати, ламати предмети і не отримувати за це покарання). *Слід пам'ятати* про такі особливості, і у випадку виникнення подібних проблем ставитися до дитини з розумінням та звернутися за допомогою до психолога. Негативні вчинки можуть вказувати на тенденції до формування невротичних, тривожних, агресивних та інших розладів психічної діяльності дитини.

Чи можуть виникати емоційні порушення у процесі навчання дитини у молодшій школі і які саме?

Недостатня сформованість у дитини здатності до контролю за власною поведінкою та емоціями може призвести до порушень її психологічного самопочуття. Це може позначитися і на розвитку її особистості загалом (невроз, агресія, негативізм). Відомо, що вступ до школи змінює життєдіяльність дитини з того, що вона "хоче" на те, що вона "повинна" робити. Саме така позиція може спровокувати у дитині появу гострих негативних переживань, таких як швидкі зміни настрою, невдоволення, імпульсивна поведінка та емоційний стрес.

Такі негативні тенденції спричинюють неврози, психосоматичні захворювання (головні болі, болі в животі), психопатоподібні стани (імпульсивні напади агресії, негативізму, конфліктності) та ін. Саме тому, слід постійно спостерігати за загальним психоемоційним самопочуттям дитини. Своєчасне звернення за допомогою до фахівців допоможе уникнути таких емоційних порушень. У випадку ігнорування з боку дорослих негативними психоемоційними станами дитини можливе укріплення емоційних порушень і виникнення проблем агресивності, емоційної розгальмованості, тривожності, образливості, надмірної сором'язливості або повного «занурення» дитини в «себе».

Гострі негативні випади або амбівалентні переживання *– неузгоджені, суперечливі одна одній (позитивні та негативні) дії дитини емоційного характеру, в основі яких лежать негативні імпульсивні емоції, які вона відчуває і водночас спрямовує їх на оточуючих.*

Незадоволення дитини собою або фрустрація *– негативні емоційні напруження дитини, які пов'язані з переживанням незадоволення тієї чи іншої значущої для дитини потреби.*

Імпульсивна або афективна поведінка *– поведінка дитини в основі якої*

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

покладені імпульсивні, емоційні дії, у більшості випадків, негативного характеру.

***Емоційний стрес** – психічний стан дитини, який виникає у відповідь на різноманітні екстремальні впливи.*

Як підготувати дитину до самостійного ведення домашнього господарства? До самостійної життєдіяльності?

Перш за все дитина повинна мати уявлення що означає бюджет родини та які головні складові його витрат (харчування, комунальні послуги, предмети побуту та ін.). Необхідно розповісти дитині про щомісячну платню за помешкання, електроенергію, воду, газ та ін. Систематично звертати увагу дитини на оплату комунальних послуг (скільки грошей, де і як платити), згодом залучати до здійснення платні (за готовими розрахунками), старших дітей вчити знімати показники на лічильниках і робити підрахунки, заповнювати квитанції (за допомогою та під контролем батьків).

Конче потрібно залучати дитину до здійснення різних покупок для харчування, для санітарно-гігієнічних потреб. Щодо розрахунків, то спочатку це буде пасивне споглядання, а згодом – самостійні розрахунки (залежно від наявності математичних знань на умінь робити обчислення).

Значної уваги потребує і навчання дитини готувати різні страви: варити картоплю, різні супи та страви з круп, борошна, робити салати, використовувати напівфабрикати тощо. Привчити готувати сніданок, обід, вечерю (спочатку разом з дорослим, потім під керівництвом, а далі і самостійно на прохання батьків та за їх дорученням).

Досвід корекційно-виховної роботи переконує, що в разі копіткої спільної діяльності школи та родини, дітей з порушеннями розумового розвитку, в більшості випадків можна підготувати до самостійної побутової діяльності. **Батькам про це потрібно пам'ятати!**

З якою побутовою технікою можна знайомити дитину? **Коли починати?**

Дитина дошкільного віку має можливість спостерігати, що одяг, білизну прасують електропраскою, дорослі користуються стаціонарними та мобільними телефонами, управляють телевізором, прибирають помешкання пилососом, для прання білизни користуються пральною машиною тощо.

Під час навчання у школі, уже у молодших класах діти одержують інформацію про існування побутової техніки, а починаючи з 5 класу (допоміжна школа) на уроках соціально-побутового орієнтування учнів ознайомлюють з побутовою технікою, вони вчаться управляти нею, дотримуватися правил безпеки. В цей же період, в родині, доцільно вчити дитину (спочатку під керівництвом та наглядом дорослих) користуватися предметами побутової техніки (згодом вони зможуть користуватися і самостійно). Слід зазначити, що батькам потрібно бути наполегливими,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

виявити терпіння та доброзичливе ставлення до дитини у процесі її навчання користуватися побутовою технікою.

Зверніть увагу! *Діти, які в домашніх умовах користуються побутовою технікою, більш упевнено почуваються в середовищі однокласників, однолітків, усвідомлюючи спроможність до самостійного виконання важливих завдань побутового характеру*.

З яких спеціальностей здійснюється трудова підготовка учнів у допоміжній школі?

Трудове навчання в допоміжній школі має професійне спрямування. Завдання трудової підготовки вирішується шляхом: виховання в учнів загальної готовності до праці; повідомленням системи техніко-технологічних знань, умінь та навичок з визначеної для них спеціальності. Трудове навчання здійснюється за різними видами професій. Види трудового навчання в кожній школі визначаються з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, умовами виробничого оточення школи, перспективами подальшого використання випускниками одержаних професійних знань та умінь (у побуті, на державних та приватних підприємствах, у сільському господарстві).

Традиційно трудове навчання в допоміжній школі здійснюється за такими видами професій: швейна справа, столярна справа, слюсарна справа, взуттєва справа, малярна та будівельна справа, килимарство, лозоплетіння, квітникарство, овочівництво. На сьогодні в допоміжних школах спостерігається тенденція до впровадження різних робітничих професій, які є доступними для опанування школярами, мають попит у промисловому виробництві, сільському господарстві та у сфері обслуговування.

Які можливі перспективи після закінчення допоміжної школи?

Діти з порушеннями розумового розвитку дуже різні. Є діти з більшими і меншими навчальними можливостями, а відтак – і можливостями щодо засвоєння навчального матеріалу з різних предметів та опанування трудових знань і вмінь.

Як свідчить досвід роботи спеціальних шкіл, переважна більшість випускників, які успішно опановували спеціальність, можуть бути працевлаштовані. Зокрема, йдеться про працю на швейних підприємствах, на будівництві, на фабриках виготовлення та ремонту взуття, на деревообробних комбінатах, у парникових господарствах та ін. Частина з них може підвищити професійну підготовку у відповідних навчальних закладах (ПТУ, професійні ліцеї, курси підвищення кваліфікації). Деякі випускники за станом здоров'я одержують пенсію за інвалідністю і ними продовжує опікуватися сім'я. Вони можуть відвідувати реабілітаційні центри, які останнім часом створені в Україні для таких дітей і підлітків.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Зазначимо, що успішність соціально-побутової та трудової адаптації дітей з порушенням розумового розвитку на виробництві та у сфері обслуговування значною мірою залежить від постійної турботи їхніх батьків, родин, від дружньої допомоги тих, хто працює поруч з ними.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 6.

ДИТИНА ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ВСТУПНЕ СЛОВО

Очікування на народження довгожданої дитини… Всі батьки мріють про малюка, який принесе в дім радість та щастя. Однак, народження дитини з особливими потребами назавжди змінює життя батьків. «У вашої дитини церебральний параліч, вона буде не такою як всі, вона буде інвалідом». Ці слова приголомшують батьків, руйнують всі їхні надії та плани.

Ви перебуваєте у стресовому стані, проходите через депресію, пошуки винних за те, що сталося. Що може допомогти подолати стрес? Насамперед, підтримка всієї родини, друзів, сусідів, лікарів, людей, які вас оточують.

Життя продовжується. Воно стає іншим, але в ньому є місце для радощів, любові, щастя, успіхів. Завдяки терпінню, вірі та любові дитина зробить життя повноцінним та змістовним.

Не впадайте у відчай, ви не самотні. В нашій країні, та і загалом у світі узагальнено досвід лікування, навчання та виховання дітей з церебральним паралічем.

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) є одним із найпоширеніших неврологічних діагнозів. За останнє десятиріччя в медичній та психолого-педагогічній науці розроблено різні методи і системи лікування та психолого-педагогічної допомоги дитині з церебральним паралічем, які дають позитивні результати в подоланні цієї важкої недуги, реабілітації хворих.

Для цього необхідно якомога раніше почати не тільки лікування, а й корекційну допомогу, об’єднавши зусилля батьків та команди фахівців. Від того, наскільки вчасною буде надана корекційна допомога, залежить подальша доля дитини.

Не втратити дорогоцінного часу допоможуть знання, які батьки отримають у формі відповідей на запитання. Це найактуальніші проблеми, з якими вони, зазвичай, звертаються до фахівців.

Отже, ми:

- **розповімо** про допомогу дитині з ЦП (церебральним паралічем) у різні періоди розвитку;
- відповімо на найпоширеніші запитання батьків;
- розкажемо про різні методики корекції та навчання дітей з ДЦП.

МАЛЮК НАРОДИВСЯ

Що таке дитячий церебральний параліч (ДЦП)?

Термін *дитячий церебральний параліч* об'єднує групу станів, при яких порушуються рухи і здатність контролювати положення тіла у просторі. Дитина із церебральним паралічем не може керувати своїми рухами так само, як інші діти, вона не може навчитися самостійно сидіти, стояти, говорити і

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ходити. Її рухи і хода завжди будуть відрізнятися від рухів і ходи інших дітей. Різноманітні рухові порушення можуть виявлятися у вигляді парезів (обмеження рухових функцій і м'язової сили), гіперкінезів (надмірних мимовільних рухів), порушень координації рухів. Іноді таким дітям взагалі буває важко перебувати в будь-якому положенні через постійні рухи, які вони не можуть зупинити. Церебральний параліч часто супроводжується різноманітними порушеннями мовлення, психіки, зору, слуху, інколи – епілептичними нападами. Це захворювання не прогресуюче, однак, залишається стійкою причиною тяжкого фізичного стану дитини.

За останні роки ДЦП став одним з найпоширеніших захворювань нервової системи в дитячому віці в усіх країнах світу. Це захворювання тяжко інвалідизує дитину, вражаючи не лише опорно-рухову систему, а й зумовлює порушення мовлення (80%), інтелекту (50%), зору (20%), слуху (15%).

Поширеність ДЦП у різних країнах світу становить від 1,5 до 2,5 випадків на одну тисячу дитячого населення. У Швеції – 2,3 дитини, в Данії – 3,0; в Україні – 2,5 випадки на 1000 дитячого населення.

Чому виникає церебральний параліч?

Церебральний параліч виникає внаслідок ураження тих відділів центральної нервової системи, які контролюють роботу м'язів, відповідають за рівновагу і довільність рухів. Це ураження може виникати до народження, під час пологів, або в перші тижні життя дитини.

Виникнення церебрального паралічу може бути пов'язано з різними чинниками, що спричинюють ураження мозку плоду:

- захворювання матері в період вагітності (ендокринні, серцево-судинні, інфекційні, хронічні запальні захворювання та ін.);
- механічні травми матері під час вагітності;
- асфіксії (задуха), черепно-мозкові травми дитини.

У новонародженої дитини ДЦП може виникнути як наслідок менінгіту, енцефаліту, травм голови.

При церебральному паралічі ураження в центральній нервовій системі не прогресує і не розвивається так, як це буває при деяких інших захворюваннях, наприклад, спадкових. Але в міру розвитку в дитини можуть змінюватися прояви цього ушкодження.

Які є форми церебрального паралічу?

Залежно від причини виникнення та локалізації основних порушень мозку формуються різні клінічні форми. Згідно з класифікацією, запропонованої К.О.Семеновою (1978 р.), виділяють 5 основних форм ДЦП:

- спастична диплегія
- спастична геміплегія

- подвійна геміплегія
- гіперкінетична форма
- атонічно-астатична форма

Найбільш поширеною формою ДЦП є ***спастична диплегія*** (двосторонній параліч однойменних частин тіла). Це так звана «хвороба Літтля», спричинена переважно передчасними пологами. У дітей зі спастичною диплегією спостерігається тетрапарез (ураження всіх кінцівок), при якому значно більше уражені ноги, ніж руки. Тонус м'язів кінцівок підвищений. З часом можуть виникнути контрактури – стійкі обмеження активних і пасивних рухів у суглобах.

Інтелект у більшості дітей збережений, хоча у 15-20% дітей цієї групи визначається легка розумова відсталість, у 30-40% – затримка психічного розвитку, у 60-70% – виявляється дизартрія (порушення звуковимови внаслідок паралічу артикуляційних м'язів). Це перспективні у плані розвитку діти, які переважно навчаються в школах за загальноосвітньою програмою, можуть поступати у вищі навчальні заклади та опанувати різноманітні професії.

Спастична геміплегія характеризується сторонністю процесу (ураженням м'язів однієї половини тіла). Виділяють правосторонній і лівосторонній геміпарези. При цій формі спостерігається значне ураження руки і меншою мірою – ноги. Мовлення та інтелект зазвичай збережені. Може мати місце дизартрія. У таких малюків частіше, ніж у дітей з іншими формами, порушується оптико-просторовий гнозис, і виявляються складні порушення емоційно-вольової сфери. Часто спостерігаються епілептичні напади.

Подвійна геміплегія є найтяжчою формою ДЦП, оскільки має місце тетраплегія (ураження рук і ніг), рухові можливості практично відсутні. Руки уражені більше, ніж ноги. Цим хворим недоступні навіть елементи самообслуговування. У більшості випадків виявляється розумова відсталість тяжкого і глибокого ступеня, у 70-80% – судомні напади. Ця форма прогностично найменш сприятлива.

Гіперкінетична форма характеризується невимушеними насильницькими рухами на зразок хореатетоза, хореїчного гіперкінеза, подвійного атетоза та ін. Гіперкінези з'являються з 6-12 місяців. Вони посилюються при спробі цілеспрямованих рухів та психоемоційному напруженні дитини. Мовлення у таких дітей дизартричне, але інтелект, здебільшого, високий і вчаться вони за програмою масової школи. Виникають труднощі, пов'язані з письмовою діяльністю.

Атонічно-астатична форма характеризується гіпотонією м'язів тулуба і кінцівок за наявності високих сухожильних рефлексів, атаксії (порушення координації) та інших проявах мозочкової недостатності. У дітей, з переважним ураженням лобних долей, у 75-80% має місце затримка психічного розвитку або розумова відсталість. При переважному ураженні

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

мозочка, за тієї ж рухової симптоматики, інтелект збережений, діти вчаться за програмою масової школи. Мовлення уповільнене, скандоване.

Коли і як ставиться діагноз «церебральний параліч»?

Якщо малюк народився набагато раніше визначеного терміну або після народження був у важкому стані, то лікар відділення реанімації чи відділення патології новонароджених може попередити про можливі проблеми в розвитку. Лікарі можуть попередити тільки про ризик розвитку порушень, але як проходитиме розвиток дитини – покаже час. Лікар може припустити, що у дитини церебральний параліч, тільки виключивши всі інші причини, за якими у немовляти можуть виникати порушення рухів. Іноді для цього необхідні аналізи крові, комп'ютерна або магнітно-резонансна томографія, щоб досліджувати мозок, консультації інших фахівців, наприклад, окуліста або генетика.

Оскільки центральна нервова система в ранньому віці ще тільки формується, то симптоми церебрального паралічу з'являються поступово, в міру розвитку дитини. Наприклад, спастичність зазвичай зростає в перші кілька місяців життя, порушення постави при сидінні буде помітно тільки тоді, коли малюк зможе сидіти, хоча б з підтримкою, а гіперкінези з'являються після 6 місяців, а іноді й пізніше.

Слід зазначити, що малюкові необхідна ефективна програма допомоги, яка сприятиме його розвитку в усіх сферах, причому, чим раніше вона розпочнеться, тим краще. У деяких країнах фахівці вважають за краще не ставити діагноз «церебральний параліч» в перші 1,5-2 роки життя маляти, але на допомозі дитині це ніяк не позначається. В Україні, здебільшого, лікарі схильні досить рано говорити про «загрозу церебрального паралічу», проте, точний діагноз ставлять зазвичай у віці від 6 місяців до 1 року.

Малюк рухається не так, як інші діти …

Це може свідчити про наявність рухових розладів, однак, фахівець не може одразу сказати, що у дитини церебральний параліч і, тим більше, не може точно визначити форму і тяжкість порушень.

Якщо ви вважаєте, що ваш малюк відстає у розвитку, рухається не так, як інші діти, неактивний, або, навпаки, занадто неспокійний, краще порадитися з лікарем або записатися на прийом в районний Центр раннього втручання (абілітації) при дитячій поліклініці чи в Інститут раннього втручання.

Увага! Якщо ваші занепокоєння стосуються порушень поведінки та життєвого ритму, реакцій на слухові на зорові подразники, порушень моторики, емоційних особливостей і появи інших порушень, слід негайно звернутися за консультацією до лікарів з метою раннього виявлення та корекції порушень.

Корекція – це виправлення недоліків психічного та фізичного розвитку дитини.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Які супутні порушення виникають при ДЦП?

У дітей із церебральним паралічем можуть спостерігатися *порушення зору, слуху.* У них порушений контроль за рухами очей, тому у половини з них спостерігається косоокість. Іноді у таких дітей діагностують зниження слуху. Зір і слух дуже важливі для розвитку, тому, якщо у вашого малюка церебральний параліч, йому обов'язково потрібно перевірити слух і зір.

Досить часто у дітей із церебральним паралічем трапляються *судоми.* У цьому випадку дитині необхідно правильно підібрати спеціальні протиепілептичні ліки. Зробити це може тільки лікар після спеціального обстеження.

У більшості дітей із церебральним паралічем є *порушення мовлення*. Рухові порушення дитини позначаються на роботі дихального апарата, на голосоутворенні, артикуляції, міміці та жестах, якими вона намагається користуватися для спілкування з близькими. Наприклад, дитині зі спастичною диплегією може бути важко вимовляти звуки, її вокалізація тиха, міміка збіднена, вона мало користується жестами, оскільки їй важко рухатися.

При гіперкінетичним формах церебрального паралічу дитина постійно знаходиться в русі, змінює гримаси обличчя, багато рухає руками, часто видає звуки. У таких випадках дітей важко зрозуміти, вони намагаються спілкуватися з нами незвично – не так, як інші діти. Для розвитку дитини дуже важливо навчитися розуміти її «сигнали», потрібно уважно спостерігати за поведінкою малюка, щоб зрозуміти, коли він хоче продовжувати якусь дію або гру, а коли протестує.

Рух, гримаса задоволення або незадоволення, плач, особливий звук – все це може бути початком діалогу малюка з вами, початком розвитку його здібностей спілкуватися з оточуючими.

Чи буде дитина розумною?

Це одне з важливих питань, яке завжди непокоїть батьків. На жаль, приблизно у половини дітей із церебральним паралічем порушений інтелектуальний розвиток та знижена здатність до навчання. Однак, точний прогноз виникнення порушень у когнітивному (інтелектуальному, або розумовому) розвитку вкрай складний, а в ранньому віці практично неможливий. Дуже важливо пам'ятати про те, що будь-яка дитина розвивається, активно взаємодіє з навколишнім світом. Дитина зі звичайним розвитком робить це природним шляхом, і нерідко навіть батьки не помічають, де і коли вона встигла чогось навчитися.

Якщо ж у малюка церебральний параліч, то для успішного розвитку, особливо у ранньому віці, йому потрібна ваша допомога.

- Налагодьте емоційний контакт з дитиною.
- Розмовляйте з малюком спокійним голосом.
- Грайтеся з малюком, підбираючи яскраві іграшки за віком.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- Дотримуйтесь чіткого розпорядку дня.
- Спілкуйтеся з дитиною, співайте колискові, усміхайтесь до неї.
- Створіть для дитини предметно-розвивальне середовище (килимок з іграшками, де дитина може повзати, гратися, розвивати моторику тощо).
- Виконуйте з нею лікувальну гімнастику, різні види масажу після рекомендацій та інструктажу фахівців.
- Гуляйте з дитиною на свіжому повітрі, активізуючи мовленнєве спілкування та спрямовуйте увагу дитини на сприймання навколишнього світу.

Не допускайте, щоб такий важливий етап розвитку (від народження до 1 року) звівся до просиджування або пролежування дитини у ліжечку або на дивані, перебираючи брязкальцями. Це обмежить її розвиток в усіх сферах!

РАННЄ ДИТИНСТВО

Це період від 1 до 3 років. В цей час відбуваються стрімкі зміни фізичного та психічного розвитку дитини. Вона навчається ходити, збільшується працездатність нервової системи, формується мовлення, розвивається предметно-практична діяльність.

Ранній вік характеризується зростанням стійкості уваги, збільшенням обсягу пам’яті, засвоєнням сенсорних еталонів (кольору, форми, величини), удосконаленням наочно-дійового мислення, розвитком вольової сфери. У цей період активно формується ігрова діяльність, формуються предметно-практичні дії.

Отже, окрім розвитку рухової активності слід допомогти малюкові розвиватися, вибрати доступні та найефективніші шляхи стимулювання пізнавальної діяльності дитини із ЦП, що є одним із головних завдань батьків на всіх етапах розвитку.

Що означає сенсорне виховання та навчання?

Сенсорне виховання та навчання − це цілеспрямований вплив на дитину з метою розвитку функціональних можливостей органів відчуттів. Сенсорне виховання підвищує здатність аналізаторів розрізняти якості оточуючих явищ і об’єктів, формує відчуття і сприймання кольору, форми, загострює слух, смак, тощо. Це набуває особливого значення у процесі подальшого навчання дітей.

Сенсорний розвиток охоплює розвиток зорового, слухового, тактильного та кінестетичного сприйняття. Від того, як дитина сприймає навколишнє середовище залежить становлення її пізнавальної діяльності, формування вищих психічних функцій, що є необхідною умовою для навчання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Які труднощі можуть виникнути у процесі сенсорного виховання дитини ?

У дітей із церебральним паралічем спостерігаються суттєві труднощі просторового аналізу та синтезу, порушення схеми тіла, труднощі мовленнєвого відображення просторових відносин. У них важко відбувається засвоєння форм і величин предметів.

У багатьох дітей із церебральним паралічем *порушується тактильна чутливість.* Вони погано відчувають на дотик предмети, що ускладнює процес навчання письма у дошкільному та молодшому шкільному віці. Вони не впізнають предмети на дотик (стеріогноз). Це перешкоджає успішному психічному розвитку дітей.

Спостерігається порушення діяльності *слухового аналізатора*. Дитина може не сприймати звуки високої частоти, замінювати іншими звуками. Можуть відзначатися порушення *фонематичного слуху*: вони не розрізнюють слова, схожі за звучанням (коза-коса, мишка-миска тощо).

Слід звертатися до фахівців (логопеда, дефектолога та ін.), оскільки ці порушення перешкоджатимуть в подальшому оволодінню навичками читання та письма.

Чому дитина здригається від кожного несподіваного звуку?

У дітей із ЦП спостерігається підвищена чутливість до звукових сигналів. Малюк здригається від несподіваного звуку і, водночас, може недостатньо їх розрізняти.

Консультація у фахівців допоможе батькам оволодіти спеціальними педагогічними засобами, за допомогою яких дитина поступово позбавляється подібних страхів.

ДОШКІЛЛЯ

Одним із важливих періодів розвитку дитини є дошкілля (від 3 до 6 років). Саме в цей час виникає потреба у спілкуванні з дорослими та однолітками, набувається соціальний досвіт, розвиваються пізнавальні здібності.

Що потрібно знати про виховання дитини?

Діти з тяжкими формами ДЦП живуть і розвиваються у просторово обмеженому світі. Це призводить до рухових обмежень, які перешкоджають формуванню розвинутої особистості, нормальних взаємовідносин з дорослими та однолітками.

Переважним стилем виховання у сім’ях, в яких ростуть діти з дитячим церебральним паралічем, є гіперопіка. Цей тип взаємовідношень виявляється у надмірній батьківській опіці, у надзвичайній відданості дитині. Таке ставлення до неї супроводжується виникненням у батьків емоційно-вольових проблем (тривожності, страхів); мами фіксуються на фізичній та

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

психічній безпорадності своїх дітей. Відомо, що така модель виховання призводить до психопатичного розвитку особистості хворої дитини, формує в ній негативні установки.

Серед сімей, які виховують дітей з руховою патологією, існують і такі, в яких спостерігається емоційне відторгнення хворої дитини, що проявляється в жорстокому поводженні з нею. Фахівці вважають, що розвиток «холодного» ставлення до дитини у батьків спричинюють її недостатні комунікативні прояви в ранньому дитинстві: відсутність усмішки, слабкий комплекс пожвавлення. Усе це перешкоджає формуванню відповідної емоційної реакції у батьків.

Отже, для уникнення проблем слід звернутися за кваліфікованою психолого-педагогічною допомогою та підтримкою до районної психолого-медико-педагогічної консультації. Це змінить негативні та неадекватні стани у дитини, сприятиме моральному одужанню та адекватному сприйманню хворої дитини батьками, допоможе їм позитивно вирішувати життєві конфлікти.

Чи віддавати дитину до спеціального дошкільного закладу?

Дошкільний період є найгнучкішим для подолання порушень розвитку дитини із ДЦП. У спеціальному закладі працюють фахівці, обізнані з проблемами та особливостями розвитку таких дітей. Чим раніше ви звернетесь за допомогою, тим продуктивнішими будуть успіхи дитини. Так, інструктори з лікувальної фізкультури, логопеди, дефектологи, лікарі, які працюють у такому закладі, розробляють індивідуальну програму розвитку кожної дитини, що сприятиме досягненню найкращих результатів.

Які документи потрібно, щоб оформити дитину до спеціального дошкільного закладу?

Згідно з положенням про комплектування спеціальних дошкільних закладів, відповідно до наказу Міністерства освіти та науки, прийом дітей здійснюється керівником закладу на підставі заяви батьків, свідоцтва про народження дитини, висновку психолого-медико-педагогічної консультації, направлення місцевого органу управління освітою, медичної довідки дитини.

Якщо у дитини є кілька порушень, наприклад ДЦП та ЗНМ (загальне недорозвинення мовлення), чи може вона навчатися у садочку для дітей з тяжкими порушеннями мовлення?

Ні. Для дошкільників із ДЦП існує широка мережа спеціальних ДНЗ, де працюють логопеди, які проводять корекційну роботу з розвитку мовлення дитини. Отже, зарахування в садочок або групу йде з урахуванням первинного порушення.

Які порушення інтелектуального розвитку виникають при ДЦП?

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Дитячий церебральний параліч характеризується поєднанням тріади розладів*: рухових, психічних і мовленнєвих, які супроводжуються порушеннями зору, слуху і сенсомоторної чутливості*.

Слід зазначити, що не існує паралелізму між виразністю рухових та інтелектуальних порушень – наприклад, тяжкі рухові порушення можуть поєднуватися з легкою розумовою відсталістю, а незначні церебральні прояви з тяжким недорозвитком окремих психічних функцій.

Інтелектуальні порушення у дітей із церебральними паралічами є одним з компонентів складного порушення, що охоплює порушення рухового, сенсорного, емоційно-вольового розвитку. При цьому спостерігається виражена недостатність пізнавальної діяльності, зокрема, абстрактного мислення та інших вищих психічних функцій. Інтелектуальні порушення різного ступеня спостерігається у 35-40% випадків ДЦП.

Як готувати дитину до навчання у школі?

В дошкільному віці потрібно вчити дитину аналізувати, порівнювати предмети за кольором, формою, розміром, величиною. Звертати увагу дитини на характерні ознаки пір року, явищ природи, добових змін. Дитину слід навчати класифікувати та узагальнювати предмети побуту, овочі, фрукти, посуд тощо.

Потрібно розвивати у дитини дрібну моторику, вміння утримувати олівець, пензлик, ручку. Для цього потрібно вчити дитину виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів, конструювати різні за формою вироби та ін.

Пам'ятайте! Завдання мають бути посильними для дитини і викликати задоволення від виконаної роботи. Стимулюйте успіхи дитини, хваліть за старанність та наполегливість.

ШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД

Яку корекційно-реабілітаційну роботу слід проводити з дітьми?

Корекційно-реабілітаційна робота в сім'ї з дитиною, хворою на ЦП, передбачає тривалу і послідовну допомогу в усуненні певних порушень: рухових, інтелектуальних, мовленнєвих, поведінки, спілкування, психічних функцій тощо. Слід максимально врахувати специфіку соматичного, неврологічного та психічного стану дитини, її індивідуальні особливості, нахили, інтереси, здібності .

Корекційна робота базується також на врахуванні структури первинних порушень, вторинно пов'язаних з ними відхилень, а також збережених функцій і компенсаторних можливостей учнів із ДЦП

Після детального вивчення особливостей учнів, які мають комплексне порушення, визначення фахівцями рівнів їхнього психофізичного розвитку, корекційна методика має враховувати:

– реалізацію індивідуального підходу до навчально-виховного

процесу з урахуванням причин, ступеня і характеру психофізичних порушень учня;

– особистісно зорієнтований підхід до розвитку учня.

Корекційно-реабілітаційна робота охоплює конкретні напрями роботи, зорієнтовані на поліпшення психофізичного розвитку та психолого-педагогічну допомогу в якісному засвоєнні навчального матеріалу. Однак, засоби здійснення корекційного впливу варіюються залежно від виявлених показників психофізичного стану учня.

До основних напрямів корекційної роботи з дітьми, хворими на ДЦП, в сім'ї, належать:

- розвиток рухової сфери;
- розвиток сенсорних функцій;
- розширення та уточнення уявлень про навколишнє середовище;
- розвиток пізнавальної діяльності;
- корекція мовленнєвого розвитку;
- психокорекція емоційно-особистісного розвитку учня.

Вдосконалення рухової сфери передбачає розвиток загальної і дрібної моторики, поліпшення координації рухів. Корекція порушень рухової сфери має відбуватися комплексно, систематично, із залученням фахівців (лікар-невропатолог, інструктор ЛФК, реабілітолог, вчитель фізкультури). Саме вони допоможуть визначити зміст занять з корекції рухової сфери та поетапні кроки щодо поліпшення фізичного стану хворої дитини. Їхні рекомендації заносяться до індивідуальної корекційної програми кожного учня. Батьки разом з вчителем ознайомлюються з рекомендованими прийомами виконання завдань на спільних консультаціях, зокрема, щодо дотримання ортопедичного режиму, використання спеціального обладнання, виправлення неправильної постави учня тощо. Інструктор ЛФК демонструє спеціальний комплекс фізичних вправ і завдань, за допомогою яких коригуються неправильне положення тіла та порушені рухові навички кожного учня.

Корекція рухової сфери дитини із ДЦП вдома передбачає:

- реалізацію ортопедичного режиму;
- проведення корекційних вправ у спеціально облаштованому спортивному куточку;
- підтримку рухової активності упродовж занять;
- залучення батьків до спільного проведення комплексу фізичних вправ.

Ортопедичний режим під час занять забезпечує правильну посадку учня за партою, столом, враховуючи положення рук, ніг, спини, голови, тулуба. Для цього використовуються пристосування для фіксації на робочому місці кисті руки, ліктя, передпліччя, стопи, гомілки, стегна дитини. Для кожного учня підбираються оптимальні допоміжні засоби, які поліпшують функціональні вміння, необхідні для навчання та повсякденного життя. До них належать: бандажі, корсети, фіксатори, спеціальні ортопедичні апарати для покращення пересування та утримання тіла і кінцівок у

правильному положенні. Для поліпшення функцій ніг, за рекомендаціями лікарів, використовуються ортези, тутори, ортопедичне взуття, устілки, супінатори. Із засобів пересування – палиці, милиці, ходунки (передньоопорні, чотирьохопорні, двохколісні, чотирьохколісні), спеціальні візки. При облаштуванні індивідуального спортивного куточка слід дотримуватися рекомендацій лікаря, інструктора ЛФК, вчителя фізкультури з урахуванням ступеня та форми ДЦП. Бажано, щоб в ньому були спортивна драбина, велотренажер, килим для релаксації, м'ячі, іграшки тощо.

Виконання корекційних вправ з дітьми проводяться під час фізкультпауз (5 хв) після 20 хв уроку чи виконання домашнього завдання. Так знімається фізична напруженість та активізуються рухи учня. Вправи забезпечують розвиток координації рухів, рівноваги, корекцію тонусу м'язів рук та ніг, способів пересування, які учень не може опанувати самостійно. Рекомендовано виконання вправ під музичний супровід, адже ефективність ритмічної стимуляції доведено дослідженнями багатьох психологів.

Індивідуальні корекційні вправи застосовуються для розвитку тих порушених рухових систем, які характерні для певної форми ДЦП. Наприклад, при *спастичній диплегії (тетрапарезі)* руки учня уражені менше, ніж ноги. Тонус м'язів кінцівок підвищений. За відсутності своєчасної допомоги розвиватимуться контрактури (стійке обмеження не лише активних, а й пасивних рухів суглобів). Тому потрібно стежити, щоб дитина не перебувала в одному положенні більше 25 хвилин. Під час фізкультпаузи їй рекомендовано лягти на килим для релаксації, виконати вправи для рук та ніг, після чого продовжити навчання.

При *гіперкінетичній формі* головною причиною рухових порушень є насильницькі невимушені рухи – гіперкінези, які поєднуються зі змінним м'язовим тонусом. Ці порушення дестабілізують, насамперед, поставу дитини. В неї відсутня правильна постава тулуба та кінцівок, рухи – розмашисті, зі значним порушенням координації. Тому рекомендовані лікарями вправи, які слід проводити під час фізкультурних хвилинок, передбачають активне розслаблення, вироблення плавності переключення з одного положення в інше, допомогу дорослого у складних випадках.

Розвиток дрібної моторики дітей потребує наступних видів роботи з нормалізації функцій дрібних м'язів рук:

- масаж пальців обох рук;
- пальчикову гімнастику;
- корекцію дрібних рухів під час роботи з природним матеріалом (каштанами, жолудями, горіхами, насінням квасолі, гороху тощо);
- розвиток сили м'язів рук (з використанням еспандера, силоміра, розривання паперу, розминання пластиліну, глини тощо);
- розвиток координації рухів (під час ігор з м'ячем, гімнастичною паличкою, стрічкою, обручем, геометричним матеріалом та ін);
- малювання пальцями цифр, букв, ліній;
- використання конструкторів;

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- нанизування намистинок;
- сортування монет, ґудзиків;
- роботу з мозаїкою, пірамідами.

Усі вказані види корекційної роботи спрямовані на формування графомоторних навичок, підготовку руки до письма.

Для зняття напруження *при спастичній формі* рекомендовано наступні індивідуальні вправи: „Погладимо кошеня”, „Листя опадає”, „Маляр”, „Пополощемо білизну”, „Курчата” та ін.

При геміпарезах названі вправи чергуються з динамічними: „Кулак – долоня – ребро”, „Молоток”, „Піаніно”, „Пилка” та ін.

Для удосконалення зорово-моторної координації застосовуються: зображення точок, ліній за зразком, використання прийомів обведення, копіювання, домальовування деталей, розфарбовування. Вказані вправи розвивального та корекційного характеру слід використовувати на підготовчих етапах до уроків математики, письма, читання.

Зміст корекційної роботи визначається виявленням досягнень та труднощів конкретного учня у процесі опанування знань та умінь. Наприклад, у Сашка К. *(спастична диплегія середнього ступеня)*, учня підготовчого класу, готовність руки до письма відповідає низькому рівню. Від надмірного напруження м'язів кисті та пальців йому важко опанувати графічну навичку письма.

Дитина утримує ручку в кулаці, сильно стискаючи її всіма пальцями. Йому важко виконати обведення, копіювання точок, ліній, елементів букв та цифр. Для подолання цих труднощів йому рекомендовано масаж для розслаблення пальців, пальчикову гімнастику, катання кульок, олівців, ручок обома руками, з одночасним ритмічним проговорюванням різноманітних віршиків. Продуктивним для такої дитини є виконання пальчикової гімнастики, яка сприяє розвитку координації та вправності пальців рук. З дитиною вдома також слід проводити вправи з природним матеріалом, пластиліном, глиною, піском.

Розвиток сенсорних функцій. Одним з важливих корекційних завдань є розвиток сенсорної діяльності учнів із ДЦП, яка цілеспрямовано формує вищі психічні функції – мислення, мовлення, пам'ять та ін. Тому корекційна робота з дитиною спрямована на вдосконалення стереогнозу, кінестетичного, слухового, зорового сприймання, розвиток просторових і часових уявлень. Удосконалення сенсорної діяльності стає основою для подальшого формування чуттєвого пізнання (вміння бачити, чути, відчувати на дотик тощо). Розкриємо детальніше сутність методики.

Розвиток зорового сприймання. Окрім лікувально-відновлювальної корекції, яка зумовлюється станом зору дитини, корекційна методика передбачає спеціальну роботу з поліпшення стану моторного апарату очей. Вона здійснюється під час виконання завдань на диференціацію предметів за зовнішніми ознаками: кольором, формою, розміром, кількістю, якістю, просторовим взаєморозташуванням тощо. Учня навчають співвідносити

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

предмети (букви, цифри, фігури, природний матеріал) зі зразками-еталонами. Тому упродовж всього навчального процесу важливим завданням є формування в учнів еталонних уявлень про форми, розміри, колір предметів тощо. Для удосконалення зорового сприймання під час навчальної діяльності рекомендовано артотерапію, яка передбачає використання елементів малювання, ліплення, конструювання за зразком (методика В.Козявкіна). Завдання виконуються учнем за словесною інструкцією і спрямовані на розвиток просторових, часових, математичних уявлень, предметно-образного та предметно-дійового мислення.

Оскільки у дітей із ДЦП часто порушено зорове сприймання, внаслідок обмеженого руху очей, порушень фіксації зору, зниження гостроти зору тощо, вдома слід з дитиною виконувати вправи на розвиток рухів очей засобами віднаходження поглядом предметів. З цією метою використовуються елементи ігор „Лабіринт”, „Теніс”, „Поштова скринька”, дошка Сегена, ігри з фішками та ін. За їхньою допомогою тренується не лише зорове сприймання, а й розвивається зорова увага та просторові уявлення.

Розвиток фонематичних процесів є важливою передумовою навчання учнів грамоти. Тому особливу увагу слід звернути на розвиток фонематичного сприймання, фонетичних уявлень, навичок слухового контролю. Під час розвитку фонематичного слуху учні тренуються спершу в розрізненні контрастних за звучанням слів (*жук – риба, горіх – цукерка, лимон – яблуко*), потім менш контрастних (*коза – береза, коса – колеса, бочка – качка*) і, зрештою, тих, які відрізняються за звучанням однією фонемою (*мишка – миска, кит – кіт, дід – лід*) тощо. Здійснюється слухова диференціація дзвінких-глухих, твердих-м'яких, свистячих-шиплячих звуків. З цією метою використовуються завдання: „Підніми руку, якщо почуєш потрібний звук”, „Повтори склади”, „Покажи малюнок, предмет, іграшку, в назві яких чуєш потрібний звук” та ін., а також наступні види завдань: визначити звук на фоні слова; визначити місце звука у слові (на початку, всередині, вкінці); визначити в слові послідовність звуків; скласти слово із даних складів; придумати слова на заданий звук та багато інших.

Для розвитку слухових уявлень та довільної уваги застосовуються прослуховування коротких за обсягом пісень, казок, віршів, оповідань. При цьому використовуються музичні інструменти для відчуття ритму і довготи звуків, тембру, контрасту голосу. Ці засоби в системі коригуючих і розвивальних вправ спрямовані на фонетичний та фонематичний розвиток дітей із ДЦП.

Розвиток стереогнозу (сприймання предметів на дотик) відіграє важливе значення у розвитку пізнавальної діяльності учня. Особливо при тяжких формах ДЦП, ця функція значно порушена. Це зумовлює особливості предметно-практичної та маніпулятивної діяльності дітей, порушення тактильного сприймання. У процесі корекційної роботи рекомендовано види

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

роботи, які учні виконують із заплющеними очима спочатку „кращою”, а потім „гіршою” рукою:

- визначення матеріалу, з якого виготовлений предмет (залізний, дерев'яний, скляний тощо);
- розпізнавання форм предметів (круглий, овальний, прямокутний тощо);
- визначення різноманітних геометричних тіл (їх величини, товщини тощо).

Із методичних прийомів роботи найцікавішими дітям із ДЦП є дидактичні ігри „Чарівний мішечок”, „Знайди предмет”, які створюють пошукові ситуації, привертають та організовують їхню довільну увагу, збагачують практичний досвід. Ця діяльність навчає усвідомлювати, порівнювати об’єкти навколишнього середовища, збагачує і конкретизує уявлення про довкілля, розвиває здатність до узагальнень.

У сенсорному розвитку дитини важливе місце займає корекція ***просторових уявлень***, зокрема, сприймання частин тіла та усвідомлення уявлень: *вгорі, внизу, зліва, справа, позаду, обабіч, попереду, між, біля* та ін. Засвоєння цих просторових уявлень здійснюється шляхом різноманітних вправ з використанням словесних інструкцій: *піднімаємо руки вгору, опускаємо руки вниз, повертаємо головою вправо-вліво-вгору-вниз*.

Розвиток уміння орієнтуватися на аркуші паперу охоплює такі завдання: знайти і назвати предмети, які зображено в центрі, праворуч, ліворуч, вгорі, внизу малюнка на аркуші; пояснити, де знаходяться зображені предмети. Поряд з цим відбувається запобігання характерному для дітей із ДЦП дзеркальному письму елементів букв, цифр, зображень предметів. Розвиток просторового аналізу і синтезу покращує опанування письма, читання, рахунку.

Розширення знань про навколишній світ. Корекційна робота передбачає систематичне збагачення знань, уявлень про природні явища, рослинний і тваринний світ, працю людей, суспільні події тощо, розвиток уміння порівнювати, розпізнавати, узагальнювати, оцінювати. Для цього застосовуються різноманітні засоби підтримки позитивного настрою та мотивації, наприклад:

- використання під час спостережень тих предметів і явищ, до яких дитина виявляє найбільший інтерес;
- обговорення тієї чи іншої ситуації, яка привертає увагу дитини;
- закріплення активного та пасивного словника учня;
- активізація спроб узагальнення вивченого тощо.

У багатьох дітей із ДЦП недостатньо розвинені цілеспрямована увага, пам'ять, а відтак – їхні знання про навколишню дійсність формуються на основі яскравих чуттєвих уявлень за наступною тематикою: „Моя родина”; „Предмети оточення”(одяг, посуд, меблі, транспорт, продукти, іграшки); „Колір предметів”; „Форма та величина”; „Тваринний і рослинний світ”; „Пори року, місяці, дні тижня”; „Професії” тощо. Дитину навчають порівнювати об’єкти за різними якостями та ознаками з тим, щоб

закріплювалися причинно-наслідкові зв'язки між предметами та явищами навколишнього середовища.

Відомо, що введення дидактичної гри у навчально-корекційний процес дає значні позитивні результати. При цьому виникає можливість використання різноманітного матеріалу для розв'язання окреслених завдань, проведення спостережень, дослідів, експериментів. Це пробуджує інтерес дитини до оточення, розвиває вміння порівнювати, узагальнювати, словесно послідовно передавати власні враження від предметно-практичної діяльності (малювання, ліплення, аплікації). Батькам слід обговорювати певні доступні закономірності спостережуваних явищ, ставити різноманітні запитання: Чому? У чому різниця? Навіщо? Що спільного? Чим відрізняються? тощо.

Отже, процес ознайомлення з навколишнім середовищем передбачає не лише розширення світогляду, а й розвиток мисленнєвих операцій, пізнавальної активності, збагачення пасивного та активного словникового запасу, сприяє поліпшенню психофізичного стану дитини в цілому.

Розвиток пізнавальної діяльності. Пізнавальна діяльність дитини із ДЦП формується, насамперед, у процесі ознайомлення з навколишнім середовищем. Саме у діяльності удосконалюються всі пізнавальні процеси, відбувається інтелектуальний розвиток дитини.

У розвитку пізнавальної діяльності важливе значення належить предметним діям, у процесі здійснення яких увага дитини спрямовується на суттєві ознаки предметів. Як відомо, пізнавальний розвиток дитини значною мірою залежить від особливостей концентрації уваги, сприймання та запам'ятовування отриманої інформації. Відповідно, повторення програмного матеріалу слід проводити окремими порціями, включаючи ігрові моменти та різноманітні стимули (дидактичні ігри, змагальні умови виконання завдань та ін.) для підтримки позитивної мотивації. Під час дидактичних ігор діти систематизують і закріплюють свої знання про різні ознаки предметів, встановлюють взаємозв’язки між ними, просторові, часові та інші співвідношення, тим самим опановуючи загальні поняття, збагачуючи словниковий запас. Для гри на уроці слід відводити не більше 4–5 хв з тим, щоб вона не втомлювала дитину. Ігри використовуються як засіб психологічної підготовки учнів до уроку, і як засіб відпочинку після напруженої праці. Таким чином гра сприяє доцільній організації навчальної діяльності дитини.

Застосування дидактичних ігор супроводжувалося необхідною кількістю малюнків, таблиць, карток, різних іграшок, предметів тощо. Ці матеріали повинні мати привабливий вигляд з точки зору кольорової гамми, образності, чіткості, точної відповідності реальним об’єктам. При цьому створюється атмосфера не лише зацікавленості, а й задоволення, розслабленості.

Корекція мовленнєвого розвитку. Робота з поліпшення мовленнєвого розвитку учня з ДЦП в умовах сім’ї передбачає комплексну взаємодію логопеда, лікаря, вчителя, учня та батьків. У цьому полягає одна з важливих умов успішного корекційного навчання. Комплексне обстеження мовлення

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

забезпечує виявлення особливостей артикуляційного апарату та звуковимови учня, стану фонематичних процесів, лексичних і граматичних уявлень, зв'язного мовлення, рівня розвитку слухового самоконтролю. Зроблені на цій основі рекомендації шкільного логопеда, які заносяться до індивідуальної корекційної програми учня, мають систематично проводитися командою фахівців, в тому числі батьками. Зокрема:

1. *Формування загальних мовленнєвих навичок:*

– слухової пам'яті; вміння слухати, чути і розуміти звернене мовлення; диференціювати звуки, розпізнавати їх;

– правильного мовленнєвого вдиху і видиху; плавності мовлення, паузи між реченнями;

– правильної інтонації, словесного наголосу, модуляції голосу і виразності мовлення.

2. *Розвиток фонетичної сторони мовлення:*

– підготовка артикуляційного апарату до постановки звуків;

– диференціація голосних і приголосних звуків;

– розвиток фонематичного аналізу, синтезу, фонетичних уявлень.

3. *Удосконалення імпресивного мовлення: розвиток уваги до мовлення дорослих* (виділення у потоці назв, дій, ознак предметів, розуміння словесних узагальнень).

4. *Розвиток лексичної сторони мовлення:*

– формування знань про явища навколишньої дійсності (пори року, їх характерні ознаки тощо);

– формування уявлень про овочі, фрукти, ягоди, гриби, квіти, дерева; закріплення знань про предмети навколишнього оточення;

– формування знань про властивості предметів: матеріал, якість, колір, форму, розміри;

– формування узагальнюючої функції слова.

5. *Навчання зв'язного мовлення:*

– удосконалення розмовного мовлення: вміння вести діалог, ставити запитання, правильно і швидко добирати для відповіді потрібне слово;

– виховання вміння повідомляти про виконання завдань;

– розвиток описового мовлення, вміння об'єднувати окремі висловлювання у зв'язне повідомлення, розповідь, опис (за малюнком, серією малюнків), планувати послідовність висловлювання;

– навчання переказу прослуханого або прочитаного тексту, розрізнення його композиційних частин.

6. *Формування граматичної сторони мовлення:*

– виховання уваги до змін граматичних форм шляхом порівняння і співставлення іменників в однині і множині;

– практичне засвоєння деяких форм словозміни та словотворення.

Одним із перших завдань роботи над мовленнєвим розвитком дітей із ДЦП є корекція звуковимови та мовленнєвої моторики. Для цього обов'язковими є артикуляційні розминки. Вони проводяться на початку уроку

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

після психологічної підготовки учня. В артикуляційній розминці або гімнастиці враховується форма та ступінь ДЦП, рівень мовленнєвого розвитку учня та передбачається:

1. Масаж обличчя – 2-3 хв.
2. Пасивна та активна гімнастика артикуляційного апарату.
3. Вправи на розвиток фонематичного слуху та слухової уваги.
4. Корекція звуковимови.

Зокрема, при спастичних формах ДЦП проводиться артикуляційна гімнастика, яка охоплює такі прийоми масажу як „прогладжування”, „вібрацію”, спрямовані на розслаблення м'язів, зняття надмірної спастики м’язів обличчя. *При в'ялих парезах* застосовуються стимулюючі прийоми масажу: „пальцевий душ”, „пощипування”, „легке поплескування” м'язів обличчя. Дотримуються руху від спинки носа до скроневих ділянок, від підборіддя до мочки вуха. Окрім масажу, застосовують мімічну гімнастику, яка проводиться перед дзеркалом.

Артикуляційні вправи виконуються як з механічною допомогою, так і самостійно учнем, залежно від форми ДЦП. Зокрема:

– рухи нижньою щелепою;
– рухи губами („дудочка”, „усмішка” та ін.);
– вправи для розвитку рухливості язика;
– утримання язика “лопаткою”, „голочкою”, „чашечкою”;
– загинання язика на верхню губу, зуби;
– утримання язика біля лівого, правого куточка роту;
– язик вгору – вниз, вправо – вліво;
– кругові рухи язика між щелепами і губами справа наліво і навпаки;
– масаж широким язиком твердого піднебіння;
– згинання язика в «трубочку»;
– дихальні вправи „насос”, „футбол”, „кулька” та ін.

Тренування діафрагмового дихання проводиться в положенні лежачи на спині. Дитину просять розслабитися, покласти одну руку на груди, другу – на живіт для контролю за рухами м’язів. На вдих – передня частина живота піднімається, грудна клітка має бути максимально нерухомою. Видих уповільнюється з вимовою глухих приголосних С, Ш. Передня стінка живота поступово втягується (”М’ячик надимається, потім втягується”). Деякі вправи виконуються в положенні сидячи на стільці.

Формування дрібних рухів пальців рук завжди є обов’язковою умовою корекції мовленнєвого розвитку дитини. Стимулюючий вплив рухів руки, зокрема дрібної моторики, позитивно впливає на розвиток мовлення в цілому. Тому з корекційною метою застосовуються вправи: „пальчики вітаються”, „оса”, „коза”, „окуляри”, „дерева”, „чоловічок” та багато інших. Слід використовувати також такі форми роботи як катання кульок, розривання паперу, шнурування черевиків, застібання ґудзиків, нанизування кілець, намистинок, тіньовий театр, гру „Поштова скринька” та різноманітні види практичної діяльності (ліплення, малювання, штрихування,

конструювання, робота з мозаїкою тощо). Всі ці засоби спрямовані на удосконалення дрібної моторики.

У процесі занять дитину із ДЦП навчають бачити, слухати, спостерігати, усвідомлено сприймати навколишнє середовище. Це сприяє формуванню активної уваги, конкретизації та збагаченню словника, розвиває здатність до узагальнень.

Таким чином, конкретний зміст мовленнєвої корекції визначається структурою психофізичного порушення дитини, умовами середовища, рекомендованими заходами впливу. Основою для організації мовленнєвої практики є участь дитини у різноманітних видах діяльності, практичних діях з предметами, активних спостереженнях за явищами навколишньої дійсності під керівництвом учителя і батьків.

Психокорекція емоційно-особистісного розвитку дитини розпочинається з аналізу психологом умов сімейного виховання, яке дає пояснення багатьом проявам її поведінки. Однак, головним засобом діагностики залишається спостереження за дитиною в різних життєвих ситуаціях: у взаємодії з психологом, вчителем, батьками, однолітками, дорослими; у реакціях на труднощі, втому, у способах домагатися задоволення власних бажань тощо. Визначальною умовою залишається комплексна взаємодія психолога, вчителя та батьків учня для досягнення бажаного корекційного ефекту. Комплексне обстеження емоційно-вольової сфери учня є прогностичною основою для подальшого розвитку особистості. Особлива увага звертається на такі психологічні стани:

- переважаючий емоційний стан;
- схильність до різких змін настрою;
- тривожність, страхи;
- реакція на свою фізичну неповносправність;
- особливості спілкування (сором'язливість, невпевненість, конфліктність, агресивність);
- характер взаємин у родині (залежність, надмірна прив'язаність, конфліктність тощо).

Корекційні завдання, які рекомендують батькам, проводяться з дітьми у формі різноманітних ігор, драматизації казок та ін. Цікаві завдання викликають у молодших школярів інтерес, адже зміст знайомих з дитинства казок є зрозумілий усім малюкам. Моделювання різних ситуацій стимулює уяву учня. Дитина, обравши певну роль, практично втілює образ конкретного персонажа, наділяючи його власними переживаннями та рисами характеру. Саме під час гри створюється ситуація взаємодії з іншими персонажами, виявлення активності, подолання страхів, невпевненості, пасивності, агресії. Батьки мають застосовувати продуктивні методи корекції емоційного стану дитини, визнані сучасною психологією: психогімнастику, сюжетно-рольові ігри, гру-драматизацію, неструктуровані ігри, артотерапію, рухливі ігри та ін. Вказані методи дають змогу запобігти емоційному дискомфорту, створити позитивну мотивацію на уроці, підтримати активність і самостійність

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

дитини, формувати вміння довільно спрямовувати увагу на власні емоційні відчуття, наслідувати вираження емоцій за зразком, розуміти емоційні стани інших людей, саморегулювати власну поведінку.

Література:

1. Шипицына Л.М, Мамайчук И.И. Детский церебральный паралич.-СПб., Изд-во «Дидактика Плюс», - 2001, 272 с.
2. Ткачева В.В. Семья ребенка с отклонениями в развитии: Диагностика и консультирование. – М.: Издательство «Книголюб», 2007. – 144 с. (Специальная психология).
3. Титова О.В. Справа – слева. Формирование пространственных представлений у детей с ДЦП. – М.: «Издательство «ГНОМ и Д», 2004. – 56 с.
4. Лубовский В.И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей. - М., 1989.
5. Ипполитова М.В., Мастюкова Е.М. Особенности учебной деятельности учащихся с церебральным параличом. – М., 1984.
6. Чеботарьова О.В. Реалізація корекційно- навчання дітей-інвалідів з порушенням опорно-рухового апарату в умовах сім'ї"// Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Наук. світ, 2005.
7. Чеботарьова О.В. Індивідуальне навчання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату.: Монографія. – К.: «Літо», 2007. – 197 с.
8. Ілляшенко Т.Д., Обухівська А.Г., Романенко О.В., Скрипка Н.С. – Корекція психосоціального розвитку дітей з церебральним паралічем у реабілітаційному центрі: Навчально-методичний посібник. – К., 2003.
9. Ханзерук Л.О. Сучасні підходи до психолого-педагогічної корекції розвитку дітей з ДЦП // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету: Вип. VII. - 2007. – С. 326-329.розвивальних напрямків

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 7.
ДІТИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ВСТУПНЕ СЛОВО

Діти – це наша радість, щастя й надія, це наше майбутнє. Кожен із нас мріє виростити дитину здоровою, фізично та інтелектуально розвиненою, виховати доброзичливого та цікавого співрозмовника з багатим словниковим запасом і чітким правильним мовленням.

Формування правильної звуковимови – один з найголовніших напрямів мовленнєвого розвитку. У сім'ї дорослі розуміють дитину з півслова. І якщо навіть вона має мовленнєві недоліки, ніякого дискомфорту у спілкуванні не відчуває. Проте, для сторонніх часто виявляються незрозумілими спотворені, неправильно вимовлені дитиною слова.

І справді, найпоширенішим логопедичним діагнозом є фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення.

Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ) – це порушення процесів формування звуковимовної системи рідної мови у дітей з різними мовленнєвими розладами внаслідок порушень сприймання та вимови фонем.

У батьків виникає безліч запитань: як саме попередити та подолати порушення звуковимови, у якому віці доцільно звертатися до логопеда та багато інших. На деякі запитання, з якими найчастіше батьки звертаються до спеціаліста, ми зможемо відповісти.

СТАВАЙ НА НОГИ, МАЛЮЧОК!

Ранній вік охоплює другий та третій роки життя дитини. Це час, коли малюк навчається ходити, оволодіває предметною діяльністю; це період інтенсивного формування мовлення. Цей

Я навчаюсь говорити…
Слово хочу повторити.
Язичком я так і сяк –
Не виходить щось ніяк.
Гавкає в дворі собака,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

вік називають стадією сензитивності (тобто особливої чутливості) до оволодіння мовленням. Саме тому не слід нехтувати можливістю погратися з малюком, одночасно вербально (словесно) спілкуючись з ним.

Вчасне правильне оволодіння звуками рідної мови можливе тільки за умов повноцінної сформованості та рухливості органів артикуляційного апарату (щік, губ, язика, твердого та м'якого піднебіння), достатнього рівня розвитку фонематичного сприймання (вміння чути та розрізняти фонеми, тобто звуки) та розуміння зверненого мовлення.

Так скажу: „Піся басяка".
Хочу попросити соку,
Говорю: „Ма, дя мі сьóті".
„Кíзьку по! Пó „Куйкі Яби!" –
Почитати прошу в мами.
Мама важко так зітха:
„Ой, „сісєня, кайбася,
Піньки, вожки, юськи, пáті…",
Ти навчишся розмовляти?"
Я ще трішки підросту,
Сам усіх учить почну.

(Ю. Рібцун)

✍ *Що потрібно для повноцінного розвитку мовлення малюка?*

Оволодіння мовленням – складний, багатосторонній психічний процес. Його поява і подальший розвиток залежать від багатьох чинників. Мовлення починає формуватись лише тоді, коли головний мозок, слух, артикуляційний апарат дитини досягнуть певного рівня розвитку. Це значною мірою залежить від оточуючого середовища. Якщо дитина не отримує нових яскравих вражень, якщо не створені умови, що сприяють розвитку рухів і мовлення, то затримується її фізичний і психічний розвиток. Малюкові потрібні регулярна мовленнєва комунікація, ваша турбота та любов. Якщо дитину позбавити повноцінного спілкування з дорослими або звузити його тільки до одноманітних побутових ситуацій (годування, прогулянок та сну), у неї може виникнути затримка мовленнєвого розвитку.

✍ *Дитині вже 2 роки, а вона ще не говорить…*

Це може свідчити про наявність у неї затримки мовленнєвого розвитку. Слід якомога швидше:

- перевірити малюкові слух, зробивши аудіограму;
- звернувшись до невропатолога та логопеда, визначити наявність чи відсутність органічного ураження центральної нервової системи, зокрема мовленнєвих центрів кори головного мозку;
- з'ясувати стан інтелекту в кабінеті дитячого психолога, дефектолога чи психіатра.

✍ *Що таке затримка мовленнєвого розвитку та які її наслідки?*

Затримка мовленнєвого розвитку (ЗМР) – це повна відсутність мовлення або значне його відставання у дітей раннього віку. Якщо вчасно не помітити відставання у мовленнєвому розвитку малюка, ЗМР може перерости у

складний системний розлад – загальний недорозвиток мовлення, який важко подолати.

✍ ***Як можна виявити затримку мовленнєвого розвитку?***

Затримку у мовленнєвому розвитку можна виявити вже з перших днів життя дитини. Ознакою, яка має насторожити батьків щодо прогнозу мовленнєвого розвитку новонародженого, є слабкий, монотонний крик. Слід обов'язково проконсультуватися у логопеда, якщо:

– в кінці *1 місяця* немовля не кричить при неприємних відчуттях (наприклад, коли воно мокре чи хоче їсти);

– в кінці *4 місяця* не усміхається, коли з ним розмовляють;

– в кінці *5 місяця* не вимовляє окремих звуків чи складів („*ба-ба-ба*" чи „*га-га-га*"), не намагається, знаходячись на руках у матері, відшукувати поглядом названі нею об'єкти („*Де тато?*");

– в кінці *7 місяця* не намагається привернути до себе увагу певними звуками;

– в кінці *9 місяця* в мовленні не з'явились повторювані однакові склади, які звучать як одне слово, наприклад: „*ма-ма*", „*дей-дей*", „*да-да*";

– в кінці *10 місяця* малюк не може повторити за дорослим близько восьми різних звукосполучень та складів, не може заперечно похитати головою („*ні-ні*"), помахати рукою на прощання („*бувай-бувай*");

– в кінці *12 місяця* не вимовляє жодного осмисленого „дитячого слова", яким малюк називає одні й ті самі предмети, осіб, ситуації, не прислухається до музики, не може виконати просту інструкцію (наприклад, „*дай машинку*");

– в кінці *15 місяця* не вживає адекватно слів „*мама*" і „*тато*";

– в кінці *19 місяця* не вимовляє осмислених слів, не показує частини тіла, які називає дорослий;

– в кінці *29 місяця* не розуміє значення слів „*великий – маленький*".

Перераховані показники вказують на передумови виникнення затримки мовленнєвого розвитку малюка.

✍ ***Які можливі причини затримок мовленнєвого розвитку у дітей?***

Причини затримки мовленнєвого розвитку численні, серед них: педагогічна занедбаність, відсутнє чи недостатнє спілкування з малюком, загальна ослабленість дитини після перенесених інфекційних захворювань, ускладнення під час вагітності та пологів матері.

✍ ***Які є види затримок мовленнєвого розвитку?***

У дітей можуть виникати такі затримки у мовленнєвому розвитку:

I. *Затримка на стадії емоційного спілкування*. Емоційний контакт з дорослим замінює у дитини вербальну комунікацію, тобто вона усміхається, лащиться і цих емоцій у спілкуванні з дорослим їй достатньо.

II. *Затримка на стадії називання.* Дитина намагається сказати те чи інше слово лише після того, як його промовив дорослий. У конкретній

ситуації вона називає предмет, проте, у реальній взаємодії з людьми своє мовлення замінює вказівними жестами, вимогливими вигуками тощо. Це призводить до знервованості, примхливості дитини, адже вона не може усвідомити, чому її не розуміють ні дорослі, ні однолітки.

III. *Відсутність інтересу до спілкування.* У дитини не виникає потреби у створенні емоційних і вербальних контактів з оточуючими. Відсутність необхідних зв'язків з людьми виявляється у прагненні робити усе самій; дорослий, як партнер по спільній діяльності, співрозмовник, їй не потрібен. Дитина вокалізує, продовжує маніпулювати з предметами, не реагуючи на звернене мовлення.

IV. *Затримка на стадії „дитячих слів"*. Дорослий, намагаючись досягти якомога тіснішого контакту з дитиною, використовує в своєму мовленні „дитячі слова" на зразок „*ам-ам*" (*їсти*), „*ту-ту*" (*поїхали*), „*ня-ка*" (*шапочка*) та ін., що гальмує оволодіння правильним мовленням.

✍ Малюк у 2,5 роки не вимовляє звуки [р], [л], [ш]. Чи потрібна йому на даний час логопедична допомога?

Дитина цього віку має недосконалу звуковимову фізіологічно – через недостатню рухливість мовнорухового апарату (язика, губ та щік), слабкість видихуваного повітряного струменя, відсутність контролю за власним мовленням, а тому ще не потребує логопедичної корекції. Але це не вказує на те, що з малюком не слід займатися. Обов'язково виконуйте гімнастику для язичка, дихальні та пальчикові вправи, і тоді ваш малюк швидше оволодіє правильною звуковимовою.

✍ Як зробити, щоб язичок дитини став „слухняним"?

Швидшому виробленню у дитини правильної артикуляції звуків сприяють вправи гімнастики для язичка. Спочатку спробуйте виконати вправи самі і тільки потім заохочуйте до виконання артикуляційної гімнастики дитину. Це обов'язково потрібно робити перед дзеркалом, що допоможе дитині проконтролювати правильність виконання вправ. Особливу увагу зверніть на чіткість, плавність, диференційованість, точність та рівномірність відтворюваних рухів, здатність переключення з одного руху на інший. Заняття доцільно проводити в ігровій формі, що сприятиме зацікавленості дитини й досягненню нею найкращих результатів. Варто також читати дитині віршовані мініатюри, що сприятиме удосконаленню її вербальної пам'яті та розвитку мовлення в цілому.

Буде доцільним виконувати з дитиною такі вправи.

Вправа „*Парканчик*" сприятиме підготовці артикуляційного апарату дитини до вимови шиплячих звуків ([ч], [ш], [ж]).

Опис вправи: Зуби зімкнути; губи витягнути вперед. Утримувати таке положення протягом 10 секунд.

Прочитайте дитині віршик:

Зубки рівно-рівно в ряд,

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Ніби дощечки стоять.
Збудував *парканчик* ти –
ні проїхать, ні пройти!
Відкривай ворота –
ложка йде до рота,
із борщиком, із кашкою,
із маминою казкою!

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Гірка*” допоможе дитині оволодіти свистячими звуками ([с], [с′][2], [з], [з′], [ц], [ц′]).

Опис вправи: Рот трохи відкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх корінних зубів. Кінчиком язика впертися в нижні передні зуби. Утримувати під лічбу 10–15 секунд.

Прочитайте дитині віршик:

Люблять спускатися з *гірки* малята.
Їх не докличеться мама до хати.
Гіркою мій язичок вигинається,
Хай же із гірки цукерка спускається.
Гірка знаходиться в ротику-хаті,
Спокійна за доню цукерчина мати.

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Дятлик*” сприятиме появі у мовленні дитини звуків [р], [р′].

Опис вправи: Рот широко відкрити. Широкий язик підняти за верхні зуби. Торкаючись язиком альвеол, вимовляти: „*д-д-д*”.

Стежте, щоб працював тільки язик, а нижня щелепа не рухалася. Прочитайте дитині віршик:

Дятли в лісі стукали на сосні вгорі:
– *Д-д-д, д-д-д!*
Стукали, все, цюкали по сухій корі:
– *Д-д-д, д-д-д!*
Аж відлуння чулося в дальньому дворі:
– *Д-д-д, д-д-д!*

(за С. Шушкевичем)

Зверніться за допомогою до логопеда і він порадить, який саме комплекс спеціальних вправ для розвитку артикуляційної моторики необхідно виконувати.

✍ ***Чи варто виконувати з дитиною гімнастику для пальчиків?***

Так. На кінчиках пальчиків дитини є нервові центри, тісно пов’язані з мовленнєвими зонами кори головного мозку. Масаж пальчиків, нанизування намистинок, закручування кришечок, шнурування, гра з мозаїкою, виконання

[2] Значок ′ слугує на позначення м’якості приголосних звуків.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

аплікацій, малювання, розфарбовування, ліплення – все це допоможе дитині розвинути як дрібні м'язи рук, так і мовлення в цілому. З дитиною доцільно виконувати такі вправи пальчикової гімнастики.

Вправа „*Гусачок*" є найлегшою. Її можна виконувати навіть з дітьми раннього віку.

Опис вправи: Передпліччя опущене вниз, кисть руки піднята на рівні плеча. Всі пальці зведені в пучку.

Прочитайте дитині віршик:

Сірий гусак,
Гордий гусак
Шию свою
Витягає ось так.

Вправа „*Кораблик*" особливо подобається хлопчикам.

Опис вправи: Обидві долоні поставлені на ребро на незначній відстані одна від одної. Мізинці притиснуті по всій довжині (ніби ківшик). Подушечки пальців обох рук з'єднані між собою. Великі пальці спрямовані вгору.

Прочитайте дитині віршик:

Ч-ч-чу! Ч-ч-чу!
Я по морю швидко мчу.
Пісеньку співаю,
Всіх вас покатаю.

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Пташенята*" є цікавою та корисною для підготовки руки дитини до письма.

Опис вправи: Обхопити лівою долонею всі пальці правої руки, залишивши вільними їх кінчики. Ворушити кінчиками вільних пальців правої руки.

Прочитайте дитині віршик:

– Ті-ті-ті, ті-ті-ті! –
Плачуть пташенята, –
Чому їстоньки так довго
Не несе нам мати?

(Ю. Рібцун)

Варто пам'ятати, що пальчикова гімнастика забезпечує не лише емоційний контакт із дорослим, а й сприяє повноцінному розвитку мовлення.

✍ ***Що таке дихальна гімнастика і яка її роль у формуванні правильної звуковимови?***

Дихальна гімнастика – це комплекс спеціальних вправ, спрямованих на удосконалення мовленнєвого дихання та вироблення плавного ротового видиху (2–4 секунд) з поступовим збільшенням тривалості видиху до 6–8

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

секунд. Формування звуковимови можливе лише за умови правильної, чіткої та координованої роботи голосового, дихального та артикуляційного апаратів. Варто навчити дитину розрізняти носовий та ротовий вдих і видих (дихання тільки через ніс або через рот), а також робити фіксований видих зі звуком, складом чи звуконаслідуванням.

З дитиною доцільно виконувати такі дихальні вправи.

Вправа „*Хом'ячок*" допоможе дитині навчитися почергово надувати щоки. Спочатку виконайте вправу самі, а згодом хай її виконає дитина.

Загадайте дитині загадку:

Це який дивак знадвору
носить здобич у комору
не на спині у мішку,
а сховавши за щоку?

(хом'ячок)
(М. Білецький)

Вправа „ *Буря*" сприятиме виробленню тривалого цілеспрямованого повітряного струменя.

Опис вправи: Рот трохи відкритий. Широкий кінчик язика впирається у нижні зуби. Посередині язика покласти соломинку для коктейлю, кінець якої опустити в склянку з водою. Дути через соломинку так, щоб вода забулькала.

Стежте за тим, щоб щоки не надувалися, губи були нерухомими. Прочитайте дитині віршик:

В морі цар Нептун гуляє,
хвилі стрімко підіймає.
В рот соломинку візьму,
в склянці *бурю* підніму.

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Свищик*" стане хорошою підготовчою роботою до оволодіння дитиною свистячими звуками.

Опис вправи: Взяти чисту скляну пляшечку. Кінчик язика висунути так, щоб він торкався краю горлечка пляшечки. Зі звуком *ф-ф-ф* плавно видихати повітря у пляшечку.

Прочитайте дитині віршик:

Свищики зробили діти,
почали вони свистіти.
Пляшечку ти спробуй взяти,
в неї зможеш засвистати?

(Ю. Рібцун)

Будуть корисними також надування повітряних кульок, пускання мильних бульбашок, ігри з пищавками, вітрячками різних розмірів та форм, гра на дитячих музичних інструментах (губна гармошка, сопілка, труба)

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

тощо.

✍ ***Чи можуть дитині до 3 років поставити діагноз „ФФНМ”?***

Ні. Висновок щодо фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення роблять тільки з 4 років.

✍ ***Чи можна розмовляти з дитиною, використовуючи „дитяче мовлення” для кращого порозуміння з нею?***

Не варто. Не повторюйте за малюком неправильну вимову звуків, адже діти схильні до наслідування. Неправильні уявлення про звуки рідної мови можуть закріпитися і затримуватимуть у дитини розвиток правильної звуковимови. Розмовляйте з малюком тільки правильно та своєчасно виправляйте його. Не забувайте, що дитина тільки-но починає вчитися правильно розмовляти, і ваше завдання – допомогти їй у цьому.

Отже, уникайте „сюсюкання” з малюком, побільше грайтеся та розмовляйте з ним; спілкуючись, намагайтеся, щоб ваше обличчя було на рівні очей дитини; розповідайте малюкові у доступній для нього формі про предмети оточуючої дійсності, і тоді мовлення для нього стане повноцінним засобом спілкування.

ПРАВДА Ж, МАМО Я ВЕЛИКИЙ?

Дошкілля – це період від 3 до 6 років. Чи не найважливішими в цей час для дитини стає потреба у спілкуванні та враженнях. Адже саме вони допомагають дитині поступово набувати соціального досвіду і розвивати пізнавальні здібності.

Вже зна вся вулиця, що в Гриця
Новенький є велосипед.
Ось Гриць летить, неначе птиця, –
Аж спав кашкет.
Але... не вимовить він слово –
Ве – ло – си – пед.

(П. Ребро)

Слід пам’ятати, що саме на період 4–6 років припадає переважна частина логопедичних висновків про фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення (ФФНМ) у дошкільників.

✍ ***Як запобігти порушенням звуковимови у дитини?***

Пам’ятайте: мовлення батьків є взірцем для наслідування дитиною. Саме тому мовлення батьків у спілкуванні з дитиною має бути:

- правильним – без мовленнєвих порушень та „сюсюкання”;

- розбірливим – з чітким вимовлянням слів, з виділенням наголошеного складу;
- простим – насиченим простими фразами з 2–4 слів;
- повторюваним – з багаторазовим використанням одних і тих самих слів протягом певного періоду;
- різнобарвним – з використанням різної інтонації, пауз, сили голосу, зміни темпу;
- живим – супроводжуватися виразною мімікою та (за потреби) жестами.

Навіть якщо формування звуковимови відбувається нормально, не буде зайвим виконувати з дитиною вправи артикуляційної, дихальної та пальчикової гімнастики

.

✍ ***А чи може дитина сама „виговоритись”?***

Таке справді буває, але не так часто. Навіть якщо дитина не вимовляє одного звука, але їй вже виповнилося 4 роки, обов’язково потрібна логопедична консультація.

✍ ***Дитина розмовляє не так добре, як її однолітки. Що робити?***

Кожна дитина – індивідуальність. Її розвиток відбувається за власними законами, тому не порівнюйте свого малюка з однолітками, які, можливо, випереджають його у своєму розвитку. Якщо ви помітили, що однолітки сміються над мовленням вашого малюка, спробуйте об’єктивно оцінити ситуацію. Надзвичайно важливо своєчасно допомогти дитині у виправленні мовленнєвого порушення і звернутися до логопеда. Не забувайте, що зазвичай діти з розладами мовлення дуже вразливі і можуть поступово усамітнитися, що дедалі більше затримуватиме мовленнєвий розвиток і негативно впливатиме на характер – дитина може стати дратівливою, замкненою, плаксивою.

✍ ***Чому дитині поставили діагноз „ФФНМ”?***

Якщо під час обстеження мовлення дитини, якій вже виповнилося 4 роки, логопед виявив:

- заміни одних звуків іншими, простішими за артикуляцією (наприклад, *туба* замість *шуба*);
- змішування звуків, тобто нестабільні заміни одних звуків іншими, коли дитина то вимовляє звук у слові цілком правильно, то замінює його на інший звук (наприклад, *жука* називає то *зюк*, то *шук*, то *жук*);
- спотворену вимову звуків (наприклад, якщо дитина гаркавить);
- труднощі розрізнення звуків, схожих за звучанням чи артикуляцією, (переважно тих, які дитина вимовляє неправильно) (наприклад, дзвінких – глухих приголосних як от *дуб – туп* або твердих – м’яких приголосних як от *мило – міло*);
- перестановки, додавання, пропуски звуків (наприклад, *карб – краб*, *таник – танк, біка – білка*);

- порушення ритміко-складової структури слів (пропуски, додавання складів чи їх уподібнення, наприклад: *вавона – ворона*, *фотопалат – фотоапарат, кукаліківає – кукурікає*),

можна говорити про фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення.

✍ ***Як довго слід займатися з дитиною, щоб досягти правильної звуковимови?***

На це запитання немає однозначної відповіді. Залежно від прояву ФФНМ (відсутності, заміни або спотворення одного чи групи звуків) корекційна робота може тривати від одного тижня до кількох місяців, і навіть років. Найчастіше на постановку звуків потрібен 1 місяць, а от на автоматизацію (закріплення правильної вимови звука в мовленні) та диференціацію (розрізнення звуків) близько 6 місяців.

✍ ***Дитині виправляє звуковимову логопед поліклініки, але цих занять недостатньо. Як діяти у цій ситуації?***

Якщо у дитини проста дислалія, тобто порушення звуковимови однієї групи звуків (наприклад, свистячих [с], [з], [ц]), то логопедичних занять в умовах поліклініки та вдома буде достатньо. Проте, якщо дислалія поліморфна, тобто в мовленні дитини спостерігається порушення кількох груп звуків (наприклад, свистячих та шиплячих), буде доцільним відвідувати спеціальний дошкільний заклад (ДНЗ) для дітей з важкими вадами мовлення. Хай вас не лякає така назва дитячого садка. Це загальноосвітній заклад, де здійснюється, крім навчально-виховної, ще й корекційно-розвивальна логопедична робота, що забезпечує високий коригуючий ефект мовленнєвих розладів.

✍ ***Чи варто віддавати дитину до спеціального дошкільного закладу?***

Пам’ятайте, що саме в дошкільний період мовлення дитини розвивається найінтенсивніше, а головне – воно гнучке для подолання мовленнєвих розладів. Тому, чим раніше ви звернетеся за допомогою до спеціаліста, тим швидше дитина оволодіє правильним мовленням. Важливе значення у дошкільному віці має спілкування з однолітками, тому логопедичні заняття саме в дитячому колективі дають змогу досягти найкращих результатів. Не соромтеся звертатися за допомогою до логопеда, адже тільки завдяки співпраці логопеда й батьків, використанню цікавих та доступних видів роботи, у дітей нормалізується процес оволодіння мовленням.

✍ ***Які документи потрібно, щоб оформити дитину до спеціального дошкільного закладу для дітей з важкими вадами мовлення?***

Згідно з ”Порядком комплектування дошкільних начальних закладів (груп) компенсуючого типу”, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров’я України №240/165 від

27.03.2006 р. прийом дітей здійснюється керівником закладу протягом календарного року на підставі заяви батьків або осіб, які їх замінюють, свідоцтва про народження дитини, направлення місцевого органу управління освітою, висновку ПМПК (психолого-медико-педагогічної консультації), медичної довідки, довідки дільничного лікаря про стан здоров'я дитини та епідеміологічне оточення, довідки про щеплення.

✍ ***Чи приймають дітей чотирирічного віку із ФФНМ до спеціального дошкільного закладу?***

Так. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України №240/165 від 27.03.2006 р. про „Порядок комплектування дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу" у логопедичні групи для дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення приймаються дошкільники, починаючи з 4 років. На жаль, на сьогодні, наприклад, у м. Києві немає жодної такої групи, проте, діти зазначеного віку отримують логопедичну допомогу серед контингенту п'ятирічок із аналогічним діагнозом.

✍ ***Дитині поставили діагноз „відкрита ринолалія", але у спеціальному ДНЗ немає груп для такої категорії дітей. Куди звернутися за допомогою?***

Ринолалія – це порушення тембру голосу та звуковимови, що обумовлене анатомо-фізіологічними порушеннями мовнорухового апарату, найчастіше внаслідок вродженого незрощення губи та/ чи піднебіння. Дошкільників з чотирирічного віку після хейлопластики (тобто операції для ліквідації розщеплення губи) та уранопластики (тобто операції з усунення розщеплення піднебіння) за умови тільки порушеної звуковимови приймають у групи для дітей із ФФНМ. Якщо у дитини з відкритою ринолалією, крім порушеної звуковимови, спостерігається відставання у лексичній та граматичній сторонах мовлення, її можуть направити у групу для дітей із ЗНМ, тобто загальним недорозвитком мовлення.

✍ ***У медичній картці дитини зазначено два діагнози – ФФНМ та ДЦП. Чому дитину не хочуть брати у спеціальний ДНЗ для дітей з тяжкими порушеннями мовлення?***

Діагноз „ДЦП" найчастіше супроводжується таким мовленнєвим порушенням як дизартрія. Дизартрія – це розлади звуковимовної сторони мовлення, обумовлені порушенням іннервації мовленнєвого апарату внаслідок органічного ураження центральної нервової системи дитини. Справді, дошкільників із дизартрією приймають у групи для дітей із ФФНМ. Однак, слід пам'ятати: зарахування у логопедичну групу здійснюється за первинним мовленнєвим дефектом, тобто за умов, що саме порушення мовлення є першочерговим у картині загального захворювання. Згідно з

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

”Порядком комплектування дошкільних начальних закладів (груп) компенсую чого типу”, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров’я України №240/165 від 27.03.2006 р. до дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу не зараховуються діти, які мають виражені порушення слуху, зору; розумово відсталі; з психопатоподібною поведінкою, хворі на епілепсію, шизофренію; з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересуваються і потребують особливого догляду. Для дошкільників із ДЦП існують спеціальні ДНЗ для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. До того ж, у цих закладах працюють логопеди, які проводять з дитиною відповідну корекційно-розвивальну роботу.

✍ ***Чи можна без логопедичної допомоги виправити у дитини порушення звуковимови?***

Якщо дитині тільки 3 роки, і вона погано говорить, ви можете виконувати з нею вправи артикуляційної, дихальної та пальчикової гімнастики, і мовлення значно покращиться. Проте, якщо дитині вже 4 роки і вона неправильно вимовляє кілька звуків, слід звернутися до логопеда. Очікування, що „ось-ось заговорить сам”, зазвичай не виправдовуються. Пам’ятайте, що мовленнєві порушення легше попередити, аніж подолати.

Отже, консультації логопеда, відвідування спеціального дошкільного закладу для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, систематичні заняття з дитиною в домашніх умовах допоможуть скоригувати наявні порушення звуковимови та відкриють дитині шлях до успішного навчання у школі.

ПРОЩАВАЙ, САДОК ДИТЯЧИЙ!

Період *з 6 до 7 років* називають перехідним етапом в особистісній, інтелектуальній та соціально-психологічній сферах, адже дитина прощається з дошкільним дитинством і вступає у молодший шкільний вік.

Хто гарчить, як сто пантер?
Ледь від страху я не вмер...
Це Максимко наш тепер
Вимовляє букву „еР”.

(А. Крат)

✍ ***Які показники мовленнєвої готовності дитини до школи?***

До кінця дошкільного віку у мовленні дитини мають бути:

- наявна правильна звуковимова;
- повністю сформована складова структура, у тому числі багатоскладових слів;

- наявне вміння виконувати звуковий аналіз;
- багатий лексичний запас, насичений словами різних частин мови;
- сформована граматична будова (дотримання правил узгодження слів у роді, числі, відмінку тощо);
- присутні складні синтаксичні діалогічні та монологічні конструкції на позначення часових, просторових, причинно-наслідкових відношень.

✍ ***Що таке звуковий аналіз і навіщо формувати це вміння?***

Звуковий аналіз передбачає виконання дитиною розумових дій з аналізу (тобто розчленування) звукового складу слова. Для того, щоб написати або прочитати те чи інше слово, дитині слід розчленувати його на складові, тобто здійснити аналіз. Якщо дитина не вміє визначити наявність певного звука чи послідовність звуків у слові, вона не зможе його записати. Саме тому так важливо сформувати у дитини навички звукового аналізу ще до вступу до школи. Слід пам'ятати, що звуковий аналіз можна формувати лише на основі тих звуків, які дитина вимовляє правильно. Якщо хоч один звук у дитини є порушеним, не можна вводити його у вправи на заняттях.

До кінця дошкільного віку дитина має засвоїти аналіз звуків:

- *на фоні слова* – коли дитина вчиться виділяти спільний голосний/приголосний на початку/в кінці слова (наприклад, звук [о] у словах *Оля, осінь, олень; вікно, відро*; звук [с] у словах *сом, сир, сумка; ліс, пес*); перший/останній голосний/приголосний у словах (наприклад, у слові *оса* – перший звук [о], а останній – [а]; у слові *жук* – перший звук [ж], останній – [к]), визначати місце та порядок звуків у слові (наприклад, у слові *мак* три звука: перший [м], другий [а], третій [к]);
- *зі складу слова* – коли дитина вчиться виділяти наголошений (*Áня*) / ненаголошений (*екран*) голосний, приголосний звук на початку/в кінці слова,
- а також звуковий аналіз складу – коли дитина вчиться визначати порядок звуків у закритих складах, виділяти перший/останній звук у відкритих (*ма*)/закритих (*ам*) складах.

✍ ***У серпні дитині виповниться шість років. У неї значні порушення звуковимови. Логопед поліклініки рекомендує ще рік побути у дитячому садку. Чи можна дитині йти до школи?***

Логопед поліклініки дав вам слушну пораду. Значні порушення звуковимови не тільки створюють психологічний бар'єр у спілкуванні дитини з однолітками, а й заважають їй засвоювати шкільну програму, особливо предмети мовного циклу. Тож, почекайте ще рік, активно займаючись з логопедом, і ваша дитина піде до школи з повноцінним мовленням та краще підготовленою до навчання.

✍ ***Чи можна розпочати роботу з логопедом тоді, коли дитина піде до школи?***

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Порушення звуковимови краще виправляти у дошкільному віці. Порушення звуковимовної сторони мовлення після 5 років закріплюються у мовленні дитини, тому їх виправлення потребує набагато більше часу (кілька років) та відбувається значно важче. Пам'ятайте, що невиправлені порушення мовлення можуть закріпитися і залишитися на все життя. Не слід забувати, що порушення звуковимови не тільки ускладнюють спілкування, а й негативно впливають на засвоєння навичок читання та письма.

✍ ***Шестирічна дитина не вимовляє звук [Р]. Чи потрібно їй підрізати під'язикову вуздечку?***

Ймовірно, що ні. Визначити довжину вуздечки можете ви самі. Попросіть дитину відкрити рот і підняти язичок вгору, за верхні зубки. Якщо дитина легко це робить, проблема відсутнього звука не в цьому, а, можливо, у недостатній рухливості м'язів язика чи силі видихуваного повітряного струменя. Якщо ж дитина не в змозі підняти язичок вгору – він наче приклеєний у неї донизу, – це свідчить про те, що необхідне оперативне втручання ортодонта. Але часто буває так, що дитині досить важко підняти язичок; вона робить це з певним напруженням. У такому випадку підрізання не потрібне, але необхідне виконання спеціальних вправ для розтягування під'язикової зв'язки, які порекомендує логопед.

Доцільно виконувати з дитиною такі вправи.

Вправу „*Коник*" викликає особливий інтерес навіть у дітей раннього віку.

Опис вправи: Присмоктати язик до піднебіння, клацати язиком. Клацати повільно, сильно, тягнучи під'язичну вуздечку. Виконати 10–15 разів.

Прочитайте дитині віршик:

Я на *конику* скакаю:
– Цок-цок-цок!
Хочеш, тебе покатаю?
– Цок-цок-цок!
З вітерцем мій коник мчиться:
– Цок-цок-цок!
Дзвінко стукають копитця:
– Цок-цок-цок!
В'ється коникова грива:
– Цок-цок-цок!
Ой, який же я щасливий!
– Цок-цок-цок!

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Гармошка*". Можливо, спочатку виконувати її буде важко, проте, невдовзі ви отримаєте позитивний результат.

Опис вправи: Рот трохи відкрити. Усміхнутися, язик присмоктати до піднебіння. Не відриваючи язика, закривати і відкривати рот. Виконувати під

лічбу 10–15 разів.

Стежте, щоб губи були нерухомими і сторони язика не провисали. Прочитайте дитині віршик:

З язичка зроблю *гармошку*
та й пограю на ній трошки.
Буду весело я грати,
починайте танцювати!

(Ю. Рібцун)

Вправа „*Малярі*” не лише допоможе розтягнути під’язикову зв’язку, а й зміцнить м’язи кінчика язика, що є дуже важливим для вимови звуків.

Опис вправи: Рот трохи відкрити. Кінчиком язика водити по внутрішній стороні щік („стінки”), змінюючи напрямок, потім проводити язиком вперед-назад по піднебінню („стеля”).

Стежте, щоб язик залишався широким, а його кінчик не висувався з рота. Прочитайте дитині віршик:

Малярам знайдеться діло:
треба фарбувати стіни,
стелю треба фарбувати.
Хочеш їм допомагати?
Язичок свій підніми,
стелю ним ти побіли.
Язичком вперед-назад
ти біли за рядом ряд.
Працювати будеш вміло,
швидко впораєшся з ділом.

(Ю. Рібцун)

Кількаразове виконання вправ допоможе зробити під’язикову вуздечку довшою.

✍ Дитині поставили діагноз „сигматизм”. Що це означає? Які причини цього порушення?

Сигматизмом називається спотворена вимова шиплячих та свистячих звуків. Сигматизм буває:

- *міжзубним*, коли при вимові свистячих або/та шиплячих звуків кінчик язика просовується між нижніми та верхніми різцями внаслідок чого утворюється шепелявий звук;
- *губно-зубним*, коли свистячі або/та шиплячі звуки вимовляються, наче звуки [ф] та [в] (наприклад, *фуба – шуба, вумка – сумка*);
- *призубним*, коли замість свистячих та/чи шиплячих звуків чуються звуки [т] та [д] (наприклад, *тайчик – зайчик, дук – жук*);
- *шиплячим*, коли замість свистячих звуків чуються пом’якшені звуки [ш’] та [ж’] (*шяшішькі – сосиски, жіма – зима*);

- *боковим*, коли язик у роті стає ребром, внаслідок чого при вимові свистячих або/та шиплячих звуків утворюється „хлюпаючий” звук;
- *носовим*, коли свистячі або/та шиплячі звуки вимовляються як звук [х], але з гугнявим відтінком (наприклад, *хнік – сік*).

Найчастіше у практиці зустрічається міжзубний та шиплячий сигматизм. Причинами спотвореної вимови звуків, ймовірніше, є механічне порушення артикуляційного апарату, тобто дефекти зубів та щелеп (відкритий, боковий прикус, прогнатія, прогенія тощо), вкорочена під’язикова зв’язка, неправильна будова піднебіння (дуже високе чи, навпаки, пласке). У будь-якому разі, за наявності спотворення звуків слід проконсультуватися у ортодонта чи стоматолога та обов’язково займатися з логопедом.

✍ У хлопчика після тривалих занять з логопедом звуковимова нормалізувалася, лише іноді він продовжує припускатися граматичних помилок. Чому дитина постійно вимагає, щоб їй читали одні й ті самі вірші (казки, оповідання тощо) по кілька разів підряд?

Якщо логопед займався з хлопчиком протягом тривалого часу і в нього спостерігалися не тільки окремі порушення звуковимови, а й відставання у формуванні лексико-граматичної сторони мовлення, це свідчить про наявність у дитини складного системного мовленнєвого порушення – загального недорозвитку мовлення. Багаторазові розповіді та читання віршованих або прозових творів є дуже важливими для створення у мозку дитини тих міжпредметних та причинно-наслідкових зв’язків, що з такими труднощами формуються у дітей з мовленнєвими порушеннями. Повторення допомагає дитині краще засвоювати почуту інформацію, «запускати» так званий інтелектуальний компонент мовленнєвої діяльності. Саме на основі повторень у дитини виникає безліч запитань, що, відповідно, стимулює пізнавальну активність. Одночасно це і розвиток пам’яті, адже обов’язково настане такий момент, коли хлопчик сам захоче розповісти вам історію, яку чув багато разів. Тож, наберіться терпіння і не відмовляйте дитині в повторному читанні вірша, оповідання чи вже вкотре переказати улюблену казку.

✍ Дитині 6 років. Вона перекручує слова – міняє місцями склади. Як навчити дитину правильно ділити слова на склади?

Вашій дитині вже 6 років, а це вік, коли звукоскладова структура слів має бути повністю сформованою. Слід обов’язково звернутися за допомогою до логопеда з метою проведення відповідної діагностики. Залежно від логопедичного висновку потрібно далі будувати роботу у цьому напрямі. У будь-якому разі для дитини буде корисною вправа *„Плесни, як я”*, коли ви плескаєте у долоні, відбиваючи різний ритмічний малюнок (наприклад: / //, // /, /// тощо). Коли дитина навчиться повторювати ряди оплесків, можна так само відплескувати (відстукувати) слова різної складової структури: на кожен оплеск – склад (наприклад: *ка – ша, во – ро – на, те – ле – ві – зор*

тощо).

✍ ***Дитина вимовляє звуки з носовим відтінком, хоча операція після видалення аденоїдів пройшла успішно. Як зробити звуковимову дитини правильною?***

Досить часто після видалення великих аденоїдних розрощень виникає функціональне порушення на зразок звичної відкритої ринолалії, внаслідок чого рухливість м'якого піднебіння виявляється порушеною. При правильній вимові носовий резонатор бере участь лише у вимові звуків [м] та [н], а також їх м'яких варіантів. При вимові інших звуків м'яке піднебіння закриває вхід у порожнину носа. Корекційно-розвивальна робота при звичній відкритій ринолалії потребує відновлення рухливості м'якого піднебіння шляхом вправ, які індивідуально добирає логопед (покашлювання, пиття соку маленькими ковточками тощо), а також вироблення диференційованого ротового та носового дихання шляхом проведення дихальної гімнастики.

✍ ***Логопед поліклініки сказала, що у дитини порушене фонематичне сприймання. Як його розвивати?***

Без повноцінного сприймання фонем, без чіткого їх розпізнавання неможливе оволодіння правильною звуковимовою. Логопед починає роботу з формування фонематичного сприймання на матеріалі впізнавання немовленнєвих звуків у процесі ігор на зразок *„Що шумить? Хто кричить?"*, розрізнення висоти, сили і тембру голосу з використанням однакових звуків, звукосполучень, слів та фраз, розрізнення слів, близьких за своїм звуковим складом, диференціації (розрізнення) складів та фонем, розвитку навичок елементарного звукового аналізу.

✍ ***У дитини порушено багато звуків. Чому, якщо хлопчик дуже хоче навчитися правильно вимовляти звук [Р], логопед відпрацьовує [С]?***

Дуже добре, що хлопчик сам хоче подолати своє мовленнєве порушення. Логопед у своїй роботі правильно дотримується дидактичного принципу послідовного переходу від простішого до складнішого, адже виправляти недоліки свистячих звуків (тобто [с], [з], [ц]) значно простіше, ніж шиплячих (тобто [ж], [ч], [ш]), звука [л] – нескладно порівняно зі звуком [р]. Одночасна робота над кількома важкими для вимови дитини звуків може бути для неї навіть шкідливою, коли надмірне напруження дихальних органів може призвести до швидкої втоми і навіть запаморочення. Виправлення звука [р] припадає на кінець логопедичної роботи, коли м'язи язика стають рухомими, повітряний струмінь тривалим та цілеспрямованим. Тож, вам слід набратися терпіння. Але ж скільки радості принесе вашій дитині поява в мовленні цього довгоочікуваного звука!

✍ ***Дитина займається з логопедом, але їй не цікаво виконувати домашні завдання, просто повторюючи слова з певним звуком. Що***

робити?

Звичайно, дитині хочеться не займатися, а гратися. Можна стати „слідопитами" та відшукувати по квартирі предмети, у назві яких є звук, що відпрацьовується, грати у *„Четвертий зайвий",* коли серед 4 предметів на один звук дитина знаходить предметний малюнок, у назві якого є заданий певний звук. Вивчайте із малюком напам'ять поетичні мініатюри, відгадуйте загадки, повторюйте скоромовки та домовлянки, аналізуйте разом зміст прислів'їв і приказок, у яких зустрічається той чи інший звук, і тоді домашні логопедичні заняття стануть зовсім нескладними та цікавими, а головне – ефективними.

Отже, звертайте увагу не лише на правильну звуковимову вашої дитини, а й на стан сформованості у неї складової структури, наявність достатнього рівня лексичного запасу та правильність вживання граматичних категорій, рівень розвиненості зв'язного мовлення, а коли виникають труднощі – проконсультуйтеся у логопеда.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ОСЬ І ШКОЛА, ПЕРШИЙ КЛАС!

Ваша дитина вже *школяр.* Це приємно і, водночас, дуже відповідально. Перед батьками постає завдання допомогти дитині безболісно перейти від ігрової до навчальної діяльності, запобігти та подолати можливі труднощі у навчанні.

У сестрички Люби
Випадають зуби.
І говорить Люба:
– Я тепер бежжуба!
(Г. Бойко)

✍ ***Як краще навчати дитину з вадами звуковимови читанню?***

Дитину краще знайомити не з алфавітним позначенням букви (наприклад, „Же”, „еС”, „Ка”), а зі звучанням відповідного звука ([Ж], [С], [К] тощо). Це робиться для того, щоб дитина не почала читати слова з „призвуками”, наприклад: „*же-у-ка*” замість слова *жук*, що призведе до труднощів у навчанні читання та порушення розуміння смислу прочитаного. У жодному разі не знайомте дитину з тією буквою, звук на позначення якої вона спотворює або не вимовляє взагалі. Дитині з порушеннями звуковимови потрібно більше часу для запам’ятовування графічного зображення букв, тож буде доцільним:

- звернути увагу на положення органів артикуляційного апарату (язика, губ) під час вимови певного звука та зафіксувати увагу на відповідній графемі (букві);
- виліпити букву, що вивчається, з тіста чи пластиліну, вигнути з тонкого дроту, викласти її з мотузочка, сірничків або лічильних паличок, намалювати її у вигляді того казкового героя, тваринки, предмета з близького оточення або пташки, на які схожа буква;
- впізнавати букви на дотик, коли дитина із заплющеними очима обмацує об’ємну пластмасову (виліплену, вишиту товстими нитками тощо) букву та називає її;
- виготовити та обвести трафарети букв, що допоможе також і в оволодінні навичками письма.
-

✍ ***Дитина замість букви „еЛ” вимовляє букву, схожу на слух на „Ве”. Що робити?***

Займатися з логопедом. Слід пам’ятати, що звуки ми чуємо та вимовляємо, а букви пишемо та читаємо, тож, не варто плутати ці поняття. Слід говорити: „Вимовляє звук [Л], але написана буква „еЛ”. У вашому випадку йдеться про параламбдацизм – заміну одного звука – [Л] іншим –

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

[Ў]. Показовим буде звернути увагу дитини на ваші губи при вимові звука [Л] – вони знаходяться в усмішці, та на положення язика – за верхніми зубами. Хай дитина подивиться у дзеркало на свої губи та положення язика під час вимови двогубого [Л]. Такий зоровий контроль за допомогою дзеркала прискорить оволодіння дитиною звуком.

✍ З якими труднощами може зіткнутися дитина з ФФНМ у школі?

Сучасний темп життя досить швидкий. Це бачимо і зі шкільних програм, якими передбачено, наприклад, вивчення іноземної мови з 1 класу. Дитині з ФФНМ, яка ще не засвоїла фонемний склад рідної мови, вивчення іноземної є просто непосильним завданням.

Діти з порушеннями звуковимови потрапляють у групу ризику як схильні до дислексії (тобто порушення читання) та дисграфії (тобто порушення письма), адже при читанні та під час письма вони припускаються тих самих помилок, що і в усному мовленні (наприклад, *бійка – білка, пирізок – пиріжок* тощо). Невміння злити звуки у склади, склади – у слова під час читання, заміни та змішування схожих за звучанням чи за написанням букв (наприклад, малі букви „*о*” – „*а*”, „*б*” – „*д*”, „*м*” – „*н*” та ін.), пропуски чи додавання літер на письмі (наприклад, *змля – земля, кофита – кофта*) призводить до стійкої неуспішності, що не може не позначитися на психологічному стані школяра.

Дітям з мовленнєвими порушеннями притаманні деякі відставання у розвитку психічних процесів, а тому навчання у школі, що відбувається вже не на практичному (як у дошкільному дитинстві), а на усвідомленому рівні, і передбачає високий рівень функціонування уваги та пам’яті, мисленнєвих операцій (особливо аналізу та порівняння), в цілому виявляється надто складним.

Тож, якщо у вас є така можливість, не віддавайте дитину до школи у шестирічному віці, а ще рік активно позаймайтесь з логопедом.

✍ Зі спеціального ДНЗ дитину направили у школу для дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Чи зможе дитина навчатися у масовій школі?

Зазвичай, випускники спеціальних ДНЗ, зокрема груп ФФНМ, йдуть до загальноосвітніх шкіл і за потреби відвідують логопедичний пункт. Проте, якщо мовленнєвий розлад був і залишається важким, зокрема, загальний недорозвиток мовлення, заїкання чи різні форми дизартрії, логопеди рекомендують навчання у школі для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Школа для дітей із ТПМ – загальноосвітня, тобто в ній навчаються за програмами, наближеними за своїм змістом до масових шкіл, проте, зі специфічною корекційно-розвивальною спрямованістю, особливо предметів мовного циклу, таких як рідна мова, читання та письмо, що значно полегшує навчання дітей з мовленнєвими порушеннями. За умов успішної логопедичної роботи вже через рік чи два діти можуть відвідувати масові

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

навчальні заклади.

✍ ***Дитина пішла до 1 класу з вадами звуковимови і не може відвідувати логопеда поліклініки. Що робити у цій ситуації?***

Про потребу вашої дитини у логопедичній допомозі, насамперед, слід повідомити класного керівника. Навіть якщо у вашій школі немає логопедичного пункту, він обов'язково є у вашому районі, і це питання буде вирішено. Класний керівник сам зацікавлений у тому, щоб учні його класу не мали мовленнєвих розладів.

✍ ***Вчитель звернув увагу на те, що дитина погано говорить. Але у хлопчика порушений прикус. Що ми можемо зробити?***

Шкода, що на порушену звуковимову дитини звернув увагу вчитель, а не ви, адже порушена вимова звуків уже закріпилася у її мовленні, що потребує значного часу та зусиль у проведенні логопедичної роботи. Аномалії прикусу мають кілька варіантів: це може бути прогнатія, коли верхня щелепа сильно висувається вперед; прогенія, коли нижня щелепа виступає вперед; відкритий прикус, коли між зубами верхньої та нижньої щелеп під час їх зімкнення залишається проміжок. У будь-якому разі дитину слід обов'язково показати лікарю стоматологу чи/та ортодонтові і якомога швидше розпочинати корекційну роботу з логопедом.

✍ ***Дитина семи років розмовляла нормально. Хлопчик добре навчався у школі, добре поводився. Після народження сестрички змінилася його поведінка та спотворилось мовлення – він „сюсюкає", як маленький, став дратівливим та плаксивим. Що нам робити?***

У хлопчика з'явилося мовленнєве порушення на зразок функціональної дислалії, коли неправильна звуковимова не обумовлена дефектами анатомічної будови мовнорухового апарату (язика, губ, піднебіння). Дислалія виникла у дитини за наслідуванням і має психологічну основу. У вашому випадку консультація логопеда не потрібна, проте, обов'язковими є заняття з практичним психологом – своїм мовленням та поведінкою хлопчик звертає на себе увагу, акцентує, що він на рівні із сестрою потребує любові та турботи батьків.

✍ ***У дитини відсутній звук [Р]. Чому її не беруть на заняття в логопедичному пункті?***

Згідно з „Положенням про логопедичні пункти системи освіти", відповідно до наказу Міністерства освіти України №135 від 13.05.93 р. на логопедичні пункти, насамперед, приймають дітей, мовленнєві вади яких перешкоджають успішному навчанню. Серед контингенту дітей, котрі відвідують логопедичний пункт, переважно школярі з тяжкими порушеннями мовлення. Проте, прийом учнів з вадами мовлення на логопедичні пункти проводиться протягом усього навчального року в міру звільнення місць. Ви

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

можете почекати своєї черги, або, що доцільніше, звернутися за допомогою до логопеда у дитячій поліклініці.

✍ ***Звуковимова дитини правильна та чітка, але на письмі повторюються помилки на зразок „суба", „зук". Чому?***

Мовленнєві порушення мають здатність стійкого закріплення як в усному мовленні, так і на письмі. І ті неправильні уявлення про звуки, які колись дитина вимовляла хибно, збереглися. У дітей із ФФНМ спостерігаються стійкі порушення у засвоєнні шкільних знань, особливо з предметів мовного циклу, зокрема читання, письма та рідної мови. Заняття з логопедом поліклініки або/та на логопедичному пункті допоможуть виправити наявні порушення.

✍ ***У дитини семи років з вадами звуковимови знижений слух. Чи потрібно їй займатися з логопедом?***

Причин зниженого слуху дуже багато. Бажано зробити дитині аудіограму, щоб з'ясувати рівень порушення слухової функції, а також те, чи потрібно їй одягти слуховий апарат. Після висновку ЛОРа стане зрозумілим, потрібна дитині допомога логопеда чи сурдопедагога, а також те, в якій школі такій дитині краще навчатися.

✍ ***Дитина вже всі звуки вимовляє правильно, хоч іноді й плутає. Чому діагноз „ФФНМ" до цього часу не зняли?***

У даному випадку йдеться про змішування – порушення, притаманне фонетико-фонематичному недорозвитку мовлення. Хоча у дитини вже сформовані правильні артикуляційні уклади звуків, проте, фонематичні процеси (сприймання, уявлення, слуховий контроль), тобто здатність на слух розрізняти правильність чи дефектність звуків, ще порушені та потребують логопедичної корекції.

✍ ***Заняття з виправлення звуковимови тривають вже 2 роки, а восьмирічна дитина все одно погано говорить. Логопед каже, що причиною є стерта дизартрія. Можливо, слід займатися з іншим логопедом?***

Вибір логопеда – справа індивідуальна, і вибираєте його для своєї дитини саме ви. Стерта дизартрія є досить складним порушенням і характеризується синдромом артикуляторних, дихальних та голосових розладів. Дизартрія супроводжується органічним ураженням центральної нервової системи, що спричиняє специфічні порушення звуковимови з труднощами автоматизації (тобто закріпленні в мовленні) більшості звуків та просодичної сторони мовлення (темпу, ритму, інтонації), тож, тривалість курсу занять є виправданою. Можливо, вашій дитині потрібне додаткове лікування у невропатолога, що пришвидшить закріплення артикуляторних навичок. Крім індивідуальних занять з логопедом, обов'язковим є

відвідування логопедичного пункту та бажане проведення зондового масажу.

✍ ***Дитина погано розуміє українську мову, адже вдома з нею розмовляють російською. Чому на логопедичному пункті з дитиною проводять заняття українською мовою?***

Згідно з „Положенням про логопедичні пункти системи освіти”, відповідно до наказу Міністерства освіти України №135 від 13.05.93 р. мова навчання на логопедичному пункті визначається відповідно до Закону України „Про мови”. Відповідно до статті 4 цього Закону державною мовою України є українська мова. Тож, підгрупові логопедичні заняття мають проводитись логопедом виключно українською мовою. Проте, індивідуальні заняття з дитиною, за умови недостатнього розуміння української мови, можуть проводитися логопедом мовою російською. З метою опанування дитиною української мови, запобігання подальших труднощів у засвоєнні орфографічних правил та орфоепічних норм, поступово починайте розмовляти в сім’ї українською, читайте оповідання, вивчайте напам’ять віршовані мініатюри, що збагатить ваше мовлення і мовлення вашої дитини.

Отже, пам’ятайте: порушення, що вчасно не виявили та не виправили у дошкільному віці, значно ускладнюють шкільне навчання, створюють не тільки бар’єри у спілкуванні, а й такі психологічні нашарування, які згодом потребуватимуть вже не лише логопедичної, а й психотерапевтичної роботи. Тож, займайтеся з дитиною, відмічайте всі її успіхи та невдачі, і при виникненні перших труднощів у навчанні, звертайтеся за допомогою до педагогів та логопеда.

ЦІКАВО ТА КОРИСНО

Сайти:

- http://www.logoped.in.ua;
- http://logopedia.com.ua;
- http://www.logoburg.com;
- http://www.logoped.ru;
- http://defectolog.info;
- http://zaikanie.net.ua;
- www.zaikanie.ru;
- http://www.disgraphik.narod.ru.

От мені
Повезло! —
їхав я
Мотоло...
Молото...
Томоло...
М-о-т-о-р-о-л-е-р-о-м
В село!

(Г. Бойко)

Навчально-методичні посібники:

- Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам : Кн. 3 / Л. С. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Жук та ін.; за ред.: В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2006. – 212 с.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

• Методичний посібник із подолання заїкання (для логопедів, учителів, батків, осіб, які мають заїкання) / Упоряд. Юрова Р. А. (відп. за вип.), Вітер Т. Г., Щолокова А. В. – К., 2007. – 67 с.

• Рібцун Ю. В. Мовленнєві намистинки для маленької дитинки : навч.-метод. посіб. / Ю. В. Рібцун. – К. : Літера, 2010. – 160 с.

• Тищенко В. В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до п'яти років: поради батькам / В. В. Тищенко, Ю. В. Рібцун. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 128 с. – іл.

• Школа для батьків / В. Бондаровська, К. Бабенко, О. Возіянова та ін. – К. : Батискаф, 2003. – 320 с. – Із змісту : Розд. 6 : Куриленко О. У сім'ї росте дитина з особливими потребами / О. Куриленко. – С. 101–106.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Отже, шановні батьки, від вас залежить майбутнє ваших дітей. Ви маєте набратися терпіння, зацікавити дитину і, таким чином, залучити її до цілеспрямованої роботи. Лише у співпраці з дитиною ви зможете досягти бажаного: навчити відрізняти правильну звуковимову від неправильної, сформувати навички самоконтролю за власним мовленням, збагатити словниковий запас, удосконалити зв'язне мовлення, розвинути увагу, пам'ять, інтелект, підготуєте до успішного навчання у школі.

Пам'ятайте: правильне мовлення – це не тільки чітка звуковимова, а й уміння грамотно висловлювати власні думки, це загальний розвиток і культура, успішність дитини в цілому. І не забувайте, що формування мовлення, тільки поєднуючись з розвитком інших психічних процесів, розгортанням ігрової діяльності, забезпечує гармонійне становлення повноцінної дитячої особистості.

Сподіваємось, що представлені відповіді на запитання та запропоновані методичні поради допоможуть вам вчасно запобігти мовленнєвим порушенням та успішно подолати їх, а спільні корекційно-розвивальні заняття принесуть вам і вашій дитині цікаві та корисні хвилини спілкування.

Бажаємо успіхів!

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 8.
ДІТИ З АУТИЗМОМ

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

АУТИЗМ – ЦЕ ХВОРОБА ЧИ СПОСІБ ЖИТТЯ?

Аутизм всеосяжний; він визначає кожну подію, кожне почуття, сприймання, кожну думку, кожне відчуття і кожний аспект існування.

Джим Сінклер

Аутизм виокремлено як самостійне порушення розвитку майже 70 років потому, але в Україні на сьогодні бракує серйозної підготовки фахівців ні медичного, ні психолого-педагогічного профілю, які б могли на високому професійному рівні опікуватися цією проблематикою. Тому і досі, всупереч світовій практиці, знаходяться фахівці, котрі вважають аутизм модним нововведенням і відносять дітей, які демонструють незрозумілу поведінку, до випадків олігофренії або ранньої шизофренії.

Аутизм — це розлад, який виникає внаслідок порушення розвитку мозку і характеризується відхиленнями у соціальній взаємодії і спілкуванні, а також стереотипністю у поведінці та інтересах. Всі вказані ознаки з'являються у віці до 3 років.

На думку науковців, аутизм є чи не найзагадковішим порушенням розвитку, за якого людина перебуває нібито у власному просторі, орієнтується на свої, інколи нікому не зрозумілі інформаційні сигнали довкілля. На відміну від усіх інших дітей з психофізичними порушеннями і без них, аутична дитина не йде назустріч іншій людині і не радіє, коли будь-хто, дитина чи дорослий, хоче, наприклад, гратися разом з нею.

Це порушення розвитку виявляється у ранньому віці і супроводжує людину все життя. При цьому, вчасно розпочата ефективна корекційна робота уможливлює достатню адаптацію особи з аутизмом до спільноти інших людей. Через це аутичні порушення можна сприймати як особливий спосіб життя, хоча багато у чому відмінний від того, який мають звичайні люди.

Чинники, що зумовлюють виникнення аутизму.

На сьогодні не існує однозначно встановленої причини виникнення аутизму. Сучасні міжнародні діагностичні системи (МКБ-10 та DSM-1Y), підкреслюють значущість біологічних порушень і називають ймовірними причинами аутизму психодинамічні та середовищні чинники, органічні неврологічно-біологічні порушення, біохімічну патологію і генетичний фактор. Тому, стосовно аутизму йдеться про багато причин виникнення (поліетиологію) та про виникнення у межах різних патологій (полінозологію). Нез'ясована природа аутизму, а також велика кількість неузгоджених між собою симптомів, які демонструють особи з аутичними розладами, сприяли появі чисельних теорій щодо цього порушення розвитку.

Незважаючи на те, що аутичні діти справляють інколи пригнічуючи враження внаслідок своєї відстороненості і дивних занять, кожен з них має

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

велику перспективу розвитку. І головною умовою організації своєчасного ефективного впливу на формування такої дитини є розпізнання цього незвичайного розладу саме у ранньому віці.

Як розпізнати аутизм?

Деякі діти, яким пізніше ставлять діагноз “аутизм” з’являються на світ з витонченим, інтелігентним виразом обличчя (за висловом одного з перших дослідників аутизму – Л.Каннера, це “обличчям принца”). Симптоми аутизму можуть почати виявлятися від 1,5 до 3 років у дитини, яка до цього розвивалася начебто нормально.

УВАГА:

Втрата дитиною певних навичок чи функцій, які вона раніше мала, – суттєвий показник, що може сигналізувати про органічні порушення, зокрема такі, що притаманні аутизму.

Часто у дітей, які мають порушення за аутичним типом, з раннього віку:

- важко інтерпретувати плач; гуління обмежене чи нагадує вигуки, дитина може верещати; відсутня імітація звуків;
- відсутній комплекс пожвавлення, коли дитина демонструє різноманітні позитивні емоційно-рухові реакції на появу дорослого (особливо – на голос мами, її обличчя, дотики) чи на яскраві іграшки, приємні звуки тощо. При цьому, зазвичай, дитина спочатку завмирає і зосереджується на об’єкті сприймання, усмішці, звуках, а потім і в неї виникає усмішка, вокалізація і рухове пожвавлення. Такі прояви характерні для дітей у кінці 1– на початку 2 місяців життя;
- відсутня вокалізація різними тембрами, різноманітні інтонації у гулінні, включаючи інтонації питання як у “діалогах” (що типово для 6-місячних дітей з типовим розвитком);
- не формується характерна для дитини 8 місяців здатність до повторення складів (“ба-ба-ба, ма-ма-ма”);
- не з’являються вказівні та інші соціальні жести (якими звичайна дитина оволодіває вже у 9–10 місяців);
- на звернення дитина може менше реагувати, аніж на інші зовнішні шуми; не вказує на предмет, який намагається дістати, не наслідує дорослих, не хоче спілкуватися з ними (що характерно для дітей у віці близько року).

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Важливо знати!

Типовими для аутичних розладів можуть бути прояви, коли дитина:

- не утримує тривало контакту "очі в очі";
- не відгукується на ім'я за збереженого слуху;
- виявляє дефіцит спільної уваги (наприклад, не намагається привернути словом або жестом уваги інших людей до предмету, що зацікавив її);
- не просить допомоги;
- не намагається чимось поділитися;
- виконує постійно одноманітні дії;
- не терпить втручання у свої заняття іншої людини;
- використовує іншу людину для власних потреб (лізе по ній вгору, веде за руку до потрібного предмета тощо), при цьому не виявляє ніякого емоційного контакту.

Виокремимо такі характерні показники аутизму як: 1) нерівномірність розвитку; 2) неадекватність проявів та 3) стереотипію на різних рівнях.

Через ***нерівномірність розвитку*** при аутичному спектрі розладів типовою є така ситуація: деякі характерні для раннього віку прояви у багатьох дітей з аутизмом можуть зберігатися довгі роки (наприклад, брати все до рота, трясти руками, стукотіти предметом об предмет тощо); окрім цього є певні функції, які значно відстають від вікової норми (соціальний інтелект, мовлення, вербальний інтелект, побутові навички), але є й такі, що відповідають нормі, або навіть значно випереджають її (наприклад, невербальний інтелект, який виявляється у здатності оволодівати комп'ютером та іншою технікою, конструюванні, музиці, образотворчому мистецтві, математиці).

До **аутичного спектру розладів** відносять такі порушення як ранній аутизм (синдром Каннера), високофункційний аутизм (синдром Аспергера), синдром Ретта та дитячий дезінтегративний розлад.

Йдеться також про те, що аутизм виявляється у ***неадекватній взаємодії*** з довкіллям. Це стосується:

- *світу природи* – нездатність повноцінно входити у просторове поле; фрагментарне, вибіркове реагування на зовнішні стимули;
- *культурної сфери* – однотипне, зазвичай неігрове маніпулювання іграшками чи предметами (дитина будує з них ланцюжки, крутить їх окремі частини, трясе ними, постійно підкидає їх вгору тощо; швидко одноманітно гортає книжки; має недостатню здатність до сюжетної і нездатна до рольової гри).
- *світу людей* – нездатність наслідувати їх, розуміти їхні емоції, наміри, вчинки; спілкуватися з ними.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Стереотипія при аутизмі часто виявляється у рухах тіла, у поведінці, проявах емоцій, у сфері інтересів тощо. Поведінкова стереотипія характеризується певним консерватизмом, непластичністю, нетерпимістю до змін у житті і довкіллі (так звана неофобія чи "феномен тотожності").

Стереотипія (*грец. stereo + typos* – твердий (об'ємний) відбиток, взірець) – наполегливе повторення якоїсь дії, яка кожного разу здійснюється автоматично, не усвідомлено і без змін. Спостерігається при розумовій відсталості, розладах аутичного спектру, сенсорній депривації тощо.

Дитина відчуває велику потребу у збереженні стабільності і незмінності свого звичного оточення. Вона погано переносить зміни у своєму житті: нові їжа, одяг, коляска, ванна, постіль можуть викликати паніку. Перестановка меблів, зміна звичного маршруту також можуть привести дитину у стан тривоги і гніву.

Рухові стереотипії полягають у частому і ритмічному (нерідко протягом усього дня) повторенні певних рухів, що приносять дитині помітне задоволення, сильно збуджують її. Це можуть бути розгойдування, вертіння головою, рухи пальцями перед очима, махання руками, трясіння кистями, кружляння, біг по колу, постукування, поплескування тощо. Дитина може бігати, стрибати "як заведена". Інколи спостерігається цілий комплекс стереотипних дій, наприклад, дитина косить очима, витягає губи трубочкою, свистить, постукує пальцем по щоці тощо.

Ще одним з проявів такої фіксованої поведінки є мовленнєва стереотипія – мимовільне багаторазове повторення в експресивному (активному) мовленні окремих слів, зворотів і цілих фраз.

В ігровій діяльності також є схильність до стереотипії. Дитина буває заворожена спогляданням яскравих предметів, їх рухом. Надовго затримується етап маніпулятивної, стереотипної гри неігровими предметами: кришками, каструлями, взуттям, інструментами. Особлива пристрасть спостерігається до ігор з неструктурованим матеріалом: діти невпинно переливають воду, пересипають пісок. Вони можуть також годинами вибудовувати книги, кубики, машинки інші предмети в лінію, розподіляти їх за кольором, розміром. Збирають і розбирають вежі, пазли і якщо щось не виходить, дуже нервують, збуджуються, прагнуть усе відновити. Люблять іграшки, що видають шум, наприклад, довго і стереотипно крутять дзиґу, кришки. Характерний інтерес до нефункціональних елементів предметів, таких як запах, колір, певні якості поверхні. Часто у дитини є улюблені речі, з якими вона не розлучається, тримає завжди в руках, крутить або здійснює з ними інші дії. Стереотипії можуть виявлятися постійно, але інколи вони виникають тільки під час хвилювання чи особливому збудженні.

Що робити?

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Якщо для батьків помітними стають перераховані вище ознаки аутичного типу розвитку, то обов'язково потрібно звернутися до дитячого психіатра, щоб пересвідчитися, наскільки помічені особливості розвитку дитини мають підставу.

Слід пам'ятати,
що діагноз «аутизм» може бути поставлено лише після здійснення поглибленої клінічної оцінки, що ґрунтується на визнаних за міжнародними стандартами критеріях.

Важливо також проконсультуватися у таких фахівців дефектологічного профілю як спеціальний психолог чи корекційний педагог, які мають досвід роботи з такими дітьми, можуть надати розгорнуту характеристику стану психічного розвитку дитини, а також визначити форми і напрями корекційних занять для конкретної дитини.

За наявності підтвердженого діагнозу "аутизм", у різних його варіантах (синдром Каннера, дитячий аутизм, атиповий аутизм, синдром Аспергера), важливо створити найсприятливіші умови для розвитку дитини. Важливо, щоб підхід був комплексним, але не хаотичним. Зрозуміло, що батьки налаштовані зробити все можливе заради здоров'я власної дитини. Інколи це виявляється у зміні одного методу на інший, неспроможності визначитися щодо дієвих програм впливу на її розвиток.

Комплексний зважений підхід охоплює як організацію потрібної в деяких випадках медикаментозної підтримки, так і залучення до системи інтенсивних психолого-педагогічних корекційних заходів. У відповідності до стану розвитку дитини визначається, ЩО саме стане змістом і формою корекційних програм.

Дошкілля

Як розвивати дитину від 0 до 3 років?

Мій світ був радісним, красивим, як гіпнотичний досвід із кольору, відчуттів і звуку.

Донна Вільямс

Оскільки порушення аутичного спектру є наскрізними, то позитивний вплив на розвиток дитини має відбуватися комплексно. Йдеться про те, що у центр уваги мають потрапляти і моторна, і емоційна, і пізнавальна сфери. Щодо моторної сфери варто отримати консультацію фахівців (а особливо важливо – ще й відпрацювати певні навички), як саме допомагати дитині у цьому напрямі. Найзагальнішими підходами є наступні: за таких характерних для аутизму порушеннях як вади тонічної регуляції, вміти: активізувати прояви дитини, виконувати вправи на перерозподіл м'язової напруги, володіти різними способами зняття напруги, сприяти гармонізації тонічної регуляції в цілому. Така робота з тілом – один з найважливіших напрямів

ефективного корекційного впливу на всебічне формування дитини, оскільки тонічна регуляція – це підґрунтя повноцінного психічного розвитку. Важливо також розвивати функції як загальної, так і дрібної моторики, відчуття статичної та динамічної рівноваги, зорово-моторну координацію тощо.

Увага:

не можна задовольнятися тим, що дитина з аутизмом оволоділа тим чи іншим способом дії. Зважаючи на схильність таких дітей до стереотипій, в заняттях з ними потрібно постійно розширювати спектр рухів і обов'язково при цьому наділяти їх певним значенням.

Незважаючи на те, що дитина з аутичним спектром порушень часто ні зором, ні рухами, ні емоціями, ні звуками не відгукується на спрямовану до неї активність дорослого, головним орієнтиром її розвитку має бути різноманітне, емоційно насичене спілкування з нею батьків. Батьки мають розмовляти з нею більше, аніж зі здоровою дитиною. Прояви дитини бажано називати і обгравати; дуже добре, коли при здійсненні різних процедур – купання, вкладання до ліжка, занять звучить спеціально дібрана музика. Добре, коли мама сама співає, при цьому це можуть бути не тільки пісні: зважаючи на те, що діти з аутизмом краще реагують на музику, аніж на мовлення, варто мовленнєві прояви робити музичними, проспівувати ім'я дитини, свої коментарі, свої прохання, розповіді, похвалу тощо. А розмовляти з такою дитиною – спокійним (бажано навіть тихим) голосом. У ситуаціях заохочення дитини до певних проявів інтонації дорослих мають бути різноманітними, емоційно багатими (при цьому слід уникати напруги і тиску).

Зрозуміло, що аутична дитина не може використовувати мовлення з комунікативною метою. Тому батьки мають робити це за неї, а саме – озвучувати її прохання, будувати діалоги, відповідаючи за неї, називати словами те, що вона робить. Навіть якщо, на перший погляд, батькам буде здаватися, що дитина ніяк не реагує на їхні слова і старання, однак вони мають якомога більше говорити з нею, оформлюючи у слова усі її дії і можливі переживання. Наприклад, дитина підходить до мами і тягне її за руку до кухні. Мама при цьому каже начебто за дитину: "Мамо, дай руку, пішли на кухню". Коли приходять туди, дитина підводить маму до столу, на якому стоїть дитячий ріжок із соком. Мама озвучує цю ситуацію: "Я хочу пити, дай мені будь ласка". З практики відомо, що всі аутичні діти сприймають і засвоюють те, що чують, хоча можуть не так швидко дати відповідну зворотну реакцію. Ймовірніше, з часом дитина навчиться розуміти, що слова дорослого безпосередньо пов'язані з діями і що за допомогою слів можна висловити думки, почуття і спілкуватися з оточенням. У будь-якому випадку, подібні ситуації сприятимуть закріпленню певних мовленнєвих висловів за назвами дій чи зверненнями по допомогу, що за

умови послідовного озвучення дорослими дій малюка обов'язково закарбується у його пам'яті.

Для розвитку мовленнєвих функцій дитини важливо також підхоплювати і продовжувати її звукові прояви. Варто дослухатися до того, що вимовляє дитина, повторювати це і намагатися надати цьому якійсь сенс, наприклад, називати слово, схоже на цю вокалізацію.

Одним з важливих завдань щодо розвитку дитини з аутизмом є також організація її уваги.

Варто знати,
що аутисти мають переважно периферійний зір, але навіть коли спрямовують погляд в очі, насправді нібито дивляться повз людину. При цьому, без спрямованого на людину погляду, без розглядання виразу її обличчя, її губ не може розвиватися здатність до наслідування і увага до іншої людини.

Для формування спрямованого погляду дитини на обличчя дорослого можна "ловити" її погляд, притуливши власні долоні до її скронь, зробити ними ніби шори (долоні розвернуті внутрішнім боком паралельно одна до одної), щоб дитина не могла дивитися вбік, і нахилятися таким чином, щоб очі дитини зустрічалися з очима дорослого. Це важливо робити під час набуття дитиною різних соціальних навичок, як то привітатися, попрощатися, попросити щось.

У процесі впливу на розвиток дитини з аутизмом велике значення має опрацювання її сенсорної системи.

Сенсорна система організму – система, що відповідає за виникнення відчуття під час дії відповідного подразника. Найбільш відомими сенсорними системами є зір, слух, дотик, смак і нюх.

Характерними проявами сенсорних порушень при аутизмі є: 1) фрагментарність сприймання зовнішньої інформації (фіксація на певних зорових об'єктах, звукових чи дотикових враженнях) за нездатності сприйняти цілісну ситуацію; 2) труднощі одночасного сприймання інформації, яка надходить від різних органів відчуття (якщо бачить, то не чує; якщо чує, то не відчуває); 3) занижена чи завищена чутливість на певні зовнішні подразники. Йдеться про те, що порушеним є сприймання стимулів, яке організує нервову систему. Внаслідок таких сенсорних порушень мозок не здатний усвідомити інформацію, що надходить через органи чуття, і узагальнити її в образи сприймання, а потім – у поняття.

Теорія сенсорної інтеграції наголошує на великому значенні правильного формування та інтеграції головних систем органів чуття: дотику, відчуття руху, смаку, зору і слуху. Саме від успішного перебігу цього процесу залежить становлення схеми тіла, рухової координації двох частин тіла, здатність до планування рухів, увага, а також емоційна рівновага. У

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

подальшому все це стає підґрунтям таких складних психічних процесів як мовлення, здатність до читання, рахунку або письма.

Сенсорна інтеграція полягає у послідовному, продуманому впливові на чуттєві, смакові органи чуття та відчуття руху у напрямі їх стимуляції та інтеграції.

Терапія за методом сенсорної інтеграції виглядає як гра, але ця науково обґрунтована гра насправді є системою занять, завдяки якій нервовий устрій стає здатним інтегрувати чуттєві враження та використовувати їх практично. Безпосереднє завдання цієї системи занять – навчити мозок правильно реагувати на зовнішні подразники. При цьому використовуються гойдалки, платформи для тренування рівноваги, великі м'ячі і валики, скейтборди тощо. При цьому, великі м'ячі і валики застосовують не тільки для вправ, коли тіло дитини знаходиться на них, а і як своєрідні пристрої для масажу для опрацювання глибинної чутливості дитини.

Діти відгадують літери, які дорослий пише їм на долоні, животі, спині, лежать на великих м'ячах, стискають гумові груші, водять очима за рухомими предметами, за променем ліхтарика, вчаться рахувати під час рухових розваг.

Велика увага у цій терапії приділяється роботі з різними органами почуттів: стимуляція нюху, поверхневої (дотиковою) чутливості, слуху і зору. Окремі вправи вдосконалюють систему зорово-рухової координації: одночасне малювання десятьома пальцями та різноманітними предметами, обмальовування різних частин тіла, копіювання різних фігур, гра в м'яч, вправи з мішенями тощо.

Сенсорна інтеграція допомагає розвинути такі вміння та психологічні утворення як здатність до концентрації, організації вражень, абстрактного розмірковування, самоприйняття і самоконтролю, тобто – усього того, що необхідне для нормального функціонування у повсякденній життєдіяльності, у школі, родині, а з часом – у дорослому житті.

Широке визнання в корекції розвитку при аутизмі знайшов *метод "Son-Rise"* ("схід сонця" чи "виховання сина"), який був розроблений Баррі і Самарією Кауфманами у процесі пошуку ефективних шляхів взаємодії з власним однорічним сином. Його суть полягає у поступовому насиченні зовнішніми стимулами життя дитини з аутизмом, послідовні заняття з якою обов'язково дають позитивні результати. Широко відомими стали дієві принципи програми *Son-Rise*:

- Приєднання дорослого до стереотипної поведінки дитини дає ключ до її розуміння. Це полегшує встановлення контакту очима, розвиває взаємодію і дає змогу долучитися до гри дитини.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- Створення безпечного простору для роботи і гри, в якому ніщо не відволікає увагу дитини, підтримує атмосферу, найсприятливішу для навчання і розвитку.
- Навчання через гру сприяє ефективній, осмисленій взаємодії і комунікації.
- В основі навчання і опанування навичок лежить опора на власну мотивацію дитини.
- Ентузіазм і зацікавленість дорослого залучають дитину до спілкування і пробуджують у неї стійкий інтерес до взаємодії і навчання.
- Безоцінкове та оптимістичне ставлення дорослого дають дитині відчуття радості, посилюють її увагу і мотивацію упродовж усієї програми.

Продумана і послідовна корекційна робота, розпочата з раннього віку дитини, уможливлює найефективніший вплив на її розвиток.

Як можуть впливати на розвиток дитини від 3-х до 7 років батьки?

Моя мати і вчителі не могли зрозуміти, чого я кричу. А крик був єдиним доступним мені засобом комунікації.

Темпл Грендін

Коли дитина має тяжкі розлади за аутичним типом, які характеризуються “польовою” поведінкою, безперервними стереотипними проявами, пронизливим криком чи верещанням, аутоагресією чи агресивними діями, з нею варто займатися індивідуально. Але, як тільки дитина (навіть за умови перебування біля неї постійного помічника) стає здатною бути поряд з іншими дітьми, варто знайти можливість для її занять у мікрогрупі.

Важливо пам’ятати:

зважаючи на базовий недолік при аутизмі – якісне порушення взаємодії – найкориснішими для дитини є спеціально організовані заняття разом з кількома іншими дітьми у мікрогрупі.

Перебування аутичної дитини у мікрогрупі – необхідна, але недостатня умова для її продуктивного розвитку. Важливо, щоб організаторами цих групових занять були фахівці, обізнані з проблем аутизму, щоб заняття містили всі можливі і потрібні для розвитку дитини види діяльності (музична, образотворча, мовленнєва, інтелектуальна, фізична, ігрова тощо), і водночас постійно відбувалася цілеспрямована корекція основних розладів – взаємодії та комунікації. Якщо дитині на початку складно залучатися до групових занять, вона може якийсь час лише спостерігати за ними, а мистецтво педагогів – поступово долучати таку дитину до спільної діяльності.

Варто віднаходити можливість для занять іпотерапією – спеціально організованих вправах на коні. Такі вправи гармонізують психомоторну

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

сферу дитини (передусім, її тонічну регуляцію, координацію рухів, почуття рівноваги тощо). Кінь, зазвичай, викликає позитивні емоції у аутичних дітей, а для того, щоб на ньому втриматися, треба підлаштовувати своє тіло до рухів тварини. Це дуже потрібна для таких дітей навичка у контексті становлення їхньої взаємодії з навколишнім світом. Окрім цього, температура тіла коника вища за температуру людського тіла, і оскільки вправи на коні слід виконувати без сідла, тепло, яке дитина відчуває від тварини, сприяє послабленню напруги у неї. Тобто, для переважної більшості дітей такі заняття створюють умови для послаблення аутичного захисту, що розширює можливості і здатність продуктивно виявляти себе.

Коли у дитини відбулося послаблення аутичного захисту, варто використовувати такі моменти для опрацювання актуальних для неї завдань (наприклад, здатності до словесного діалогу, комунікації за допомогою жестів). Адже, коли у дитини зменшується психоемоційна напруга, вона більшою мірою здатна сприймати інформацію з довкілля, і тим продуктивнішим може стати вплив дорослих на її всебічний розвиток.

Що стосується розвитку мовлення, то фахівець з мовлення має працювати з аутичними дітьми як мовленнєвий терапевт, спрямовуючи свої зусилля на розуміння ними сенсу використання мовлення і налагодження комунікації, діалогу, а не над чистотою звуковимови, називною функцією мовлення та послідовністю слів у реченні.

Той чи інший обсяг можливих напрямів корекційного впливу на розвиток дитини кожна родина обирає, зважаючи на власне бачення наявної ситуації, потреб та можливостей дитини.

Окрім продуманого плану занять для дитини і його послідовного здійснення, батькам варто продовжувати втілювати особливий підхід щодо взаємодії з нею вдома. Головна ідея цього підходу – сприяти становленню адаптації дитини до життя та продуктивним контактам з іншими людьми.

Налагодити емоційний контакт з дитиною і прищепити їй навички соціальної поведінки може допомогти сімейне читання. Краще читати, посадивши дитину на руки (тактильні відчуття сприятимуть зміцненню контакту батьків з дитиною). Причому бажаним є повільне, поетапне, ретельне, емоційно насичене освоєння літературних образів. Доречно читати і обговорювати книгу не один раз. Це допоможе дитині навчитися краще розуміти себе та інших, а засвоєні моделі спілкування підвищать її впевненість у собі і знизять тривожність.

Окрім сімейного читання батьки можуть використовувати і метод спільного малювання, під час якого вони також активно описують словами все що малюють, терпляче пояснюють дитині послідовність малювання, називають кожну деталь. Якщо дитина не хоче або не може малювати самостійно, дорослі діють руками дитини. При спільному малюванні батьки можуть самі намалювати, наприклад, машину, але “забути” домальовувати, наприклад, одне колесо. Вони просять дитину домальовувати те, що

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

потрібно. Подібна робота позитивно впливає на розвиток сприймання та уяви дитини, учить її взаємодіяти з дорослими.

Дуже корисним створення сімейних ритуалів. Наприклад, вечірній ритуал може складатися з таких послідовних дій: прогулянка, чаювання, спільне читання, масаж тощо. Все це сприяє підготовці дитини до процедури вкладання у ліжко.

Щодня спілкуючись зі своєю дитиною, особливу увагу батьки мають приділяти опрацюванню навичок спілкування. Багаторазове повторення, промовляння, програвання визначених, важливих для дитини ситуацій сприяє створенню у неї нових моделей реальності, які допоможуть їй у подальшому житті.

Приклад з практики

Максим П., 4 р. 3 м. Діагноз – дитячий аутизм (поставлено у 3 р.7 м.).

Психолого-педагогічне обстеження за схемою "Інтегральної оцінки розвитку дитини" виявило, що у хлопчика наявні такі ускладнення розвитку:

за *психомоторною сферою* – порушення тонічної регуляції (нерівномірність), динамічної та статичної рівноваги, «схеми тіла». Недостатність розвитку загальної та дрібної моторики, зорово-моторної координації, узгодженості рухів правої/лівої частин тіла. Слабка здатність до наслідування за наявності помірного спектру рухових проявів;

за соціально-емоційною сферою – відсутність таких складників продуктивної комунікації як погляд «очі в очі», вказівний жест; спостерігається емоційне прийняття іншої людини, наявність простих комунікативних (невербальних) звернень (за захистом та по допомогу); невміння гратися, кидання предметів;

за пізнавальною сферою – використання периферійного зору; часткова сенсорна дезінтеграція; труднощі у навчанні предметних дій і мовлення (недорозвиток мовлення). Невербальний інтелект значно випереджає вербальний. Кмітливість у межах наочно-дієвого мислення. Здатність до маніпулювання з предметами (гра та зацікавленість предметами).

Ресурси розвитку: наявність пізнавального інтересу, (особливо на виразні звукові та зорові стимули), здатність до контактності та емоційного наслідування. Ці ресурси стали головними допоміжними орієнтирами при побудові індивідуальної програми корекційного впливу.

Опрацьована фахівцями та узгоджена з батьками програма корекційного впливу на формування хлопчика передбачала, окрім занять у Центрі, послідовну підтримку головних орієнтирів його розвиток вдома. План охоплював наступні позиції:

1. *Робота з тілом*: вправи та маніпуляції, спрямовані на гармонізацію тонусу, прийоми зняття напруги, розвиток динамічної і статичної рівноваги; опрацювання глибинної чутливості (шляхом міцних обіймів, притискання плечиків дитини до своїх під час кружляння у танці тощо); формування цілісного відчуття власного тіла (загортання у

ковдру з подальшою фіксацією голови, рук, ніг по всій довжині, вправи "ембріон" тощо); вправи на розвиток моторного наслідування; перетворення стереотипних рухів, обігравання їх. Стереотипні рухи хлопчика нагадували прокручування лампочки (напівоберти кистями рук з піднятими пальцями вгору на рівні нижньої частини обличчя). Вирішено було уподібнити ці рухи танцювальним, на кшталт супроводу пісеньки про долоньки, і кожного разу, як він збирається повторювати свої рухи чи вже робить це – співати цю пісеньку із відповідним супроводом руками. Виконувати вправи на перерозподіл м'язової напруги (відчуття опору), розвиток загальної і дрібної моторики: гра в м'яч (один дорослий стає за дитиною і підтримує її руки, другий – навпроти); долання перешкод; перехресні чергування рухів, об'єднаних у загальний ритм тощо. Розвивати широкі синхронні рухи обома руками: малювання кіл, вертикальних, зигзагоподібних ліній, простих фігур на ватманах, покладених вертикально і горизонтально. Для дрібної моторики – пальчикова гімнастика, мозаїка, робота з паличками на аркуші паперу (викладання різноманітних плоских фігур), аплікації, прийоми ліплення, вирізання, плетіння, вишивання тощо.

2. *Сенсорна інтеграція.* Вправи, насичені сенсорними стимулами (особливу увагу приділити пошуку виразних звукових і зорових стимулів). Стимуляція долонь та стоп різноманітними за відчуттями поверхнями (м'якими, жорсткими, колючими, гладенькими, теплими, прохолодними тощо). Вправи з ліхтариком у затемненому приміщенні тощо.

3. *Становлення підґрунтя саморегуляції*. Вводити правило у руховій грі ("стоп!"); сприяти розвитку відчуття ритму (вистукування ритму як наслідування, як супровід різним типам мелодій тощо), що є підґрунтям здатності керувати своїми рухами, організовувати їх у просторі і часі, а також – один зі складників усвідомлювання власних проявів. Формувати цілеспрямовану поведінку: вчити виконувати нескладні (з поступовим ускладненням алгоритму) дій, попередньо промовляти мету дії, а потім її виконувати; супроводжувати коментарями власні дії тощо.

Позитивні зміни (за рік):

за *психомоторною сферою* – значні покращення гармонізації психоемоційного і м'язового стану тіла, розвинене відчуття рівноваги, позитивні зрушення в орієнтації щодо «схеми тіла». Позитивні зрушення у розвитку загальної та дрібної моторики, здатність до різноманітних рухів: нести, давити, тягнути, брати, перекидати, стрибати (з розбігу, з місця, у висоту); рухи «маніпулювання із простором»: дотики, обведення контуру; рухи схоплення, ловіння предметів, пересування, перекладання, переносу, всовування, вдавлювання, намотування, долання зовнішніх сил (піднімання ваги, натягування лука); силові ударні та метальні рухи (на

влучність); наслідувальні і копіювальні рухи: імітація рухів і дій іншої людини, сприйнятих зором, змальовування, зображення предметів жестами; стереотипні прояви практично зникли;

за соціально-емоційною сферою – поява виразного, частого і стійкого погляду в очі, увага до обличчя іншої людини, становлення вміння орієнтуватися у виразах обличчя (на відміну від плинного поверхового погляду); поява вказівного жесту, тенденції до рухового та емоційного наслідування; здатність залучатися до простої взаємодії, формування почуття цінності контакту; здатність звертатися жестами з комунікативною метою; поява різноманітних способів самовираження, великого спектру вокалізації, наявність окремих слів, які постійно застосовує у відповідних ситуаціях. Більш уважний до близьких і цікавий до незнайомих, здатність допускати їх до своєї гри. В цілому, хлопчик став розкутішим, активніше спілкувався і співпрацював;

за пізнавальною сферою – узгоджене функціонування слухового і рухового органів відчуття (одночасно чує і робить, легко відтворює рухи за словами пісень, виконує рухові диктанти тощо); великий пасивний запас слів, значне поповнення активного словникового запасу. Набуте вміння різноманітними способами маніпулювати з багатьма предметами (розкладає іграшки за кольорами; сортирує зображення; будує з кубиків будинки і вежі тощо).

Незважаючи на значні позитивні зміни у розвитку хлопчика, певні його психічні функції та утворення значно відставали від вікової норми (орієнтація у “схемі тіла”, марширування, стрибки на одній нозі тощо; певні соціальні навички: здатність враховувати контекст ситуації; у функціонуванні інтелектуальної сфери: гнучкість мислення, здатність встановлювати зв’язки між явищами і подіями, можливість логічного запам’ятовування, уміння відтворювати зразок тощо). Це і стало предметом опрацювання під час розробки подальшої корекційно-розвивальної програми.

Підготовка до навчання

Я – винахідник, який вимушений вчитися дивним чином спілкування в іншій культурі...якщо я потрапляю в нову соціальну ситуацію, я починаю “сканувати” свою пам’ять щодо схожого попереднього досвіду.

Темпл Грендін

Узагальнено показники готовності до шкільного навчання можна представити як: *загальну психологічну* готовність (показники інтелектуального і сенсомоторного розвитку); *спеціальну* (досягнення за програмами дошкільного навчання) та *загальну особистісну* готовність, як інтеграційний показник вже досягнутого психічного розвитку (довільність діяльності, адекватність спілкування з дорослим і однолітком, позитивне ставлення до школи і навчання).

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Варто наголосити на *психофізичній готовності*, як узагальненому понятті, що свідчить про готовність дитини з особливими освітніми потребами до школи.

Показники загальної психофізичної готовності:

- фізичний і психомоторний розвиток;
- особистісна і соціально-психологічна зрілість;
- інтелектуальний розвиток.

Таким чином, психофізична готовність дітей з особливими освітніми потребами – це, передусім, комплекс якостей і характеристик, які свідчать про певні досягнення дитини у фізичному, моторному, інтелектуальному розвитку та її соціально-психологічну зорієнтованість.

Як готувати дитину до школи?

Усі зазначені аспекти психічної організації мають бути предметом опрацювання у процесі підготовки дитини до школи. Так, має продовжуватися робота з психомоторною сферою аутичної дитини, спрямована на гармонійну тонічну регуляцію, розвиток відчуття рівноваги, зорово-рухову координацію, загальну і дрібну моторику.

Особливо хотілося б зупинитися на таких важливих передумовах успішного навчання як *довільність* і *саморегуляція* та *здатність взаємодіяти* з іншими людьми.

Щодо довільності, йдеться про такі уміння: самостійно виконувати послідовні дії, відтворювати наочні зразки, планувати і контролювати свої дії, діяти за усною інструкцією, підпорядкувати свої дії правилу. Близько пов’язані з цими вміннями прояви саморегуляції: здатність до цілеспрямованих дій, концентрації уваги, володіння своїми емоційними станами тощо.

У дітей з аутичним спектром розладів спостерігаються труднощі формування цілеспрямованої поведінки та здатності концентрувати увагу. В оточенні численних відволікаючих чинників у таких дітей з’являється низка побічних асоціацій, які унеможливлюють правильність виконання завдання. Окрім цього, можливі імпульсивні реакції, причини яких інколи важко зрозуміти, а значить – і передбачити небажані прояви.

Але, за наявності достатньо розвиненого інтелектуального рівня, діти з аутизмом можуть виконувати формальні вимоги (переписати текст, не виходячи за поля, відповісти на запитання, або продемонструвати своє знання, піднявши руку). Та при виконанні змістовних вимог (записати слово, не забувши перевірити орфограму, порахувати, не забувши про правило додавання з переходом через десяток тощо) вони часто виявляють непослідовність.

Стосовно труднощів формування такої важливої передумови навчальної діяльності як здатність взаємодіяти з іншими, можна говорити про відсутність у аутичних дітей: уміння брати повноцінну участь у спільній діяльності, організовувати спілкування, слухати співрозмовника, емоційно

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

співпереживати. Характерними є також ускладнення таких проявів як: поставити вчителеві запитання по суті, попросити про допомогу або самому запропонувати комусь із дітей допомогу, висловити власну думку і довести її, діяти з урахуванням певної цільової настанови, правил, умов, які створюють контекст ситуації.

Усі зазначені передумови не є дискретними. У випадку аутичних розладів вони формують певну систему взаємопов'язаних проблем. Слабкий розвиток довільності, зазвичай, супроводжується відсутністю навчальної мотивації, а такі особливості психічної організації як, наприклад, низький рівень саморегуляції та нездатність використовувати мовлення з комунікативною метою, унеможливлює ефективне спілкування з однолітками та дорослими.

Сучасні дослідники зазначають, що у дітей з аутичними розладами надзвичайно мало можливостей адекватно «вписатися» у шкільне життя. І без спеціальної підготовки велика частина з них виявляється поза освітнім процесом або здобуває освіту нижче своїх можливостей. Однією з форм спеціальної підготовки є моделювання шкільної ситуації і формування шкільної поведінки.

Зазвичай, при підготовці дитини до школи увага приділяється пізнавальному розвитку. При цьому з поля зору випускають володіння побутовими навичками, страхи, уміння адекватно реагувати на те, що відбувається довкола, взаємодіяти з іншими тощо. При опрацюванні програми «Моделювання шкільної ситуації» послідовність підготовки є іншою, а саме: спочатку освоєння шкільного життя і лише потім розвиток пізнавальної сфери, оскільки труднощі засвоєння зовнішньої форми часто не дають дітям змогу успішно адаптуватися у нових умовах. Щодо шкільної ситуації йдеться про два головні моменти: чітку структуру навчального дня і шкільну атрибутику. Зусилля педагогів мають спрямовуватися на створення стереотипів поведінки, пов'язаних зі шкільною атрибутикою (клас, дзвінок, парта, дошка, ранець, домашні завдання, оцінка).

У класі можуть бути кілька педагогів-помічників, але обов'язково виокремлюється один – вчитель, як найважливіший суб'єкт шкільного життя. Структура навчального дня має бути стабільною, що робить ситуацію передбачуваною, допомагає дітям зрозуміти і виконувати вимоги. Зміни в структурі дня відбуваються поступово, невеликими порціями. Одним з визначальних чинників успішності навчання є спілкування, що сприяє соціалізації дитини. Моделювання уроку дає змогу формувати у дітей мовлення як засіб комунікації, а саме ставити і відповідати на запитання, просити допомогу.

Особливо важкою для дітей є перерва, оскільки вона не має чіткої структури. Необхідно навчити дітей взаємодіяти один з одним у ситуації, нерегульованій дорослими, адже у школі цього не вчать.

Посилення ролі спонтанної продуктивної активності дитини сприяє її особистісному зростанню. На відміну від звичайних дітей, в яких кожен етап

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

розвитку природно змінює інший, у аутичних дітей, внаслідок того, що їх власна активність вкрай мала, існує тенденція до "застрягання" на кожному з рівнів розвитку. Тому надзвичайно важливо організувати динамічне терапевтичне середовище таким чином, щоб можна було відчути найменші прояви активності дитини, спонукати їх; а потім опрацьовувати бажані, соціально схвальні активні прояви, допомагаючи дитині сформувати ресурси для оптимального перебування у соціумі.

Важливо знати:
успіх у навчанні дитини значною мірою залежить від батьків, від сформованості їхньої позиції, від уміння допомагати їй виконувати домашні завдання, позитивно взаємодіяти з учителем, підтримувати успішність дитини, вірити у неї.

На заняттях, метою яких є опанування шкільної ситуації, дітей навчають сидіти на уроці, слухати вчителя, користуватися ранцем, олівцем, виходити до дошки, чути інструкцію, просити про допомогу. Це дає їм змогу не тільки набути певних навичок, необхідних для оптимального залучення до шкільного життя, а також знімає страх і тривожність перед зустріччю з чимось новим, робить шкільну ситуацію зрозумілою і передбачуваною.

У дитини з аутизмом, як і будь-якої іншої дитини, має бути позитивний досвід перебування у дитячому колективі. Але, зважаючи на особливості аутичного спектру порушень, додаткову увагу слід звернути на наступне: попередньо познайомити дитину з учителем, який має викликати у дитини довіру, навчитися орієнтуватися у тому приміщенні, де вона навчатиметься.

Пооперaційні карти: ***яка їх роль у навчанні дитини?***

Оточуюча дійсність уявляється дітям з аутизмом розмаїттям непов'язаних між собою подій, людей, місць, звуків і образів. Вони бачать дуже мало логічних зв'язків між реаліями оточення і часто не можуть зрозуміти їх.

На перших етапах роботи важливіше сформувати у дитини бажання вчитися, а не вимагати засвоєння навчального матеріалу. Аутичні діти бачать сенс будь-якої діяльності лише тоді, коли вона чітко заздалегідь запрограмована: діти мають знати, що робити у першу чергу, яку послідовність дій здійснювати, як закінчити.

З цією метою у приміщенні, де знаходиться аутична дитина, можна розмістити ***пооперaційні карти***, на яких у вигляді символів позначена чітка послідовність дій. Так, схему, що відображає потрібну послідовність дій дитини під час збирання на прогулянку, можна намалювати на шафці. Щоб підвищити мотивацію дитини до навчання і викликати потребу в діалозі, дорослий може на час проведення занять з її згоди помінятися з нею ролями. Нехай дитина спробує пояснити дорослому, як слід виконувати те або інше завдання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Інколи аутичній дитині необхідна фізична допомога в організації дії: дорослий в буквальному розумінні "працює" її руками, пише або малює разом з нею, тримаючи один олівець. Не можна забувати, що тілесний контакт, а також вправи на розслаблення сприятимуть зниженню рівня тривожності дитини. Аутичним дітям складно опанувати будь-який новий вид діяльності, але вони завжди прагнуть виконати все добре. Тому на перших етапах роботи треба добирати такі завдання, з якими вони обов'язково впораються.

Таким дітям властива психічна перенасиченість, вони швидко виснажуються фізично, тому для них необхідний індивідуальний ритм роботи, частіша зміна з одного виду діяльності на іншій. Тому варто заздалегідь продумати і написати індивідуальні завдання на картках, які даватимуть дитині при найменших ознаках втоми або незадоволення з її боку.

Для поліпшення просторово-часової орієнтації аутичної дитини необхідна терпляча робота педагога. Можна скласти план групи, класу або всієї школи із вказівкою розташування предметів; оформити розпорядок дня, використовуючи символи і малюнки. Проте, недостатньо просто скласти і повісити схеми, необхідно якомога частіше «подорожувати» з дитиною за ними, впізнаючи і називаючи предмети (на перших етапах, якщо дитина не захоче повторювати назви, вихователь або вчитель може робити це сам).

Увага!

Якщо дитина не приймає інструкцій і правил, які їй пропонують, у жодному випадку не слід нав'язувати їх насильно. Краще придивитися до того, що і як хоче робити вона сама, «підіграти» їй, зайнятися тим, що їй цікаво. Це допоможе налагодити з дитиною справжній контакт.

Корисними є такі підготовчі заходи як планування дня (напередодні ввечері чи безпосередньо зранку), а також, згадування послідовності подій, які відбулися. Планування має більший ефект, коли кожна подія відображається певним малюнком (піктограмою). При цьому, якщо має відбутися якась зміна, дорослим варто апелювати до розробленого плану, щоб внести на очах дитини відповідну зміну і тим самим підготувати її до нової ситуації чи іншої послідовності подій.

Так, батьки 5-річного Микити П. почали водити його до Центру на заняття через день завжди о 10-й годині. Батьки помітили, що у той день, коли хлопчика не водили на заняття, приблизно о 10 годині він починав нервувати, не міг знайти собі місця і заняття, збудження переростало у реакції істеричного типу. Разом з педагогами батьками було вирішено ввести планування, як обов'язковий орієнтир на очікувані події. За допомогою звіряння запланованих подій з їх схематичним зображенням, хлопчик засвоїв, коли можуть відбуватися зміни і прийняв ті альтернативні форми використання часу, які йому

пропонували.

Як і які засоби навчання можна використовувати?

Системи альтернативної комунікації.

Загальновідомо, що для дітей з аутизмом неосяжним є рівень узагальнень, символізму та умовних знаків; вони орієнтуються на безпосередні враження від реальності, мають так звану *буквальність* у сприйманні довкілля. Тому словесна комунікація є для них занадто абстрактною і для побудови продуктивних стосунків з ними варто використовувати інші засоби. Для цього можуть стати у нагоді *візуальні комунікаційні системи*, в яких зв'язок між символом і значенням є наочним, і тому – очевиднішим.

З метою налагодження продуктивного спілкування з особами, які мають аутичний тип розвитку, опрацьовано альтернативні методи комунікації. Серед них найвідомішими є PECS та метод підтримувальної комунікації.

Система **PECS** дає змогу спілкуватися з іншими людьми, а саме: передавати своє прохання, відповідати на запитання, робити коментарі, описувати події тощо. PECS (Picture Exchange Communication System) – альтернативна система комунікації, має на меті допомогти набути комунікативні вміння дітям з обмеженою комунікативною здатністю. У цій системі діти для комунікативних цілей використовують символи, зображені на картках. Систему PECS розробили A.Bondy та L.Frost спеціально для дітей з аутизмом та іншими комунікативними порушеннями.

Оволодіння системою PECS передбачає, що дитину вчать використовувати символ (малюнок на картці з відповідним підписом) для того, щоб просити бажаний предмет. Перший крок – встановлення зв'язку між абстрактним символом і конкретним предметом; другий – формування такого комунікативного акту як вказування на картку з предметом іншій людині. Поступово дитина набуває здатності знаходити відповідний малюнок і подавати його комунікативному партнеру для того, щоб отримати бажану річ. При цьому на початку дитину навчають вибирати і показувати на зображення із серії карток, де намальовано їжу чи іграшки. Залежно від особливостей дитини, використовують картки одного з 4 видів: великі (5х5 см) кольорові, великі чорно-білі, маленькі (2х2 см) кольорові, маленькі чорно-білі.

Наступний крок у навчальному процесі – вчити дітей використовувати фрази, а не лише один символ, для того, щоб передати повідомлення. Це можливо через використання "смуги" для побудови речення. Тут вже використовуються такі фрази як "Я хочу...", а пізніше – "Я бачу..." і "Мені подобається...", "Можна мені…?".

Доведено, що хоча PECS застосовують для дітей, у яких немає вербальної комунікації, зорового контакту, здатності до імітації, називання предметів, внаслідок навчання дитина починає виявляти ініціативу у спілкуванні та залучатися до соціальної взаємодії.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Головне при навчанні комунікації:
дитина має зрозуміти, що для вираження своєї потреби можна іншій людині вказати на необхідну картку, і треба діяти саме так, а не плакати чи демонструвати істеричну поведінку. Як тільки дитина починає розуміти сенс комунікації, є надія, що вона почне використовувати звичайне мовлення з тією ж метою.

До того ж є ще один позитивний момент у використанні PECS. Часто діти з особливостями розвитку мають порушення мовлення і тому оточуючі погано їх розуміють. А повідомлення на картках зрозуміле всім, навіть незнайомим людям.

Іншим різновидом альтернативного спілкування є метод **підтримувальної комунікації**. Підтримувальна комунікація (facilitated communication) сформувалася як метод продуктивного спілкування в Австралії у 70-ті роки XX ст.

Мета підтримувальної комунікації полягає у тому, щоб дати дитині мову, за допомогою якої вона зможе контактувати з оточуючими і зрозуміє, що спілкування допомагає досягати задоволення власних потреб. Тому підтримувальну комунікацію почали застосовувати для тих, хто раніше був нездатним до мовлення, у тому числі – для осіб з аутичним спектром розладів.

Відомі два головні правила, які закладено до програми підготовки фахівців з підтримувальної комунікації: 1) навчитися правильно формувати вказівний жест, з урахуванням закономірностей біомеханіки (допомагати людині робити цілісні рухи рукою, керувати нею, підтримуючи у двох місцях – на ліктьовому і зап'ясному суглобах), та вміння поступово зменшувати власну активність; 2) оволодіти здатністю так званого *контролю розумом* (навчитися не випереджати думку людини, якій допомагаєш, не "здогадуватися", не закінчувати розпочате нею слово чи думку). Завдяки сформованому вказівному жесту людина вчиться передавати свої повідомлення, послідовно вказуючи на літери, розташовані на клавіатурі комп'ютера чи на планшетці.

Дитина у початковій школі

Труднощі у навчанні: як запобігти та подолати?

Тільки у моєму класі я почував себе у відносній безпеці, проте, усе інше – їдальня, ігровий майданчик, зали і коридори – були справжнім кошмаром для мене. Я не знав, як спілкуватися з іншими дітьми, вони постійно вселяли у мене страх. Я не міг зрозуміти, чому

вони так поводяться і що означає їх поведінка.

Шон Беррон

За станом свого здоров'я та певною фізіологічною зрілістю діти з аутизмом можуть бути здатні до шкільного навчання. Що стосується психологічної складової, то певні функції інтелектуальної сфери у них можуть відповідати нормі, а деякі – навіть випереджати. При цьому слід зазначити, що навіть ті діти з аутичним спектром розладів, які спроможні успішно вчитися, через певні чинники (погіршення фізичного стану, емоційну реакцію на нову ситуацію, «застрягання» на певній деталі/певному своєму інтересі) можуть відмовитися виконувати або частково виконати, а надалі ігнорувати завдання.

Влаштувати дитину з аутизмом до школи, створити для неї сприятливі умови непросто. Іноді батькам доводиться платити за кожний крок. У спробах інтеграції такої дитини у дитячі колективи родину очікують серйозні випробовування. Дитина з аутичним типом розвитку найчастіше не прагне до контактів з іншими людьми, слабко реагує на події емоційно, одноманітно поводиться, боїться усього нового. Залучити її до занять буває складно. Саме тому перебування аутичих дітей у дитячому закладі може бути перерваним у будь-який момент.

На сьогодні державних навчальних закладів для дітей з аутизмом немає. Єдиним винятком можна вважати спеціальну загальноосвітню школу індивідуального навчання „Надія" (м. Київ), яку відкрито для дітей з комплексними патологіями, у тому числі – для аутистів. Інші варіанти – влаштувати дитину в школу з екстернатною формою навчання, в приватну школу, у звичайну школу, а також у спеціальну школу. В школу екстернів можуть потрапити діти з високим інтелектуальним рівнем, але з такими проблемами соціального характеру, які унеможливлюють їхнє перебування у звичайному класі. У загальноосвітній школі аутистам частіше пропонують форму індивідуального навчання. Якщо ж дитині дозволено хоча б на деяких уроках перебувати з усім класом, то з боку педагогів можуть виникати нарікання на порушення нею дисципліни. Адже, як і усім дітям з аутичним спектром порушень, навіть дітям, які демонструють високий інтелектуальний рівень, властиві нерівномірність розвитку (а це означає їхню невідповідність певним навчальним вимогам), неадекватність проявів (специфічні повторювані форми поведінки, «застрягання» на певних інтересах, проблеми у спілкуванні з іншими тощо).

Типовою є така ситуація: можливість приводити дитину до певного закладу, до певного класу ґрунтується на особистій домовленості батьків і конкретного вчителя, причому вчитель не завжди розуміє, що ця дитина – аутист: інколи самі батьки не виголошують це «страшне» слово, боячись, що їхню дитину у такому випадку не будуть тримати у школі.

Показовою є історія дівчини Юлі К. із синдромом Аспергера (діагноз, який найчастіше ставлять «високофункційним»

аутистам), яка вчиться у 5 класі масової школи. Дівчинка здатна засвоювати програму, має хорошу пам'ять та здібності до іноземних мов. При цьому, звичайно, вона може поводитися дивно, що лякає деяких вчителів. Так, наприклад, коли дівчинка голосно вигукує щось на уроці (навіть, якщо й за темою), вони бояться, чи не будуть продовженням гучних вигуків агресивні прояви, спрямовані на них. А вчитель фізичної культури заборонив їй приходити на заняття, оскільки вона «недисциплінована», «не стоїть рівно у строю». Фахівці з Краківської школи для аутистів запропонували Юлиній мамі написати оголошення: «Потребуємо адаптера (помічника, який супроводжує дитину з проблемами у розвитку на занятті) на уроки фізичної культури для дівчинки з аутизмом». Мама прокоментувала цю пропозицію таким чином: такого помічника ще можна знайти, але, по-перше, вона (мама) приховує діагноз дитини від педагогічного колективу, а по-друге, ні адміністрація школи, ні вчитель не дозволять бути присутнім на занятті сторонній людині.

Так, у дозволених межах «проникають» діти з аутизмом на «заборонену територію» – до дітей з типовим розвитком. І це щастя батьків, що знаходяться ентузіасти-вчителі, які погоджуються мати у класі аутиста, але що з ним робити, яким чином сприяти створенню плідної взаємодії з ним, вони не знають.

Отже, для успішного входження аутичної дитини в освітній простір необхідними є дві групи чинників: внутрішні, які охоплюють ресурси розвитку дитини з аутичним спектром розладів, та зовнішні, що містять умови і засоби для оптимального прилаштування середовища до продуктивного навчання такої дитини.

Фахівці тих країн, які мають багаторічний досвід залучення дітей з аутизмом до шкільного навчання, зробили наступні висновки щодо його успішності:

- Кількість учнів в класі має бути невеликою (максимально 15-19 дітей у класі, в який інтегровано 1 учня з аутизмом).
- Учителі повинні не лише мати додаткову підготовку, а й можливість отримати в будь-який час допомогу професіоналів, котрі спеціалізуються на проблемах аутизму.
- Учителі мають працювати в тісній співпраці з групою консультантів, щоб разом шукати найкращі способи вирішення проблем. Якщо ця робота не буде узгодженою, або одна сторона наполягатиме тільки на своєму погляді – успіху не буде.
- Учителі повинні мати додаткові години на підготовку до занять. Мінімально – 1 година на день на одного учня з аутизмом.
- Асистенти, які працюють у класі з вчителями на добровільних засадах, відіграють дуже важливу роль. Вони допомагають учителеві зосереджуватися на успішності, розробляти нові види

діяльності і навчальні плани, робити змістовні висновки. Асистент може займатися з іншими учнями, звільняючи вчителя для роботи з аутичною дитиною.

- Необхідно регулярно проводити для вчителів курси підвищення кваліфікації з проблем аутизму.

Окрім цього слід звернути увагу на низку питань, від яких також залежить успіх інтегрування :

- Адміністрація школи має підтримувати ідеї інклюзії.
- Позитивне ставлення учителів школи до інтегрування учня з порушеннями у розвитку є головним чинником, що визначає успіх інклюзії.
- Велике значення надається позиції батьків, чиї діти навчаються в цій школі.
- Учні, які не мають порушень у психофізичному розвитку також повинні отримати користь від інклюзії. Їх необхідно належним чином зацікавити і підготувати до появи нових учнів з особливими потребами.
- Уся школа повинна мати вичерпну інформацію про аутизм.
- Учні з аутизмом повинні мати на початок інтегрування соціальні навички, необхідні для навчання у групі.
- Бажано здійснювати координацію між звичайною і спеціальною освітою.

Таким чином, подолання аутизму потребує координованих зусиль зацікавленої родини, обізнаних і умілих фахівців, самої дитини, яка з часом починає виявляти волю до боротьби.

Я будував міст через безнадію і хаос.
І вірив, що на тому боці буде сила...
Дж.Сінклер

10 обов'язкових правил для батьків дитини з аутизмом.

Варто знати і завжди пам'ятати певні ***правила взаємодії з аутичною дитиною:***

1. Приймати дитину такою, яка вона є.
2. Виходити з інтересів дитини.
3. Послідовно дотримуватися певного режиму і ритму життя.
4. Виконувати повсякденні ритуали.
5. Навчитися схоплювати найменші вербальні і невербальні сигнали дитини.
6. Частіше бути присутнім у мікрогрупі (класі), де займається дитина.
7. Якомога частіше розмовляти з дитиною, відповідати за неї, допомагати їй давати найпростіші відповіді (так/ні; хто зробив – я! тощо).
8. Забезпечити комфортне середовище для спілкування і навчання.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

9. Терпляче пояснювати дитині суть її діяльності, використовуючи чітку наочну інформацію (схеми, карти тощо).

10. Уникати перевтомлення дитини.

Корисні поради щодо можливих небажаних проявів дитини.

Що робити, коли дитина б'ється?

Це коментується як вияв агресії. А від матері такої дитини можна почути: "За що він мене б'є"? Але, на нашу думку, це не є агресивним проявом. Зазвичай, аутична дитина, яка б'є, не виявляє злості і характерної для дитини у стані агресії напруги. Такі дії спостерігаються тоді, коли дитині погано, і цим вона вимагає певних змін. З іншого боку, вона не вміє спілкуватися інакше і не розуміє, що робить боляче (при цьому, власний поріг чутливості у артистів, зазвичай, завищений, і тому вони самі не настільки чутливі до болю, як інші люди).

Що робити матері? Коли дитина підходить, треба завжди бути у стані мобілізації. Дорослий можете начебто на крок випереджати дитину: передбачати її удар і перехоплювати його, притримувати, підхоплювати її руку і далі обігравати цю ситуацію. Наприклад: зловивши руку, якою дитина замахнулася для удару, обійняти себе нею (зробити вигляд, що це вона хотіла обійняти дорослого) притиснути до себе і сказати щось добре: «Я тебе люблю, який ти у мене хороший (хороша), який ласкавий (ласкава)...»

Або, обкрутити дитину її ж рукою, ніби зв'язати, а потім розкрутити, залишаючись при цьому у веселому настрої, щось приспівувати, розповідати вірші. Або, зловивши її руку, сказати: бити не можна, а ось гладити можна! І погладити її рукою, похвалити її за це.

На ***істеричні прояви*** взагалі не слід звертати увагу. Краще сказати, що вам не подобається, коли вона так робить. І коли вона захоче бути з вами, хай приходить в іншу кімнату, де ви на неї чекатимете, і піти.

Коли дитина все кидає і руйнує. Як і у випадку з руховими стереотипіями, тут варто словесно озвучувати прояви дитини і випереджати її рухи. Коли дитина, яка черговий раз узяла кубика і підняла руку, щоб його кинути, треба голосно та емоційно виразно сказати: "Кидай кубик, давай, кидай". Зазвичай, дитина, яка робила це автоматично і не змінювала свої рухи, коли їй забороняли, зупиняється, перестає це робити, розтискає пальці і випускає кубик.

Якщо дитина занурена в ігри-маніпуляції з предметами, треба прагнути надати їм сенс: викладання ланцюгів з кубиків – "будуємо потяг", розкидання шматочків паперу – "влаштуємо салют", трясіння руками – "махання крильцями, як пташки" тощо.

Корисні ресурси

Відомі заклади, які опікуються дітьми з аутизмом в Україні

м. Київ

Спеціальна загальноосвітня школа індивідуального навчання „Надія"

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Громадська асоціація підтримки осіб з аутизмом “СОНЯЧНЕ КОЛО”
Благодійна організація “ШКОЛА-СХОДИНКИ”,
Громадська організація “Школа-Життя”
Центр соціально-психологічної реабілітації для дітей і молоді з функціональними обмеженнями “Подолання”
Реабілітаційний центр “Родина” для дітей та молоді, які мають функціональні обмеження

м. Львів

Благодійний фонд «Відкрите Серце».
Благодійний фонд «Контакт»

Інтернет-ресурси

Англомовні	***Російськомовні***
http://autism.about.com/ http://www.autism.org **www.FAQautism.com**	www.autismwebsite.ru/ www.autismhelp.ru/ **www.autism.ru/**

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 9.
ГІПЕРАКТИВНА ДИТИНА

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Хто такі гіперактивні діти?

«Який же ти хороший, коли спиш!»
(думки однієї мами)

Якщо ви приходите в гості зі своєю дитиною, і вона одразу починає поводитися так само, як і вдома, то це може бути приводом для того, щоб вважати її незакомплексованою і товариською. А може бути сигналом тривоги, оскільки відсутність природного для малюка періоду адаптації до незнайомого середовища найчастіше є першим дзвінком гіперактивності.

Жива, рухлива, активна дитина – що в цьому поганого? Більше того, вона й розумна не за роками, принаймні комп'ютер опанувала значно швидко, і краще, ніж бабуся знає, як надати руху складній іграшці, з пультами телевізора – взагалі не буває проблем. Лікарі на затримку розвитку не вказують. Проте, вас постійно виводить із себе її невгамовність, біганина, нетерплячість, незрозумілі відповіді.

Не треба будь-яку збуджену дитину зараховувати до категорії гіперактивних. Якщо ваша дитина сповнена енергії, якщо вона вирує, від чого часом стає впертою і неслухняною, – це не свідчить про те, що вона гіперактивна. Якщо ви заговорилися зі своєю подругою, а дитина починає злитися, не може встояти на місці, всидіти за столом, – це нормально. Стомлюють дітей і тривалі переїзди.

У будь-якої дитини час від часу трапляються спалахи гніву. А скільки дітей починають «розгулюватися» у ліжку, коли настає час спати, або граються в магазині! Те, що дитина стає «як заведена,» даючи вихід нудьзі, зовсім не вважається ознакою гіперактивності. Це може бути тимчасовим явищем. Або ж просто так склалася ситуація.

Отут і криється головна відмінність жвавої, активної дитини від гіперактивної.

Гіперактивна дитина, незалежно від ситуації, у будь-яких умовах – вдома, у гостях, у кабінеті лікаря, на вулиці – проводитиметься однаково: бігати, безцільно рухатися, не затримуючись надовго на будь-якому, найцікавішому предметі. І на неї не подіють ні нескінченні прохання, ні погрози, ні «підкуп». Вона просто не може зупинитися. У неї не працює механізм самоконтролю, на відміну від її однолітків, навіть самих розпещених і жвавих. Цих дітей можна вмовити, покарати, зрештою. Гіперактивних – марно.

Корисна інформація:
Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю виявляється у підвищеній руховій активності, збудливості, труднощах концентрації та утриманні уваги, імпульсивності поведінки, проблемах у взаємостосунках з оточуючими.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Гіперактивність – це яскраво виражена перевага збудження над гальмуванням.

Чому проявляється гіперактивність?

У малят, особливо на першому році життя, процеси збудження у нервовій системі переважають над процесами гальмування. Це природне явище. Адже з віком у нервовій системі формується фізіологічна рівновага цих процесів і поведінка дитини, таким чином, набуває позитивні соціальні властивості.

Але іноді цього не відбувається. І тоді в дитини розвивається те, що називається гіперактивністю. Активність гіперактивних дітей надмірна й неорганізована. У них відсутня посидючість і заповзятість у діяльності, що потребує розумової зосередженості. Вони змінюють одну справу на іншу, не доводячи розпочату до кінця.

І, як наслідок, – недостатність пізнавальних функцій, труднощі у навчанні, можлива затримка мовленнєвого розвитку й дисгармонійність моторного. Часто такі діти не користуються прихильністю однолітків, внаслідок чого можуть виявитися ізольованими. Все це, зрештою, може призвести до низької самооцінки та проблемної поведінки.

Чому ж є діти, які щасливо проходять період домінування збудження над гальмуванням без серйозних відхилень від норми, а саме вам так не пощастило?

Ця проблема вже давно пильно вивчається дитячими невропатологами, психіатрами та іншими фахівцями. ***Причиною гіперактивної поведінки можуть бути такі фактори:***

1. ***Спадковість.***

Часто у гіперактивних дітей хтось із батьків був гіперактивним, тому однією з причин вважають спадковість. Але поки не виявлений якийсь особливий ген гіперактивності. Гіперактивність більше властива хлопчикам (співвіднесеність у популяції – п'ять хлопчиків /одна дівчинка). Більша частина гіперактивних дітей – світловолосі та блакитноокі.

2. ***Здоров'я матері.***

Гіперактивні діти часто народжуються у мам, які страждають на алергійні захворювання (сінна лихоманка, астма, екзема, мігрень).

3. ***Вагітність і пологи.***

Проблеми, пов'язані з вагітністю (стреси, алергія), ускладнені пологи також можуть призвести до гіперактивності у дитини.

4. ***Навколишнє середовище.***

Наявність свинцю й нітратів у водопровідній воді, вихлопні гази, пестициди й інші хімікати у навколишньому середовищі можуть призвести до гіперактивності.

5. ***Дефіцит жирних кислот в організмі.***

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Дослідження свідчать, що багато гіперактивних дітей страждають від недостачі основних жирних кислот в організмі. Симптомами цього дефіциту є постійне почуття спраги, сухість шкіри, сухе волосся, часте сечовипускання, випадки алергійних захворювань в родині (астма й екзема).

6. ***Дефіцит поживних елементів.***

У багатьох гіперактивних дітей в організмі не вистачає цинку, магнію, вітаміну В12.

7. ***Харчування.***

Всілякі добавки, харчові барвники, консерванти, нітрати, шоколад, цукор, молочні продукти, білий хліб, помідори, апельсини, яйця й інші продукти, при вживанні їх у великій кількості, вважаються можливою причиною гіперактивності.

8. ***Неправильне виховання, вседозволеність і непослідовність***.

Причиною формування гіперактивності може стати і сім'я дитини. Коли батьки виховують дитину у вседозволеності, приділяють мало уваги виховним заходам, говорять протилежні речі в присутності дитини (один з батьків карає, а другий пестить), то, цілком можливо, що тендітна дитяча психіка дасть на це відповідь у вигляді гіперактивності.

І хоча на сьогодні існує багато версій щодо виникнення гіперактивності, фахівці вказують на те, що точні причини все ж таки не виявлені.

Слід виокремити одну характерну рису гіперактивних дітей. Досить часто в них на першому році життя інтенсивно відбувається фізичний і розумовий розвиток. Такі діти раніше своїх однолітків починають ходити, говорити. Часом складається враження, що це дуже здібна, навіть обдарована дитина, від якої можна багато очікувати в майбутньому. Однак, уже в дошкільному віці, й особливо в перші роки навчання у школі, батьки виявляють, що за розумовим розвитком їхня дитина не виділяється із середовища однолітків і, навіть, може відставати.

Нерідко ці діти зазнають труднощів у навчанні, а з деяких предметів (у молодших школярів найчастіше з письма й читання) успішність буває досить посередньою або навіть незадовільною. Водночас, у таких дітей може бути виражена здатність до певного виду діяльності – до музики, математики, техніки, гри в шахи. Це варто використовувати, надавши дитині можливість займатися улюбленою справою.

Не треба намагатися обривати, придушувати підвищену рухову активність. Тактика має бути іншою – дати їй доцільний вихід, спрямувати в потрібне русло. У режимі дня варто передбачити ранкову зарядку, рухливі ігри на повітрі, тривалі (до невеликої утоми) прогулянки. Тим, хто погано спить, бажано їх влаштовувати перед сном. Якщо дитина шкільного віку хоче відвідувати спортивну секцію, не треба їй в цьому перешкоджати. Тим більше немає ніяких підстав звільняти її від уроків фізкультури.

Що робити з гіперактивною дитиною?

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Оскільки розпізнавання гіперактивної поведінки не викликає великих труднощів, то першими діагностами порушень мають стати батьки дитини.

Тест на гіперактивність, який можуть провести батьки. Схоже на дитячу гру «Знайди 5 відмінностей».

Активна дитина:

- Більшу частину дня «не сидить на місці», віддає перевагу рухливим іграм над пасивними (пазли, конструктори), якщо її зацікавити – може й книжку з мамою почитати, і той же пазл зібрати.
- Швидко й багато говорить, ставить безліч запитань.
- Для неї порушення сну й травлення (кишкові розлади) – скоріше виключення.
- Вона активна не скрізь. Наприклад, неспокійна і непосидюча вдома, але спокійна – у садку, у гостях, у малознайомих людей.
- Вона неагресивна. Тобто випадково або в запалі конфлікту може й «дати здачі колезі по пісочниці», але сама рідко провокує скандал.

Гіперактивна дитина:

- Вона перебуває у постійному русі й просто не може себе контролювати, тобто, навіть, якщо вона стомиться, то продовжує рухатися, а знесилившись остаточно, плаче та кричить.
- Швидко й багато говорить, ковтає слова, перебиває, не дослуховує. Ставить мільйон запитань, але рідко вислуховує відповіді на них.
- Її неможливо вкласти спати, а якщо вона спить, то неспокійно. У неї часто бувають кишкові розлади, не рідкість усілякі алергії.
- Дитина – некерована, абсолютно не реагує на заборони й обмеження. І в будь-яких умовах (дім, магазин, дитсадок, дитячий майданчик) поводиться однаково активно.
- Часто провокує конфлікти. Не контролює свою агресію – б'ється, кусається, штовхається, причому пускає в хід підручні засоби: палиці, камені.

До яких фахівців варто звертатися?

По-перше, варто виключити соматичні (не пов'язані з нервовою системою) захворювання. Ваш помічник у цьому – дільничний педіатр або сімейний лікар.

По-друге, на першому році життя, навіть якщо у вас немає скарг на поведінку дитини, її сон і безпідставну готовність до дратівливості, обов'язковий огляд невропатолога в так звані критичні періоди розвитку – 1, 3, 6, 9 місяців життя й 1 рік.

Чому ці моменти в житті дитини є критичними? Оскільки саме в цей час набуваються нові навички в психоемоційній і руховій сферах. Затримка в

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

набутті тих або інших корисних навичок може надалі стати основою або бути симптомом недостатності пізнавальних функцій, труднощів у навчанні, соціальної непристосованості.

Якщо є тривожні симптоми, то невропатолог уточнить, з якими фахівцями варто проконсультуватися. Це можуть бути психотерапевт, психолог і логопед, які дадуть рекомендації з навчання й раціонального поводження з дитиною. У таких дітей також може знадобитися перевірка слуху.

Важливо!

Якщо ви помітили у своєї дитини ознаки гіперактивної поведінки, підвищену збудливість, не слід самостійно займатися медикаментозним лікуванням!

Для кожного класу препаратів існують свої показання й схеми призначення. Зорієнтуватися в цьому може тільки лікар.

Своєю поведінкою гіперактивні діти схожі, але, як ви зрозуміли, причини цього стану різні. А відтак, і єдиних ліків від гіперактивності не існує. Гіперактивна поведінка може бути супутньою ознакою якихось захворювань, а може бути основним проявом патології нервової системи.

Для того, щоб призначити лікарську терапію при гіперактивності, невропатолог оцінює цілий комплекс симптомів: наскільки дитина розвинена для свого віку, комунікабельна, здатна до зосередження тощо.

Далі необхідна електроенцефалограма (ЕЕГ), щоб зрозуміти, наскільки сформований ритм кори головного мозку, чи він зрілий.

Наступний етап – нейропсихологічне дослідження для визначення того, які сфери інтелекту дитини страждають найбільшою мірою.

Якщо гіперактивна поведінка є наслідком послаблення гальмівних процесів, підкріплених впливом соціального середовища, то залежно від результатів обстеження призначаються препарати, що підвищують коркову активність, або препарати, що пригнічують підкіркову активність (яка провокує у поведінці дитини перевагу емоційного компоненту). Це підсилює «розсудливий» вплив кори.

Говорячи про перспективи лікування, слід зазначити, що якщо поведінкові зміни супроводжуються затримкою пізнавальних і мовленнєвих функцій, то ситуація досить серйозна. Чим раніше звернутися до фахівця, тим раніше можна буде зрозуміти, що лежить в основі гіперактивної поведінки, і тим швидше, за відповідного лікування, настане покращення.

Найчастіше для таких дітей принципова не лікарська терапія, а зміна мікроклімату в сім'ї (в плані виховних заходів і моральної обстановки). Крім того, таким дітям дуже корисні водні процедури (зранку – душ, увечері – холодні ванни для ніг), прогулянка перед сном, час перегляду телепрограм зведений до мінімуму, регламентований режим дня, дружній контакт із батьками.

Гіперактивний малюк

Ознаки синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю можна виявити у дітей самого раннього віку.

Буквально з перших днів життя дитини може бути підвищений м'язовий тонус. Такі малята щосили намагаються звільнитися від пелюшок і важко вгамовуються, якщо їх туго сповивати або одягти тісний одяг. Вони можуть з раннього дитинства страждати на часті неодноразові немотивовані блювоти.

Гіперактивні діти протягом усього першого року життя погано й мало сплять, особливо вночі. Важко засинають, легко збуджуються, голосно плачуть. Вони надзвичайно чутливі до всіх зовнішніх подразників: світла, шуму, холоду та ін.

Дослідження предметів у гіперактивного малюка має інтенсивний, але зовсім неспрямований характер. Тобто малюк відкидає іграшку ще до того, як досліджуватиме її властивості, одразу ж хапає іншу (або кілька) тільки для того, щоб через кілька секунд відкинути і їх. Увагу такого малюка дуже легко привернути, але втримати зовсім неможливо.

Зазвичай, моторні навички у гіперактивних дітей розвиваються у відповідності до вікових показників, часто навіть з випередженням. Діти починають раніше за інших тримати голову, перевертатися на живіт, сидіти, вставати на ноги, ходити та ін. В манежі таку дитину не втримати. Саме ці діти просовують голову між бильцями ліжка, застрягають у манежній сітці, заплутуються у простирадлах і швидко, і вправно навчаються знімати все, що на них одягли турботливі батьки.

Приклад гіперактивної поведінки малюка.

Симпатичний білоголовий малюк Федір до 2,5 років мав вагомий перелік „пригод":

-в 6 місяців його залишили у колясці під вікнами будинку. Хлопчик прокинувся і вивалився через бильце коляски на тротуар. Поки до нього добігла мати, він встиг перевернутися і заповзти у найближчу калюжу.

-В 9 місяців він якимось чином виламав прут з ліжечка і травмував себе.

-В 1 рік перевернув на себе каструлю з гарячою стравою, яка стояла на плиті.

-В 1,8 років грався з дверцятами тумби, на якій стояв телевізор. Величезний телевізор впав і розбився вщент.

Загальні рекомендації фахівців, окрім медикаментозного лікування (звичайно, якщо воно необхідне), спрямовуються на:

1. Встановлення тісного емоційного зв'язку мами з дитиною.
2. Годування дитини на її вимогу та ін.
3. Покращення мікроклімату в сім'ї.
4. Налагодження режимних моментів.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

5. Обов'язкові прогулянки на свіжому повітрі та інші.

Гіперактивна дитина дошкільного віку

Найбільш помітна гіперактивність і проблеми з увагою стають у моменти, коли дитина приходить в дитячий садок. Чому? Тому, що саме там маля вперше стикається з реальним життям і потрапляє в організовану ситуацію, у колектив, що живе за правилами, розпорядком, і від кожного члена такого колективу вже потрібна достатня міра самоконтролю. Там треба вміти займатися однією справою, вміти сидіти тихо, вміти слухати вихователя, вміти відповідати йому й багато чого іншого, чого наша дитина не просто не вміє, вона не може цього вміти. Вона не повинна в цьому.

Проблеми починаються і з кожним роком в стають дедалі гострішими. Вихователі скаржаться на збудливість дитини, що не припиняється. Втомлені батьки зауважують, що вона швидше зношує одяг і взуття («на ній все горить»), втручається в усі справи, свистить, говорить без угаву, зачіпає братів і друзів, імпульсивно торкається рукою кожного, хто проходить поруч. І, проте, навіть лікарі не завжди можуть одразу відповісти, чи дійсно рухова активність цієї непосидючої дитини вища, ніж у звичайних дітей, або вона просто має інший характер.

Однак, помічено, що три чверті таких дітей відрізняються незграбністю (диспраксією). Вони постійно щось перевертають або перекидають і дуже повільно виконують роботу, яка потребує спритності й працездатності. Багато хто із труднощами навчається їздити на велосипеді й зовсім погано грає у рухливі ігри з м'ячем. Тіло дитини ніби не «вписується» у простір, зачіпаючи предмети, натикаючись на простінки, дверні прорізи. Незважаючи на те, що нерідко у таких дітей надмірна міміка, швидке мовлення, рухливі очі, вони часто виявляються наче поза ситуацією: застигають, «вимикаються», «випадають» з діяльності та з усієї ситуації, тобто «ідуть» з неї, а потім, через деякий час, знову в неї «повертаються».

Прояв синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю визначається трьома основними критеріями (симптомокомплексами). Це неуважність, гіперактивність та імпульсивність.

Поняття ***«неуважність»*** у цьому випадку складається з наступних ознак:

- Звичайно дитина не здатна утримувати (зосереджувати) увагу на деталях, через що припускається помилок під час виконання будь-яких завдань (у дитячому садку, школі).
- Дитина не в змозі вслуховуватися у звернення до неї, через що складається враження, що вона взагалі ігнорує слова й зауваження оточуючих.
- Дитина не вміє доводити розпочату роботу до кінця. Часто здається, що вона у такий спосіб висловлює свій протест, бо їй не

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

подобається ця робота. Але справа в тому, що дитина просто не в змозі засвоїти правила роботи, запропоновані їй інструкцією, і дотримуватися їх.

- ❖ Дитина зазнає величезних труднощів у процесі організації власної діяльності (не важливо – чи побудувати будинок з кубиків чи написати шкільний твір).
- ❖ Дитина уникає завдань, які передбачають тривалу розумову напругу.
- ❖ Дитина часто губить свої речі, предмети, необхідні у школі: у дитячому садку ніколи не може знайти свою шапку, у класі – ручку або щоденник, хоча перед цим мама все зібрала й склала в одному місці.
- ❖ Дитина легко відволікається на сторонні стимули.
- ❖ Дитина постійно все забуває.

Для того, щоб поставити дитині діагноз «неуважність», у неї мають бути наявними як мінімум 6 із перерахованих ознак, які зберігаються щонайменше 6 місяців і виражені постійно, що не дає змогу дитині адаптуватися у нормальному віковому середовищі.

Поняття ***«гіперактивність»*** охоплює наступні ознаки:

- Дитина метушлива, ніколи не сидить спокійно. Часто можна бачити, як вона безпідставно рухає руками, стопами, постійно обертається.
- Дитина не в змозі довго всидіти на місці, підхоплюється без дозволу, ходить класною кімнатою та ін.
- Рухова активність дитини, зазвичай, не має певної мети. Вона просто так бігає, намагається кудись залізти, хоча часом це буває небезпечно.
- Дитина не може гратися в «тихі» ігри, відпочивати, сидіти тихо й спокійно, займатися чимось конкретним.
- Дитина завжди націлена на рух.
- Часто буває балакучою.

Поняття ***«імпульсивність»*** охоплює наступні ознаки:

- ▪ Дитина часто відповідає на запитання, не замислюючись, не дослухавши їх до кінця, часом просто викрикує відповіді.
- ▪ Дитина з нетерпінням чекає своєї черги, незалежно від ситуації й середовища.
- ▪ Дитина, зазвичай, заважає іншим, втручається в розмови, ігри, чіпляється до оточуючих.

Говорити про гіперактивність та імпульсивність можна тільки в тому випадку, якщо з перерахованих вище ознак присутні як мінімум 6 і тривають вони не менше 6 місяців.

Серед однолітків неспокійні діти є джерелом постійних конфліктів і швидко стають знедоленими, бо вони не вміють поступатися, ладити один з

одним, встановлювати й підтримувати дружні стосунки, а в стані збудження можуть зламати предмет, що потрапить під руки, або кинути його. Їм хочеться все подивитися, всього торкнутися, навіть поламати, щоб зазирнути всередину.

Випадок з лікарської практики.

«…Наш маленький пацієнт – трирічний Сашко. Хлопчик неспокійний з перших днів життя. До року він настільки погано спав, що мама, тато й бабуся по черзі гойдали, заспокоювали його, давали іграшки, носили на руках. Потім сон поступово налагодився, але з'явилися нові прикрощі. Хлопчик став надзвичайно рухливий. Гуляти з ним – морока. Він не може, як його однолітки, хоч трішки спокійно погратися в пісочниці або зі своєю машиною: через хвилину кидає розпочату справу й кудись біжить. Кликати його можна скільки завгодно, він не слухається. Кмітливий, начебто не злий, але впертий...

От до такого «чоловічка» я пішов з візитом. До приходу стороннього він поставився із деяким переляком, усе відходив подалі й напружено дивився. Лише переконавшись, що на нього не звертають уваги, став поводитися вільніше. Поступово вдалося вступити з ним у розмову. Виявилося, що хлопчик читає по складах, букви знає з двох років, хоча батьки намагаються, щоб книги менше потрапляли в його поле зору. Робить прості арифметичні дії в межах п'яти. Незважаючи, на неприборканість поведінки, чітко знає, чого робити не можна. Однак іграшки розкидані повсюди.

За допомогою різних відволікаючих способів вдалося оглянути дитину. Чітких ознак органічного ураження нервової системи я не виявив, але підвищена збудливість – безсумнівна. Я порадив, насамперед, запастися терпінням, у спілкуванні із Сашком завжди зберігати спокійний тон і стежити за дотриманням режиму дня.

Побоюватися раннього розвитку здібностей дитини не потрібно: можна давати йому дитячі книжки, відповідні за змістом його віку і, якщо йому цього хочеться, іноді читати з ним. Треба придумувати для нього й деякі інші спокійні заняття – з фарбами, пластиліном, найпростішим конструюванням, урізноманітнюючи їх і чергуючи з рухливими іграми. Важливо бувати з ним на свіжому повітрі, влаштовуючи тривалі прогулянки, такі, щоб Сашко навіть стомлювався.

У той час як я виписував рецепти, у сусідній кімнаті зазвучала музика. Хлопчик раптово застиг на місці, прислухаючись, потім побіг туди.

Тепер батьки згадали ще одну особливість дитини – вона буквально заслуховується спокійною, мелодійною музикою, подовгу тихо стоїть біля приймача й засмучується, коли його вимикають. Сашко часто просить поставити свої улюблені диски, які запам'ятовує за зовнішнім виглядом. Він готовий їх слухати постійно, але батьки відмовляють йому в цьому – така пристрасть до музики лякає їх.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Я зазирнув до Сашка, він стояв біля радіоприймача, злегка змахуючи руками, немов диригуючи, і треба було бачити, з якою зосередженістю він це робив!

Реакція Сашка на музику змусила мене трохи змінити свої рекомендації. Від медикаментозного лікування я вирішив відмовитися. Порадив 2-3 рази в день давати Сашкові можливість хвилин по 15-20 слухати свої улюблені диски. І навіть повести до знайомих, у яких є фортепіано, і дати можливість самому торкнутись до клавіш.

Повторний огляд виявив, що я не помилився: хоча Сашко не став ідеальною дитиною, але його поведінка помітно покращилася…».

Описано досить типовий випадок ранньої гіперактивності. Для неї характерна надмірна рухливість, що поєднується з непосидючістю, відволіканнями, порушеннями концентрації уваги. Такі діти іноді бувають негативістами, часом агресивними.

Що потрібно робити, аби маля позбулося «надлишків» активності?

Створити йому певні умови життя. Це спокійний психологічний мікроклімат в сім'ї, чіткий режим дня (з обов'язковими прогулянками на свіжому повітрі). Потрібно й батькам налаштуватися на особистісні зміни. Якщо ви самі дуже емоційні та неврівноважені, постійно скрізь запізнюєтеся, квапитесь, то настав час починати працювати над собою. Ми більше не мчимо щодуху в садок, постійно кваплячи дитину, намагаємося якнайменше нервувати й рідше змінювати плани. Скажіть собі: «У нас має бути чіткий розпорядок дня» і намагайтеся самі стати організованішими.

А також ***скористайтеся такими порадами:***

- Дитина не винна, що вона така жвава, тому немає потреби її лаяти, карати, влаштовувати принизливі мовчазні бойкоти. Цим ви доможетеся тільки одного – зниження самооцінки в неї, виникнення почуття провини, що вона «неправильна» і не може догодити мамі з татом.
- Навчити дитину керувати собою – ваше першочергове завдання. Контролювати свої емоції їй допоможуть «агресивні» ігри. Негативні емоції є в кожного, у тому числі й у вашої дитини, тільки скажіть їй про табу: «Хочеш бити – бий, але не по живих істотах (людях, тваринах)». Можна бити палицею по землі, кидатися камінням там, де немає людей, копирсати щось ногами. Їй просто необхідно вихлюпувати енергію назовні, навчіть її це робити.
- У вихованні необхідно уникати двох крайнощів: прояву надмірної м'якості й висунення завищених вимог до дитини. Не можна припускатися вседозволеності: дітям мають бути чітко роз'яснені правила поведінки в різних ситуаціях. Однак, кількість заборон і обмежень варто звести до розумного мінімуму.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- Дитину потрібно хвалити в кожному випадку, коли їй вдалося довести розпочату справу до кінця. На прикладі простих справ потрібно навчити правильно розподіляти власні сили.
- Необхідно оберігати дітей від перевтоми, пов'язаної з надлишком вражень (телевізор, комп'ютер), уникати місць із підвищеним скупченням людей (великих магазинів, ринків та ін).
- У деяких випадках зайва активність і збудливість можуть бути результатом занадто завищених вимог до дитини, яким вона за своїми природними можливостями не може відповідати, а також надмірного стомлення. У цьому випадку батькам варто бути менш вимогливими, намагатися знизити навантаження.
- «Рух – це життя». Брак фізичної активності може стати причиною підвищеної збудливості. Не можна стримувати природну потребу дитини погратися в галасливі ігри, побігати, пострибати.
- Іноді порушення поведінки можуть виявитися в якості реакції дитини на психічну травму, наприклад, на кризову ситуацію в сім'ї, розлучення батьків, погане ставлення до неї, призначення її в невідповідний клас школи, конфлікт із учителем або батьками.
- Обмірковуючи раціон дитини, віддавайте перевагу правильному харчуванню, у якому буде достатньо вітамінів і мікроелементів. Гіперактивній дитині більше, ніж іншим дітям необхідно дотримуватися золотої середини в харчуванні: якнайменше смаженого, гострого, солоного, копченого, побільше вареного, тушкованого, свіжих овочів і фруктів. Ще одне правило: якщо дитина не хоче їсти – не примушуйте її!
- Підготуйте своєму непосиді «поле для маневрів»: активні види спорту для нього – просто панацея.
- Привчайте дитину до пасивних ігор: читання, малювання, ліплення. Навіть якщо вашій дитині важко всидіти на місці, вона часто відволікається, спонукайте її («Тобі це цікаво, давай подивимося...»), але після задоволення інтересу намагайтеся повернутися з нею до попереднього заняття й довести його до кінця.
- Навчіть дитину розслаблятися. Можливо, ваш із ним «рецепт» знаходження внутрішньої гармонії – це йога. Для когось більше підійдуть інші методи релаксації. Психолог підкаже вам, що це може бути: артотерапія, казкотерапія або, може, медитація.
- І не забувайте говорити дитині, як сильно ви її любите.

При спілкуванні з гіперактивними дітьми треба враховувати, що всі їхні почуття досить поверхневі, позбавлені глибини. Якщо гіперактивна дитина не корегує своєї поведінки через нездужання матері, втоми батька або неприємностей товариша, то вона зовсім не байдужий егоїст, як може здатися. Ймовірніше, вона просто не помітила усього перерахованого вище. Пізнання, оцінка почуттів і стану інших людей – складна аналітична робота,

що потребує великої напруги й концентрації уваги на об'єкті (іншій людині). А от з концентрацією в гіперактивної дитини великі проблеми! Тому не варто чекати від неї чудес порозуміння – краще просто сказати їй про те, що саме ви (або хтось із оточуючих) зараз відчуваєте. Гіперактивна дитина легко прийме це як факт і, можливо, постарається якось врахувати.

Стосунки з однолітками у гіперактивних дітей можуть складатися по-різному, залежно від ступеня прояву синдрому. Майже завжди такі діти дуже товариські, легко знайомляться як з дітьми, так і з дорослими. У гіперактивної дитини дошкільного віку майже завжди безліч приятелів (сама вона часто називає їх друзями).

Однак, незважаючи на товариськість, гіперактивній дитині рідко вдається побудувати тривалі й глибокі дружні стосунки. Дружба потребує постійного «обліку» почуттів, думок і настроїв іншої людини. А от це нашій дитині дається із труднощами. І коли дитина підростає, іноді починаються скарги: «А чому вони зі мною не граються?!»

Гіперактивна дитина любить шумні, рухливі ігри. Побігати й погаласувати люблять всі здорові маленькі діти. Але, підростаючи, вони усе більше часу приділяють тихим, складним, рольовим іграм або іграм «із правилами». Гіперактивна дитина не любить (а іноді, у важких випадках, просто не може) гратися в такі ігри. І знову залишається одна або знаходить собі компанію таких же паливод.

Для батьків, інших родичів і нянь, які доглядають за гіперактивною дитиною, буде корисним дотримання таких порад:

1. Не потурайте злості, плачу, капризам, спробуйте відволікати увагу дитини, виявивши при цьому теплоту й добро.
2. Привчайте дитину з першого ж разу слухатися сказаного слова у спокійній інтонації; з раннього дитинства це виховується спільною з нею участю у прибиранні іграшок, у засвоєнні нових пізнавальних, конструктивних ігор та ін.
3. Обов'язково виконуйте свої обіцянки (приємні й неприємні), щоб ваші слова були пов'язані з аналогічними відчуттями. Цим ви закріпите місце слова, тобто будете розвивати у дитини другу сигнальну систему, на якій будується весь подальший процес навчання.
4. Не сваріться при дитині з приводу її вчинків, робіть це в її відсутності. При розмові з малям правильно вимовляйте слова, не «сюсюкаючи» і не перекручуючи їх. Не повторюйте за ним неправильно вимовлених слів, бо це призводить до неправильного розвитку мовних функцій.
5. Неорганізована й нерегулярна надмірна активність, дефіцит концентрації уваги й зосередженості на якійсь справі знижує комунікабельність таких дітей (уміння спілкуватися з однолітками), через що вони часто виявляються в ізоляції. Допоможіть їм в

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

організації спілкування з іншими малятами (в себе вдома, у дворі), привчайте їх до ігор та самі беріть в них участь.

6. Сварити й карати порушника порядку марно: він би й радий поводитися по-іншому, але його руки, ноги, все тіло рухаються немов би самі по собі, не залишаючи хазяїнові часу подумати про наслідки. Незважаючи на безперервний рух, він не дуже спритний, особливо там, де потрібні дрібні точні дії: зашнурувати черевики, помити чашку або застебнути ґудзика. Це для нього серйозне випробування, а написати рядок рівних «паличок» або однакових «гачків» – взагалі непосильне завдання.

Гіперактивний школяр

Гіперактивні діти звичайно погано пристосовуються до нової обстановки, нового колективу. Невротичні реакції можуть розвинутися й при вступі до школи, особливо в тих випадках, коли одразу немає контакту з педагогом. Недостатня концентрація уваги, непосидючість, часто створюють таким дітям репутацію порушників дисципліни. Постійні докори й зауваження педагога не досягають мети, викликаючи своєрідну захисну реакцію: дитина ніби вживається в амплуа «негативного персонажа». Це виражається в навмисній пустотливості, брутальності, агресивності.

Надмірно рухливого учня радимо посадити на одну з перших парт, частіше викликати для відповіді й взагалі давати можливість «розрядитися». Наприклад, можна попросити його щось принести або подати вчителеві, допомогти йому зібрати щоденники, зошити, витерти дошку тощо. Це буде непомітно для однокласників і допоможе школяреві висидіти урок, не порушуючи дисципліни. Уважний педагог знайде безліч таких прийомів.

Оскільки найбільші труднощі гіперактивні діти відчувають у школі, то, крім домашньої, є шкільні програми психологічної корекції. Вони допомагають дитині влитися в колектив, більш успішно вчитися, а також дають можливість учителям нормалізувати стосунки з «важким» учнем.

Насамперед, учитель повинен мати всю інформацію про природу й причини гіперактивності у дитини, розуміти, як поводяться діти при такому порушенні, знати, що вони часто відволікаються, погано піддаються загальній організації тощо, а відтак – потребують особливого, індивідуального підходу. Така дитина має постійно перебувати під контролем учителя, тобто сидіти в центрі класу, напроти дошки. І у випадках будь-яких труднощів мати змогу одразу звернутися по допомогу до вчителя.

Заняття для неї повинні будуватися за чітко спланованим розпорядком. При цьому гіперактивному учневі рекомендується користуватися щоденником або календарем. Завдання, запропоновані на уроках, учителеві варто писати на дошці. На певний відрізок часу дається лише одне завдання, а якщо має бути виконане велике завдання, то воно розбивається на частини, і вчитель періодично контролює хід роботи над кожною із частин, вносить корективи.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Гіперактивна дитина фізично не може тривалий час уважно слухати вчителя, спокійно сидіти й стримувати свої імпульси. Спочатку бажано забезпечити тренування тільки однієї функції. Наприклад, якщо ви хочете, щоб вона була уважною, виконуючи яке-небудь завдання, спробуйте не зауважувати, що вона крутиться і підхоплюється з місця. Одержавши зауваження, дитина якийсь час буде поводитися «добре», але вже не зможе зосередитися на завданні. Іншим разом, у такій ситуації, можна тренувати навичку посидючості й заохочувати школяра тільки за спокійну поведінку, не вимагаючи від нього в той момент активної уваги.

Якщо у дитини висока потреба в руховій активності, немає рації пригнічувати її. Краще дати можливість вихлюпнути енергію, дозволити побігати, пограти у дворі або спортивному залі. Або інше: у процесі навчання, особливо спочатку, гіперактивній дитині дуже важко одночасно виконувати завдання й стежити за акуратністю. Тому, на початку роботи педагог може знизити вимогливість до акуратності. Це дасть змогу сформувати у дитини відчуття успіху (а як наслідок – підвищити навчальну мотивацію). Дітям необхідно одержувати задоволення від виконання завдання, у них має підвищуватися самооцінка.

Шкільні програми, за якими навчаються наші діти, ускладнюються з кожним роком. Зростає навантаження на дітей, збільшується інтенсивність занять. Часом за 45 хвилин уроку учням доводиться змінити вид діяльності 8-10 разів. Для дітей без відхилень це має позитивний вплив, оскільки монотонна, одноманітна робота набридає. Але гіперактивним дітям складніше переключатися з одного виду діяльності на інший, навіть якщо цього вимагає вчитель. Тому дорослому необхідно домовлятися з дитиною заздалегідь, підготовляючи її до зміни видів занять. Учитель у школі за кілька хвилин до закінчення часу виконання завдання може попередити: «Залишилося три хвилини».

Взагалі індивідуальний підхід, що так необхідний цим дітям, – справа складна й вимагає від педагогів значних зусиль, гнучкості, терпіння. Трапляється, перепробують учителі, здавалося б, сто варіантів, а дитина як і раніше залишається «важкою». Виходить, треба шукати сто перший.

От один із прикладів.

Гіперактивний хлопчик замучив учителів. Зібралися вони на педраді й стали думати, що робити. І тут на допомогу прийшла вчителька музики. Вона відзначила, що в хлопчика абсолютний слух і дуже рідкісний для такого віку голос. Вона запросила його в шкільний хор, а батькам порадила віддати його до музичної школи. Дитина із задоволенням стала займатися музикою й нарешті відчула, що в неї щось виходить добре. Батьки, які звикли, що сина, де б він не з'явився, тільки лають, теж підбадьорилися. Виявляється, є чим пишатися і є за що хвалити. Гіперактивні діти набагато чутливіші до похвали, ніж інші. Хлопчик «розкрився», знайшов своє «я», і, нехай не одразу, але й дорослі, і однолітки стали зауважувати зміни, що відбуваються в

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

ньому. А педагоги разом із психологом продовжували спостерігати за дитиною і розробляти нову стратегію взаємодії з нею. Кількість зауважень знизилася й відповідно покращилася поведінка.

Цікаво знати!
Гіперактивні таланти.

Гіперактивні діти бувають дуже талановитими, часто в них відмічають високі розумові здібності. Вони неординарні в усьому. Якщо їм вдається зосередитись на чомусь, то вони досягають значних успіхів. Білл Гейтс, Ейнштейн – найяскравіші приклади гіперактивних дітей.

Дедалі більше гіперактивних дітей навчається в школах і гімназіях. Звичайно, непросто підібрати до них «ключик», зробити навчання для них приємним і захоплюючим. Набагато легше причепити клеймо «некерований» і по можливості перевести в інший клас або в іншу школу. Досить часто такі діти, незважаючи на здібності й винахідливість, уже до кінця 1 класу виявляються в числі невстигаючих. Багато вчителів намагаються допомогти їм, використовуючи нетрадиційні способи подачі матеріалу, проведення перевірочних робіт тощо. Як свідчить практика, допомога гіперактивним дітям може виявитися ефективною, і деякі з них можуть згодом стати «гордістю» школи. А сприяти цьому може ***систематична організація взаємодії з ними*** відповідно до виділених напрямів:

1**. *Підвищення навчальної мотивації.***

2. ***Застосування системи заохочень***; використання нетрадиційних форм роботи (наприклад, можливість вибору домашнього завдання), навчання учнями молодших школярів, підвищення самооцінки учнів (завдання «Я – зірка»).

2. ***Організація навчального процесу з урахуванням психофізіологічних особливостей учнів:***

- зміна видів діяльності залежно від ступеня стомлюваності дитини;
- реалізація рухової потреби дитини (виконання доручень учителя, що передбачають рухову активність: роздати зошити, витерти дошку);
- зниження вимог до акуратності на перших етапах навчання;
- виконання вправ на релаксацію й зняття м'язового напруження («Бійка», «Черепаха», масаж рук, пальчикові ігри);
- інструкції вчителя мають бути чіткими та небагатослівними;
- застосування мультисенсорних технік навчання;
- перевірка знань – на початку уроку;
- уникнення категоричних заборон.

3. ***Розвиток дефіцитарних функцій:***

- підвищення рівня уваги (використання вправ «Знайди помилку», «Перевір себе й сусіда»);

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- зниження імпульсивності (наприклад, виклик до дошки того, хто підняв руку останнім, завдання «Тиха відповідь»);
- зниження деструктивної рухової активності (навчання навичок самоконтролю: вправа «Завмри», «Хвилі» та ін.).

4. ***Навчання конструктивним формам взаємодії***, з педагогом і однолітками на уроці:

- відпрацьовування навичок вираження гніву у прийнятній формі;
- навчання конструктивним способам розв'язання конфліктів на уроці;
- навчання прийомів структурування навчального часу;
- відпрацьовування навичок самоконтролю;
- навчання технік самовдосконалення.

Як впоратися в класі з дітьми, які страждають на гіперактивність?
Рекомендації вчителям і батькам:

Одна з основних проблем, з якою стикаються вчителі, у класах де є діти із синдром гіперактивності і труднощами навчання, полягає в тому, що такі учні звичайно створюють центр перешкод. Вони бувають неуважні, відволікаються й відволікають інших дітей.

У цьому списку ви знайдете ***кілька рекомендацій учителям***, як впоратися з гіперактивними дітьми, щоб створити приємнішу атмосферу в класі.

1. Посадіть дитину на першу парту в центрі класу. Так увагу учня буде більше спрямовано на вчителя, дитина зможе краще бачити й чути його.
2. Використовуйте якнайбільше наочних засобів навчання. Візуальний метод корисний для всіх учнів, він допомагає краще сконцентрувати увагу всіх дітей: і з труднощами, і без них. Наочні засоби цікавіше лекції, і вчителеві теж буде легше подавати матеріал учням, які можуть краще зосередитись.
3. Завжди закривайте двері класу. Чим менше стороннього шуму чують гіперактивні діти, тим легше їм зосередити свою увагу на вчителеві.
4. Батьки, запропонуйте вчителеві письмову інформацію про синдром гіперактивності або про труднощі навчання, які має ваша дитина. Попросіть вчителя уважно її прочитати, а не переглянути. Поясніть йому, що ця інформація допоможе йому краще впоратися з дитиною і запобігти «пожежам», які йому щодня доведеться гасити в класі.
5. Не ставтеся до дитини як до іншої і незвичайної. Варто давати їй ті ж завдання, що й іншим учням: навчальні, практичні та суспільні. Створіть атмосферу «рівного серед рівних». Поясніть батькам, що треба звернути особливу увагу на виконання домашніх завдань.
6. Робота віч-на-віч із дитиною, наскільки це можливо, зрозуміло, допоможе обом сторонам: учителеві – зрозуміти проблеми дитини, учневі –

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

відчути, що вчителеві важливо, аби він все встиг. Це буде нелегко для обох сторін, але варто спробувати.

7. Діти мають право на поважне та ввічливе звертання. Вони не самі захотіли жити із синдромом гіперактивності або труднощами навчання – так само, як і діти, котрі носять окуляри.

8. Якщо дитина втрачає увагу й починає заважати – час доручити їй читати вголос частину навчального параграфа або завдання.

9. Допомагайте дітям знаходити в навчальному матеріалі ключові слова й виділяти їх яскравими фломастерами.

10. Більше заохочуйте школяра. Негативні оцінки створюють атмосферу невдач і тільки підсилюють проблемну поведінку.

11. Створіть список правил, які учні повинні виконувати. Сформулюйте список у позитивній формі: що треба робити, а не те, чого робити не слід. Упевніться, що діти знають, якої поведінки від них очікують.

12. Заохочуйте роботу у групах, що змінюють учасників виконання завдання і взаємодію між учнями. Взаємодопомога й відчуття спільності в класі створить більш спокійну й терплячу атмосферу з боку дітей.

13. Завжди записуйте на дошці вказівки з виконання завдань. Залишайте вказівки на дошці до закінчення виконання завдань. Є учні, які не можуть самостійно записати або запам'ятати усні вказівки.

14. Повісьте у класі календар і відзначайте в ньому важливі дати, терміни й цілі. Спонукаєте учнів вести свій календар і відзначати в ньому те ж, що й у класному календарі.

15. Зв'язуйтеся з батьками для передачі позитивних оцінок. Створіть разом з батьками систему, що підтримає учня й послужить просуванню загальних цілей.

Загальні рекомендації батькам гіперактивної дитини

Варто ще раз нагадати, що ***до категорії гіперактивних можна віднести таких дітей, у яких після трьох років протягом хоча б півроку зберігаються наступні стійкі симптоми:***

- дитина неспритна або піддається травмам;
- дитина непосидюча, не може навіть короткий період всидіти або встояти на одному місці;
- часто агресивна;
- перескакує з одного заняття на інше, неуважна й жодну справа не доводить до кінця;
- її важко заспокоїти;
- увесь час погано спить;
- має низьку самооцінку;
- все чіпає руками, плутається під ногами;
- страждає від затримки мовлення або, навпаки, дуже балакуча;
- має поганий апетит і страждає від постійної спраги;

- робить небезпечні вчинки, не усвідомлюючи наслідків;
- не любить змін;
- має проблеми зі здоров'ям, такі, як запалення вуха або постійні респіраторні захворювання, екзему, гастрит;
- не може спокійно чекати своєї черги під час ігор і в різних ситуаціях, що вимагають дисципліни (заняття в школі, відвідування поліклініки, екскурсії тощо);
- на запитання часто відповідає, не замислюючись, не дослухує їх до кінця, перебиває;
- не може стежити за своїми речами, часто їх губить (іграшки, олівці, книги, і т.д.).

Насамперед, необхідно приділити увагу тій обстановці, що оточує дитину вдома, в дитячому садку, у школі. Батькам варто замислитися про зміну власної поведінки й характеру. Потрібно глибоко, душею зрозуміти проблему, яка пригнічує маленьку людину. І тільки тоді реально підібрати правильний тон, не зірватися на крик або не впасти в повсякчасне сюсюкання. Правила поведінки з дитиною ми, звичайно, тут назвемо, але виконувати їх формально, без внутрішнього переконання й настрою – марно. А тому, шановні мами, тати, бабусі, дідусі, педагоги, – почніть із себе. Виробляйте в собі мудрість, доброту, терпіння, розумну вимогливість.

Що ж слід робити?

Насамперед, запам'ятати, що в гіперактивних дітей дуже високий поріг чутливості до негативних стимулів, а тому слова «ні», «не можна», «не займай!», «забороняю» для них – порожній звук. Вони не сприйнятливі до доган і покарання, але дуже добре реагують на схвалення. Від фізичних покарань взагалі треба відмовитися.

Рекомендуємо із самого початку будувати стосунки з дитиною на фундаменті злагоди та взаєморозуміння. Безумовно, не слід дозволяти дітям робити все, що їм захочеться. Спробуйте пояснити, чому це шкідливо або небезпечно. Не виходить – спробуйте відволікти, переключити увагу на інший об'єкт. Говорити потрібно спокійно, без зайвих емоцій, найкраще, використовуючи жарт, гумор, кумедні порівняння. Взагалі намагайтеся стежити за своїм мовленням. Окрики, гнів, обурення погано піддаються контролю. Навіть виражаючи невдоволення, не маніпулюйте почуттями дитини і не принижуйте її. Намагайтеся по можливості стримувати бурхливі прояви, особливо якщо ви засмучені або незадоволені поведінкою дитини. Емоційно підтримуйте дітей у всіх спробах конструктивної, позитивної поведінки, якими б незначними вони не були.

Дуже важливий і фізичний контакт із дитиною. Обійняти її у важкій ситуації, пригорнути до себе, заспокоїти – у динаміці це дає виражений позитивний ефект, а от постійні окрики й обмеження, навпаки, віддаляють дітей від батьків.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Необхідно стежити й за загальним психологічним мікрокліматом у сім'ї. Намагайтеся вберегти дитину від можливих конфліктів між дорослими: навіть якщо назріває якась сварка, дитина не повинна бачити її, а тим більше бути учасником. Батькам треба якнайбільше часу проводити з дитиною, гратися з нею, їздити разом за місто, придумувати загальні розваги. Звичайно, фантазії й терпіння потрібно багато, але користь буде велика, і не тільки для дитини, а й для вас, тому що непростий світ маленької людини, її інтереси стануть ближчими й зрозумілішими.

Якщо є можливість, намагайтеся виділити для дитини кімнату або її частину для занять, ігор, самоти, тобто її власну «територію». В оформленні бажано уникати яскравих квітів, складних композицій. На столі й у найближчому оточенні дитини не має бути відволікаючих предметів. Гіперактивна дитина сама не в змозі зробити так, щоб ніщо стороннє її не відволікало.

Організація всього життя повинна діяти на дитину заспокійливо. Для цього разом з нею складіть розпорядок дня, слідуючи якому виявляйте одночасно гнучкість і завзятість. День у день час прийому їжі, сну, виконання домашніх завдань, ігор має відповідати цьому розпорядку. Визначите для дитини коло обов'язків, а їх виконання тримайте під постійним контролем, але не занадто жорстко. Частіше відзначайте й хваліть її зусилля, навіть якщо результати далекі від досконалості.

Якщо даєте дитині якесь нове завдання, то добре показати, як його виконувати, або підкріпити оповідання малюнком. Зорові стимули дуже важливі. Не слід також перевантажувати увагу дитини, тобто на певний відрізок часу доручайте тільки одну справу, щоб вона могла її завершити. Наприклад: «З 8.30 до 9.00, Ігор, ти маєш прибирати свою постіль». Деякі психологи радять використовувати для цієї мети будильник або кухонний таймер. Спочатку обговоріть завдання, а вже далі підключайте техніку. Це, як вважають фахівці, буде сприяти зниженню агресії.

За будь-який вид діяльності, що вимагає від дитини концентрації уваги (читання, гра з кубиками, розфарбовування, збирання будинку тощо), має обов'язково слідувати заохочення: маленький подарунок, добре слово... Взагалі, на похвалу скупитися не слід. Що, втім, підходить і для будь-якої дитини. Чекайте тільки хорошого від своїх дітей, радійте їхнім успіхам. Прикладом заохочення може слугувати наступне: дозвольте дитині подивитися телевізор на півгодини довше відведеного часу (тільки не захоплюйтеся, це може бути лише разове потурання), почастуйте спеціальним десертом, дайте можливість взяти участь в іграх разом з дорослими (лото, шахи), дозвольте зайвий раз сходити на прогулянку або купіть ту річ, про яку вона давно мріє.

Якщо дитина протягом тижня поводиться добре, наприкінці тижня вона має одержати додаткову винагороду. Це може бути якась поїздка разом з вами за місто, екскурсія в зоопарк, у театр та ін.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

При зовсім уже незадовільній поведінці треба, звичайно, покарати – несильно, але щоб запам'яталось, а головне одразу ж. Це може бути просто словесне несхвалення, тимчасова ізоляція від інших дітей, позбавлення «привілеїв».

Гіперактивна дитина не переносить великого скупчення людей. Тому їй корисно гратися з одним партнером, не ходити часто в гості, як і у великі магазини, на ринки, у кафе і т.п. Все це надзвичайно збуджує незміцнілу нервову систему.

А от тривалі прогулянки на свіжому повітрі, фізичні вправи, біг дуже корисні. Вони допомагають «скинути» надлишок енергії. Але знов-таки в міру, щоб дитина не втомилася. Взагалі треба стежити й оберігати дітей з гіперактивним синдромом від перевтоми, оскільки перевтома призводить до зниження самоконтролю й наростання гіперактивності. Досить нелегко, але теж дуже важливо навчити дитину вчасно «охолонути» і спокійно подивитися на те, що відбувається довкола. Для цього ви можете скористатися наступними прийомами. Коли в черговий раз поруч буде пробігати ваш квапливий малюк, спробуйте зупинити його. М'яко, не підвищуючи голосу, запропонуйте йому відпочити. Обійміть за плечі, ласкаво погладьте по голові, зверніть увагу на дітей і іграшки, попросіть сказати, що робить тато, бабуся, де лежить його улюблений ведмедик або що стоїть на столі. Потім можете сховати яку-небудь іграшку й через якийсь час запитати, що зникло, а що залишилося.

Чимало проблем виникає в педагогів з появою гіперактивної дитини в дитячому садку. Тут, як і в школі, багато залежить від поведінки дорослих, стратегії й тактики, виробленої вихователями.

Система заборон має обов'язково супроводжуватися альтернативними видами діяльності. Наприклад, дитина починає рвати шпалери (досить поширений прояв). Безумовно, варто зупинити її й дати замість цього якийсь непотрібний листочок паперу: «Спробуй порвати ось це, а коли перестанеш, збери всі клаптики в пакетик...». Або починає кидатися іграшками, а вихователька у відповідь: «У нас у групі кидатися іграшками не можна. Якщо ти хочеш кинути щось, я дам тобі поролоновий м’ячик».

Багато гіперактивних дітей із труднощами витримують „тиху годину” в дитячому садку. Але якщо спробувати побути із ними поруч, не просто поруч: «Ти спи, а я проконтролюю», а сісти, погладити, говорячи ласкаві, добрі слова, то м'язова напруженість й емоційне збудження дитини будуть знижуватися. Поступово вона звикне відпочивати в цей час дня. І потім буде вставати бадьорою, менш імпульсивною, а часом і спокійнішою. Емоційний і тактильний контакт зроблять свою хорошу справу.

Фахівцями також розроблена ***система своєрідної «швидкої допомоги» при роботі з гіперактивною дитиною.*** От головні її постулати.

- Відволікти дитину від вередування.
- Підтримувати домашній чіткий розпорядок дня.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

- Запропонувати вибір (іншу можливу в цей момент діяльність).
- Поставити несподіване запитання.
- Відреагувати несподіваним для дитини чином (пожартувати, повторити її дії).
- Не забороняти дію дитини в категоричній формі.
- Не карати, а просити (але не підлещуватися).
- Вислухати те, що хоче сказати дитина (у іншому випадку вона не почує вас).
- Автоматично, тими самими словами повторювати багаторазово своє прохання (нейтральним тоном).
- Сфотографувати дитину або підвести її до дзеркала в той момент, коли вона вередує.
- Залишити в кімнаті одну (якщо це безпечно для її здоров'я).
- Не наполягати на тому, щоб дитина будь-що вибачилась.
- Не читати нотацій (дитина однаково їх не чує).

Добре, якщо батьки будуть фіксувати в спеціальному щоденнику всі зміни в поведінці дитини, як вона справляється із завданнями, як реагує на заохочення й покарання, що їй більше подобається робити, як учиться та ін.

Корисна інформація

Список продуктів, що рекомендуються при гіперактивності:

- *овочі – горошок, морква, соя, цвітна капуста, кольрабі, інші види капусти, шпинат, боби, огірки;*
- *салат листовий;*
- *фрукти – яблука, груші, банани;*
- *гарнір – картопля, лапша з муки грубого помолу, нешліфований рис;*
- *зернові – пшениця, жито, ячмінь, просо, насіння льону;*
- *хліб пшеничний і житній;*
- *жири – масло, рослинна олія холодного віджиму;*
- *м'ясо – яловичина, телятина, птиця, риба, баранина (1-2 рази на тиждень);*
- *напої – несолодкий чай, негазована вода з вмістом натрію близько 50 мг\кг;*
- *приправи – йодована сіль.*

Корисні інтернет-сайти:

http://adalin.mospsy.ru
http://bibliotekar.ru
http://adhd-kids.narod.ru
www.kodges.ru/46838-giperaktivnye-deti.
www.abc-your-health.com
www.rebyonok.ru
www.semeistvo.com

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua

Література:

1. Альтхерр П., Берг Л., Вельфль А., Пассольт М. Гиперактивные дети. Коррекция психомоторного развития. – М: Издательский центр «Академия», 2004.
2. Брязгунов И.П., Касатикова Е.В. Непоседливый ребенок или все о гиперактивных детях. – М.: Издательство института Психотерапии, 2002.
3. Брязгунов И.П., Касатикова Е.В. Дефицит внимания с гиперактивностью у детей. – М.: Медпрактика-М, 2002.
4. Заваденко Н.Н. Гиперактивность и дефицит внимания в детском возрасте. — М.: Издательский центр «Академия», 2005.
5. Заваденко Н.Н. Как понять ребенка: дети с гиперактивностью и дефицитом внимания. – М.: Школа-Пресс, 2001.
6. Заваденко Н.Н., Суворинова Н.Ю., Румянцева М.В. Гиперактивность с дефицитом внимания: факторы риска, возрастная динамика, особенности диагностики. – Дефектология, 2003.
7. Монина Г.Б., Лютова-Робертс Е.К., Чутко Л.С. Гиперактивные дети. Психолого-педагогическая коррекция. – СПб.: Речь, 2007.
8. Мурашова Е.В. Дети-»тюфяки» и дети-»катастрофы». Гиподинамический и гипердинамический синдром. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004.
9. Рассел А. Баркли, Кристина М. Бентон. Ваш непослушный ребенок. – СПб.: Питер, 2004.
10. Чутко Л.С., Пальчик А.Б., Кропотов Ю.Д. Синдром нарушения внимания с гиперактивностью у детей и подростков. – СПб.: Издательский дом СПбМАПО, 2004.
11. Чутко Л.С. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью и сопутствующие расстройства. – СПб.: Хока, 2007.

© Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», 2010 / www.education-inclusive.com, www.ussf.kiev.ua